

ЯНІШЕВСЬКИЙ СЕРГІЙ

СТОРІНКАМИ

ДАВНЬОЇ ІСТОРІЇ СІЛ

КОПАЧІВСЬКОЇ ГРОМАДИ

ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО 1914 РОКУ

**Сторінками давньої історії
сіл Копачівської громади.
Від найдавніших часів до 1914 року.**

УДК 94(477.82)".../1914"
Я 62

Янішевський Сергій

Сторінками давньої історії сіл Копачівської громади. Від найдавніших часів до 1914 року.

У книзі представлені матеріали з давньої історії сіл Копачівської громади до 1914 року. Загалом охоплено інформацію про села Башова, Березолуки, Копачівка, Кременець, Ужова, Глинище, Любче, Олександрівка, Тростянка та Уляники.

**УДК 94(477.82)".../1914"
Я 62**

© Янішевський Сергій

ЗМІСТ

Від автора	4
З давньої історії села Башова.....	6
З давньої історії сіл Березолуки, Підгірне, Яблунівка	11
З давньої історії села Копачівка.....	42
З давньої історії сіл Кременець, Ужова, Глинище	72
З давньої історії сіл Любче, Залісці, Кроватка	78
З давньої історії села Олександрівка.....	201
З давньої історії села Тростянка.....	207
З давньої історії села Уляники.....	228
Села громади у війні 1812 року.....	285

Від автора

Ідея про книгу, де б висвітлювалася давня історія сіл Копачівської громади прийшла досить випадково, коли натрапив на незвідану досі інформацію про село Тростянка. Та й хіба могло бути інакше, коли на території громади є поселення з аж такою історією? Дуже хотілося поділитися цими ще ніким не висвітленими сторінками про наші давні села.

Основними джерелами давньої історії сіл, особливо XVI-XVIII ст. є записи у Луцьких або Володимирських городських або земських книгах – судових документів, у які записувалися не лише злочини чи скарги, але й різноманітні дарчі грамоти, заставні записи тощо. Це дає можливість прослідкувати хоч частково розвиток того чи іншого населеного пункту, його власників, подекуди й імена селян – давніх мешканців наших сіл. Працюючи над цією книгою, я брав інформацію переважно лише з тих сторінок судових книг, які вже встигли опрацювати сучасні і давніші історики та які помістили про це інформацію у своїх виданнях. Якусь частину брався читати самостійно. Це вкрай незначна, насправді, частина. Самі ж акти судових книг сьогодні зберігаються в Центральному державному історичному архіві Києва, а також частково оцифровані та доступні онлайн. Щоправда, брак фаховості, не дозволив мені якісно опрацювати першоджерела, написані староукраїнською мовою, якою користувалися давні писарі Луцького та Володимирського судів.

Крім того, чимало згадок про наші села трапляються на сторінках досліджень професійних істориків. Щоправда, ці згадки, чомусь завжди оминалися при висвітленні місцевої історії.

Вважаю, найголовнішим те, що у наших сіл, безперечно обділених увагою провідних волинських дослідників, з'явилася хоч якась писана історія. Бо все ж, варто визнати, що відверті прогалини в історії таких

давніх населених пунктів як Любче, Уляники, Березолуки, Тростянка, Кроватка чи Залісці, згадки про які сягають ще XV-XVI століть – це щонайменше несправедливо. Та й слід сказати, що дослідження давньої історії сіл нашої громади відкриває привабливий туристичний потенціал.

Слід сказати, що текст подекуди написано складно, десь кострубато. Попри це, я намагався максимально зберегти історичні деталі, показати статистику, подати якомога більше джерел.

Я цілком розумію усі ті численні білі плями, які, щоправда, наразі заповнити мені не вдасться. Відтак, майбутні ентузіасти історичної справи матимуть нагоду якісніше заповнити ті, прогалини, які виникли у історіях наших сіл.

З давньої історії села Башова

Село Башова з'явилося на мапі нашого краю відносно нещодавно. Це приблизно друга половина чи кінець XVIII ст. Наразі достеменною першою писемною згадкою не виявлена. На мапах різного періоду поруч із традиційною назвою село часто іменується як Башево або Вашева. Згідно із місцевими переказами, назва населеного пункту походить від антропоніма Баш. Серед місцевих поширена легенда, згідно з якою раніше землею на місці села володів поміщик на ім'я Баш, який мав 10 кріпаків. За національністю Баш був турок, дід якого лишився тут після однієї з військових кампаній. Коли питали «Чис село?», у відповідь звучало: «Башове»¹. Щоправда якимось ідентифікувати цього поміщика наразі не вдалося. Місцевий вчитель історії, Микола Пилипович Новосад, який досліджував минуле села, вказував, що Баш володів селом всередині XIX ст. Натомість наявні документи про власників Башови того часу це не підтверджують, називаючи зовсім інші імена.

У 1765 році село Башова зустрічається на сторінках перепису єврейського населення у Речі Посполитій. Село належало до кагалу містечка Сокіл. У 1765 році в Башові було 5 євреїв. У переписі 1778 року кількість євреїв у Башові становила 2 особи. Наступний перепис єврейського населення у Луцькому повіті здійснювався у 1784 році. Даних про Башову у цьому переписі немає. Немає згадок про євреїв у Башовій і у переписі 1787 року².

Відтак, бачимо Башову як складову маєтностей князя Максиміліана Воронецького. У 1798 році в Башові було 7 будинків, в яких проживали 71 мешканці. З них 34 особи чоловічої статі та 34 жіночої. Слід зазначити, що

¹ Новосад М.П. Історія села Башова. Машинопис. 16 арк. З архіву Копачівської публічної бібліотеки.

² Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. 5., Т. II: Переписи еврейского населения въ Юго-Западномъ крае въ 1765-1791 гг. Киев, 1890. 1285 с.

серед мешканців не усі були селянами. 3 чоловіків та 1 жінка зазначалися як шляхтичі, а 1 чоловік та 2 жінки як міщани. Крім того, 30 чоловіків та 27 жінок зазначалися як приватновласницькі селяни, тобто підданні кріпаки поміщика. Ще було 4 жінки єврейської національності. Тож як бачимо, Башова станом на 1798 рік була маленьким населеним пунктом, кількість жителів якого не перевищувала навіть 100 мешканців³.

У 1803 році різні частини села Башова та прикріплені до них селяни належали різним власникам, які, очевидно були орендаторами власності князя Воронєцького. Зокрема, поміщик Антон Островський мав у Башові 23 ревізькі душі (тобто кріпаків). Ще 6 душ було у співволодінні князя Максиміліана Воронєцького і Кандида Сасина. Крім того, у фактичному володінні того ж князя Воронєцького, але в заставному володінні Бруна Вакулінського було ще 24 ревізькі душі⁴. Згідно із відомостями церковно-приходського літопису Троїцької церкви села Рудка Козинська, після князя Воронєцького власником села Башова став поміщик на прізвище Пухальський. Можна ідентифікувати його як Костянтина Пухальського, дочка якого Йоганна у 1845 році одружилася із Бальтазаром Стичинським саме в Башові. Ймовірно, що родина Пухальських у той час проживала в селі, бо у 1847 році також натрапляємо на запис про одруження іншої дочки Костянтина Пухальського Йозефи із Кипріяном Поліковським⁵.

До речі, до приходу Троїцької церкви в Рудці Козинській прихожани з Башови належали не завжди. До 1824 (можливо 1827) року мешканці села відвідували церкву Іоана Милостивого в Любчі, а Башова була складовою Любецького приходу. Про це також свідчило те, що тутешні селяни навіть до кінця XIX ст. урочисто святкували храмове свято Іоанна Милостивого. І лише

³ РГВИА. Ф. ВУА, спр. 18653 ч. Э, арк. 6 зв.

⁴ ДАВО Ф.253, оп.2, спр1.

⁵ Генеалогічне дерево родини Пухальських. URL: myheritage.com.ua

після остаточного переходу Троїцької церкви з уніатства на православ'я та об'єднання Рудко-Козинського та Пожарського приходів, Башову приєднано саме до приходу у Рудці Козинській⁶.

У 1852 році частиною села Башова володів поміщик Ілля Пивницький. У його власності було 8 домів, а також 33 чоловіки та 28 жінок⁷. Щодо Іллі Пивницького, то, згідно зі спогадами селян, частину земель, які були у нього, зокрема колонії Глинище та Ужова, він програв у карти поміщику Линівському, а решту продав за фальшиві гроші німцю Краузу, який працював касиром у місті Ченстохові, у Польщі. Крім того, у селі донині побутує легенда, що поміщик обміняв на породистих собак двох братів Андрія та Антона Кондратюків, мешканців Поділля, нащадки яких живуть у Башові донині⁸.

Разом із Пивницьким часткою в Башові володів поміщик Фадей Рудзінський. Саме він надавав землі на викуп тимчасовозобов'язаним селянам після скасування кріпацтва у Російській імперії. Цікаво, що справа про надання земельних ділянок селянам Башови сьогодні знаходиться в Президентській бібліотеці імені Бориса Єльцина в Росії. Відтак, у 1863 році, 40 ревільських душ, які проживали у 10 господарствах, отримали на викуп земельні наділи від поміщика Фадея Рудзінського, у власності якого тоді перебувала частина Башови. Інша частина села належала Іллі Пивницькому⁹.

У 1863 році родина Рудзінських проживала в Башові. Про це довідуємось із сповідних списків парафії містечка Сокіл, прихожанами якого були католики із Башови. Слід

⁶ ЦДІАК. Ф. 2205, оп. 1, спр. 97.

⁷ ДАВО Ф. 35, оп.5, спр.302.

⁸ Новосад М.П. Історія села Башова. Машинопис. 16 арк. З архіву Копачівської публічної бібліотеки.

⁹ Президентская библиотека имени Бориса Ельцина. Фонд: Главное выкупное учреждение Министерства финансов. Описи: Дела Главного выкупного учреждения Министерства финансов по Вольнской губернии. Дело о выкупе земельных наделов временнообязанными крестьянами Фадея Рудзинского селения Башева Луцкого уезда Вольнской губернии.

сказати, що якраз лише Рудзінські і були єдиною католицькою сім'єю у селі. Серед тих, хто записаний у сповідних відомостях є 76-річний дворянин Станіслав Рудзінський із дружиною Катериною із Нарбутів, а також його вже дорослі діти – поміщик села Тадеуш (російською Фадей), якому на той момент було 34 роки, Адам, доньки Стефанія, Антоніна, Емілія та Іоанна¹⁰.

У 1874 році єдиною католицькою сім'єю в Башові була родина нового землевласника Йозефа Краузе. Його сім'я складалася із 44-річного господаря, його дружини Барбари з родини Отто та їх дітей Августа, Йосифа, Данієля, Терези, Катерини, Юліанни-Анни. Разом з батьками проживало також молоде подружжя Кляри Краузе та Іоанна Міхека¹¹.

Станом на кінець XIX ст. великими землевласниками в селі лишалася родина Краузе. Інша частина землі була власністю селян. У 1894 році в селі було 10 будинків, мешканці яких відвідували Троїцьку церкву в Рудці Козинській¹².

Дослідник Олександр Цинкаловський зазначає, що в кінці XIX ст. в Башові було 30 будинків, в яких проживало 110 мешканців. При селі була німецька колонія з 5 будинків, в якій мешкало 46 жителів¹³. А у 1906 році в Башові було 34 будинки, в яких проживали 284 мешканці¹⁴.

Згідно із спогадами місцевих мешканців, у 1898 (чи 1899) році в селі сталася пожежа, в якій серйозно постраждало багато селянських будинків. За кілька років, сталася ще одна пожежа у селі Башова, про яку маємо документальні відомості. Вона відбулася у вересні 1903 року. Тоді постраждали будинки і майно

¹⁰ ДАВО Ф.22, оп.1, спр.216.

¹¹ ДАВО, Ф.22, оп.1, спр.243

¹² ЦДІАК. Ф. 2205, Оп. 1, спр. 97.

¹³ Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник. Від найдавніших часів до 1914 року. Т.1.Вінніпег, 1984. 578 с.

¹⁴ Список населенных мест Вольнской губернии. Житомир: Вольнская губернская типография, 1906. 222 с.

10 селян, а збитки від вогню становили 15950 рублів¹⁵. Погорільці ще довго оговтувалися від втрат.

Початок ХХ ст. характеризувався масовою еміграцією до Америки. Серед пасажирів судна «Ivernia» зустрічаємо 19-річного мешканця села Башова Андрія Гнатюка. Судно вирушало до США із порту в Трієсті, що в Італії. Емігранти мали прибути до Нью Йорка 17 жовтня 1913 року. В Башові у Андрія лишалася мати Марта Гнатюк, яка зазначалася як родичка, що лишилася у країні походження. Натомість як родич, що проживає в США зазначався друг Андрія Григорій Хотимчук. Разом з ним на судні перебував також селянин із Рудки 22-річний Стефан Мосійчук. Очевидно, хлопці подорожували разом¹⁶.

¹⁵ Обзор Вольнской губернии за 1903. Житомир: Вольнская губ. тип., 1904.

¹⁶ New York Passenger Lists, 1820-1957. URL: myheritage.com.ua.

З давньої історії сіл Березолуки, Підгірне, Яблунівка

Сьогоднішні села Березолуки та Підгірне отримали свою назву лише у 1964 році, в часи масштабного радянського перейменування населених пунктів. Раніше ці поселення мали назву відповідно Березолупи Великі та Березолупи Малі, а ще раніше просто Березолупи. Тож описуючи давню історію цих сіл буду користуватись і їх давньою назвою.

Ця назва є унікальною в Україні та сьогодні не зустрічається. Натомість тотожні назви бачимо у країнах Центральної Європи. Зокрема, село Brezolupy знаходиться у Банськобистрицькому краї Словаччини, а село Březolupy розташовуються в Злінському краї Чехії. Тож назва є типово слов'янською і пов'язана, очевидно із людською діяльністю по обробці деревини, зокрема берези. Дослідник Віктор Шульгач зазначає, що назва Березолупи – це множинна форма від антропоніма «Березолупь»¹⁷.

Традиційними є й місцеві легенди і припущення щодо походження назви та села. Часто вони не відповідають дійсності, але є об'єктом локальної, подекуди новітньої народної творчості. Одна з таких легенд розповідає: *«...З давніх-давен Березолуки оточували болота, зарослі лозами та березняком. Ще й нині про це нагадує урочище Березовий ліс. Орної землі серед боліт знайдеш небагато, а, отже, треба було шукати ще й інших засобів для існування. І знайшли. Адже куди не кинь оком — берези. А це і паливо, і ліки. От і з'явилась у селі нова професія — березолупи, тобто заготівельники берези...»*. Інша легенда пов'язана із місцевими народними умільцями, *«...котрі*

¹⁷ Шульгач В. П. Ойконімія Волині: Етимол. слов.-довід./ред.: І. М. Железняк. Київ: Київ, 2001. 189 с.

займались плетінням різних ужиткових домашніх виробів з берези, а також виготовленням дьогтю...»¹⁸.

Найдавніша історія села – це насамперед знахідки археологів, і лише потім писемні згадки. Тож описуючи археологічну спадщину Березолуп вкотре звертаюся до книги Віталія Коноплі. Текст його інформації про археологічні розвідки в селі Березолупи подаю без змін.

В південно-східній частині села в урочищі Глинче (колишній німецькій колонії) на лагідному схилі першої надзаплавної тераси лівого берега річки Лютиці (лівосторонній доплив Стиру) висотою 3-4 м над рівнем заплави – двохшарове поселення тшцінецько-комарівської культури і давньоруського періоду X-XI ст. площею 1 га. В північно-східній околиці сучасного села Яблунівка на мисі першої надзаплавної тераси лівого берега річки Лютиці висотою 4-5 м над рівнем заплави – поселення давньоруського періоду XII-XIII ст. площею 0,5 га. В південно-західній околиці села Яблунівка в урочищі Осіка на овальному у плані підвищенні серед заплави лівого берега річки Лютиці висотою 3-4 м знаходиться двохшарове поселення тшинецько-комарівської культури і давньоруського періоду XII-XIII ст. площею 1 га¹⁹. Крім того, рожищенським істориком Володимиром Засядчуком на території Березолук знайдено кам'яну та крем'яну сокири і молот, а також вістря списа доби бронзи. У північно-східній частині села під час меліоративних робіт знайдено кам'яні сокири, серп, маленьку мідну сокирку та кістки тварин²⁰.

¹⁸ Олексюк П. Матеріали з історії села Березолуки. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Рожище і рожищенці в історії Волині та України: проблеми волинезнавства: матеріали XXIII обл. наук.-практ. іст.-краєзн. конф., Луцьк-Рожище, 23 травня 2007 р. Луцьк, 2007.

¹⁹ Конопля В. М., Оприск В. Г. Археологічні пам'ятки Волині. Рожищенський район. Луцьк, 1991. 86 с.

²⁰ Кучинко М. М., Охріменко Г. В., Златогорський О. С. Археологічні пам'ятки Волинської області. Матеріал до «Зводу пам'яток історії та культури України. Волинська область». Луцьк. Вежа-друк. 2017. 710 с.

Перша згадка про село Березолупи датується 1449 роком, коли король польський та великий князь литовський Казимир IV Ягелончик підтвердив право на володіння маєтностями Івашку Собебордовичу, зокрема й у Березолупах. Крім того, йому ж підтверджувалося право на володіння двома іншими населеними пунктами – Тоганичем (неідентифіковане) та Кустичами (сьогодні село Кустичі, Ковельського району, Волинської області). Ким же був Івашка Собебордович наразі сказати важко. Можна стверджувати напевне лише, що у нього було два брати або родичі Мартин та Юшко Собебордовичі, яким також було підтверджено володіння на Волині. Тож бачимо, що у 1449 році село Березолупи вже існувало²¹.

Далі зустрічаємо згадку про Березолупи вже у XVI ст. як власність якогось Івашка Тимошинича Чагайдаєвича, якого також називають Івашком Тимошиничем Березолупським. Наприкінці свого життя він був хворим, не мав ні дружини, ні дітей, тож помираючи, 15 жовтня 1524 року доручив записати в актових книгах про те, що він записав на євангелію при церкві Святого Спаса у Вічинях «...остров земли своее Березолупское... в шести копах грошей литовских...». Межі записаної церкви землі він визначав у своєму записі так: «...остров земли моее Березолупское от Городеня, межи Путищом, идуцимъ отъ Тончины на Медвежую Лозу, черезъ дорогу великую Полескую берегомъ Черетоватых болотъ ко струзе Лютице, и Лютицею во верхъ Моржовымъ боолотомъ к Рокитной Струзе, и тою Стружкою во верхъ через дуброву къ Могилску до великого болота Иваня, серед болота в Рокитному болоту, опять к верху Тончины к той же Медвежой Лозе...». Відтак усі ці землі, разом із деревом бортним, сіножатями і всіма пожитками мали триматися церквою Святого Спаса у Вічинях. При цьому в євангелії він зазначав, що після його смерті брати чи їх нащадки могли викупити ті березолупські землі вніши на

²¹ Литовская метрика. Книга записей 3: (1440-1498). Вільнюс, 1998. С.64

Вічинську церкву 6 кіп грошей. Гроші мали віддати тому священнику, який в тій церкві буде служити. Також був пострах анафемою та прокляттям, якщо його брати заберуть землю не внісши належної плати.

Після смерті Івашка Тимошинича Чагайдаєвича, 6 кіп литовських грошей за Березолупський острів, а також ще дві копи грошей за євангеліє, вніс хорунжий Волинської землі Михайло Семашко, таким чином придбавши його. Гроші ті отримав священник Макарій Семенович, що тоді був настоятелем у церкві Святого Спаса у Вічинях. У записі в актовій книзі від 15 березня 1532 року, в якому священник повідомляв про отримання ним коштів, він називає попереднього власника Івашком Тимошиничем Березолупським. При цьому настоятель зазначав, що перед цим Михайло Семашко «...купивъ тоє именьє Березолупы в никоторых пановъ Березолупских и той островъ ку своей руци мети хотиль...». Як бачимо поняття «острів» та «именьє» розмежовуються і Михайло Семашко придбавши перед цим «именьє» Березолупи, прагнув придбати і «Березолупський острів»²².

Слід сказати, що володіння суміжними територіями родиною Семашків тягнеться ще з другої половини XV ст., коли у січні 1452 року польський король та великий литовський князь Казимир IV Ягелончик надав привілей на села у Луцькому повіті першому представнику родини Семашку Епіфановичу. Серед інших привілей стосувався і села Зденіж (сьогодні Озденіж). Надалі його нащадки володіли цими територіями діничним правом²³. Вищезгаданий Михайло Семашко був сином Івашка Семашковича, та відповідно онуком Семашка Епіфановича²⁴.

²² Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. 8., Т. III: Акты о брачном и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI-XVII вв. Киев, 1909. С.367-369.

²³ Акты Литовской метрики. Т. 1. Вып. 1: 1413-1498 гг./Собраны Ф. Н. Леонтовичем. Варшава, 1896. С.9.

²⁴ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV - до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ: Критика, 2008. С.155-157.

У 1554 році син Михайла Івашковича Семашка Луцький замковий суддя Василь Михайлович Семашко (Семашко Риканський) одружуючись із Оленою Карпівною Єсифовичівною записав їй віно (майнова плата за наречену) третю частину своїх маєтностей Зденіж та Березолупи «...з дворомъ и с пашнею дворною и зо всимъ с тымъ, яко ми ся от брати моєи з делу зостало, яко ся здавна в себе маєт...». З цього, бачимо, що згадані села відійшли до Василя Михайловича Семашка після поділу батьківської спадщини між братами Богданом, Петром, Василем та Гаврилом Михайловичами Семашками. Кожен із синів дав початок окремої родової лінії, зокрема Василь Михайлович став родоначальником найкоротшої лінії Семашків – риканської²⁵.

У той же час, бачимо як власників частини Березолуп родину Сангушків, зокрема дружину Андрія Михайловича Сангушка – Богдану (Горпину-Богдану) Заславську Сангушко. Вона отримала Березолупи та інші маєтності згідно із тестаментом свого чоловіка, який помер у 1560 році в Іванчицях. За ці маєтності Богдана Заславська Сангушко декілька років судилася із своїм пасербом, сином чоловіка від першого шлюбу (з Анною Хребтович), Олександром Сангушко. Відтак, згідно із королівським листом від 14 червня 1559 року, усе заповідане Богдані Заславській Сангушко лишалось у її власності²⁶.

Саме на княгиню Богдану Заславську Сангушко скаржилися пани-зем'яни з Гуляник Юнко та Федір Гуляльницькі. У записі Луцької гродської книги від 27 січня 1561 року міститься скарга щодо систематичних побоїв і грабежів, яких зазнають піддані Гуляницьких від урядників, слуг та бояр княгині з Березолуп. Скаржники

²⁵ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. 8., Т. III: Акты о брачном и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI-XVII вв. Киев, 1909. С.31.

²⁶ Internetowy Polski Słownik Biograficzny. Aleksander Sanguszko. URL: <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/aleksander-sanguszko-kniaz>

зазначають також, що її піддані «...лес нашъ, прозываемы Монеѡ, завше пустошат...». Описувався й конкретний випадок, що стався 22 січня того ж року. Син одного із скаржників Михайло Юнкович Гуляницький разом із підданими Калеником, Івашком, Савкою та Федцем їздили по дрова до лісу Монево. Тоді ж службеник урядника з Березолуп на ім'я Миско Пикулик, разом із іншими «...людми березолупскими...», надїхали до того ж лісу і побили та пограбували підданих Гуляницьких. Забрали у них «...пятеро коней с хомуты с уздами в них побрали и сокеръ пят в них поотнимали...». Коли ж звернулися до березолупського урядника щоб дав раду своїм підданим, той нічого не зробив²⁷.

У 1563 році Богдана Заславська Сангушко, одружившись вдруге, без згоди родичів першого чоловіка видала доньку Ганну Сангушко заміж за Новогрудського воєводу Миколу Павловича Сапегу. Очевидно, як посаг він отримав і частину Березолупських володінь. Це підтверджують численні подальші згадки у документальних відомостях про Миколу Сапегу як власника частини Березолуп. Сангушки ж у подальшому як березолупські дідичі не фігурують.

Натомість продовжують активно з'являтися на сторінках документів як власники частини Березолуп Семашки. 24 червня 1561 року, Василь Михайлович Семашко Риканський помираючи від важкої хвороби у своєму маєтку в Зденежі, у присутності знатних шляхтичів, лишив тестамент. Згідно з ним опікунами його дружини Олени Карпівної Єсифовичівни та дітей стали князь Богуш Федорович Корецький, князь Матвій Васильович Четвертенський та пан Михайло Єлович Малинський. Зденіж та Березолупи лишалися у власності Олени Карпівної Єсифовичівної як записане раніше віно. Інші маєтності записувалися їй до часу, коли діти

²⁷ Луцька замкова книга 1560-1561 рр./Підготували В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк, 2013. С.208.

досягнуть повноліття. Згадував Василь Михайлович й свої численні борги, які також мала сплатити дружина із залишеного їй майна²⁸.

Як зазначають деякі дослідники, у Василя Михайловича Семашка лишилися сини Василь та Іван (Ян), дочки Ганна та Богдана, а також дружина, вже згадана Олена Карпівна Єсифовичівна. Щоправда, у тестаменті згадується лише син Ян та ненароджена ще дитина, статі якої не вказано. Дослідник Орест Левицький зазначає, що сини померли незадовго після смерті самого Василя Михайловича. Постать дочки Ганни лишається суперечливою. Наразі достеменно відомо лише про дочку Богдану, яка проживала з матір'ю та стала безпосередньою спадкоємицею батьківського майна²⁹.

У 1567 році Олена Карпівна Єсифовичівна одружується вдруге. Новим чоловіком став Луцький війський Іван Петрович Чаплич-Шпановський. У Луцькій городській книзі міститься запис від 28 жовтня 1567 року згідно з яким Олена Карпівна записує новому чоловіку «...*тысячу коп грошей на имени Зденежи и Березолупехь...*» з того віна, яке отримала раніше від Василя Михайловича Семашка³⁰.

Цікаві перепетії пов'язані із постаттю і спадщиною Богдани Василівної Семашко. Згідно із тогочасним майновим правом, після повторного одруження, до повноліття дочки, Олена Карпівна Єсифовичівна повинна була передати володіння свого першого чоловіка в опіку найближчому родичу – двоюрідному племіннику Олександру Семашку. Той в свою чергу, зобов'язувався в день заміжжя Богдани Василівної Семашко повернути їй майно в цілісності. Та сталося трохи інакше ніж

²⁸ Луцька замкова книга 1560-1561 рр./Підготували В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк, 2013. С.415.

²⁹ Левицький О. Сім'я і побут українців у XVI ст. На переломі. Київ, 1994. С. 190–255.

³⁰ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. 8., Т. III: Акты о брачном и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI-XVII вв. Киев, 1909. С.31.

передбачалося. У 1566 році Олександр Семашко без згоди матері та самої Богдани, заключив попередню домовленість щодо її шлюбу з сином шляхтича Григорія Воловича, який через неповноліття обох мав відбутися в 1571 році. Після повноліття, яке у той час наступало після 15 років, Олена Карпівна Єсифовичівна, ігноруючи домовленості Олександра Семашка, та за згодою своєї дочки та її опікунів, які були визначені батьковим тестаментом, погодилась на заміжжя Богдани Семашко із князем Янушем Четвертинським. Самому ж Олександру було надіслано запрошення на весілля, яке мало відбуватися у селі Миловщі (сьогодні Милуші, Луцького району). Відтак обурений родич вирушив до Варшави, звідки привіз королівський лист із заборонаю Івану Чапличу-Шпановському та його дружині Олені Карпівній Єсифовичівній видавати заміж Богдану, пояснюючи це попередніми домовленостями щодо її шлюбу із сином Григорія Воловича. Після цього потягнулися взаємні судові позови, наслідком яких стало все ж одруження Богдани Василівної Семашко із князем Янушем Четвертинським у 1569 році та визнання незаконними попередніх домовленостей Олександра Семашка³¹.

Після виходу Богдани Семашко заміж за Януша Четвертинського, вона записує до Луцьких земських книг розписку, в якій підтверджує отримання від своєї матері та вітчима усього батьківського майна згідно із тестаментом покійного Василя Михайловича Семашка³².

Цікаві історії зустрічаємо на сторінках актових книг, які фіксували перипетії відносин між власниками маєтностей та їх підданими. Завдяки ним можна простежити імена власників, мешканців, а також урядників. Так, на сторінках Луцької замкової книги зустрічаємо запис від 28 серпня 1561 року зі скаргою

³¹ Левицький О. Сім'я і побут українців у XVI ст. На переломі. Київ, 1994. С. 190–255.

³² Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2093/сост. М.Н. Ясинский. Киев, 1895. 53 с.

Федора Пацковича, боярина Олени Карпівної Єсифовичівни, який був урядником маєтку в Березолупах та проживав в Гуляниках. У записі, зокрема, йдеться, що в середу, 17 серпня він їздив із свого дому в Гуляниках «...до именя панеи своее до Березолупъ по сено...»³³.

У січні 1569 року боярин Дмитро Федорович разом із дружиною та свояком Павлом Богушовичем скаржився на Остафія Воловича, що той не з'явився в суд, на якому мали б розбирати справу про Березолупи. Щоправда деталей справи наразі не з'ясовано³⁴.

Тут бачимо як власника частки у Березолупах канцлера Великого князівства Литовського Остафія Воловича, який був швагром Миколи Сапєги. Того ж року Волович скаржився на нанесення побоїв його березолупським підданим та грабунок у них одягу, волів і коней селянами з містечка Любче, підданими Лева Сангушка Кошерського³⁵. Ймовірно Остафій Волович тримав маєтності в Березолупах як заставне, бо надалі його стосунок до села не простежується.

Ймовірно заставною власністю у селі володів зем'янин Іван Білостоцький, який у 1569 році скаржився на неявку членів Луцького суду на засідання щодо справи його батька із зем'янином Олехном Олізаровським і іншими. Справа стосувалася маєтків Любитів та Березолупи³⁶.

Станом на 1569 рік якусь частку у володінні Березолупами, ймовірно, все ще зберігали дрібні шляхтичі-пани, що їх йменували Березолупськими. У березні 1569 року серед записів у Луцькій гродській книзі з'являється заставний запис королівського маршалка Миколи Сапєги (Сапіги) Анастасії Березолупській на б селян в його селі Півні. Наступним міститься

³³ Луцька замкова книга 1560-1561 рр./Підготували В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк, 2013. С.415.

³⁴ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2043/сост. И.М. Каманинь. Киев, 1887.

³⁵ Там же

³⁶ Там же

заставний запис Миколи Сапегі пану Мелешку Голубичу і його жінці Зіновії «...зовемой Добрухна...» на «...плуг землі на три руки...» в маєтку під Марковом, де ці Голубичі побажають. Добрухну Березолупську зустрічаємо як дружину Мелешка Голубича на сторінках Луцької земської книги. При цьому з Мелешком вона була одружена вдруге³⁷. Далі бачимо заставний запис того ж Сапегі пану Павлу Богушевичу, його дружині та дітям на село Бихів, Пінського повіту. Відтак далі міститься запис про поступки Дорухною Березолупською, Голубичами та Богушевичами села Березолупи тому ж таки Миколі Сапезі, який зосередив у своїх руках їхні частки тутешніх маєтностей³⁸.

У 1569 році серед записів у Луцьких земських книгах бачимо відмову Івана Чаплича-Шпановського від винової суми грошей записаних на селах Зденіж та Березолупи дружині Чаплича-Шпановського Олені Карпівній Єсифовичівній першим її чоловіком Василем Михайловичем Семашко на користь Богдани Василівної Семашко – дочки від першого шлюбу. Натомість новоспечене подружжя Богдани Семашко та Януша Четвертинського надавало право на пожиттєве володіння Чапличам-Шпановським селом Зденіж, а також їм же надавали пожиттєву оренду на село Березолупи, за яку подружжя Чаплич-Шпановських мало сплачувати по 10 кіп грошей щорічно³⁹.

У 1570 році помирає Януш Четвертенський, лишаючи вагітною свою дружину Богдану Василівну Семашко⁴⁰. А вже у 1571 році Богдана Василівна Семашко була одружена вдруге із шляхтичем Григорієм Воловичем.

³⁷ Ворончук І. О. Населення Волині в XVI - першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники: Монографія. Київ, 2012. С.457.

³⁸ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2043/сост. И.М. Каманинъ. Киев, 1887.

³⁹ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2093/сост. М.Н. Ясинский. Киев, 1895. 53 с.

⁴⁰ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2044/сост. О.И. Левицкий. Киев, 1888. 71 с.

Ймовірно, його можна ідентифікувати як Григорія Богдановича Воловича – брата вже згаданого Остафія Богдановича Воловича. У лютому того ж року бачимо у гродській книзі записи, які підтверджують надані раніше маєтності вітчиму Богдани Івану Чапличу-Шпановському та його дружині. Зокрема, є і дарчий запис Григорія Воловича та Богдани Семашко на право пожиттєвого володіння селом Березолупи без внесення будь якої орендної плати⁴¹: «...подали имене наше Березолупы з кгрунтом земельным, полми, сеножатми, лесы, боры, дубровами, з реками, ставы и ставищами, з слугами путными и людми тяглыми, зъ их службами, роботами и всякими повинностями малыми и великими...»⁴².

Сторінки актових книг наповнювалися все новими скаргами та судовими позовами. Зокрема, у січні 1571 року пан Олехно Порядкович скаржився у Луцькому суді на селян із Березолуп, підданих Миколая Сапеги, які напали на скаржника, побили та пограбували його самого, а також його сина та слуг⁴³.

У лютому 1571 року вїйт частини Березолуп, що належала Миколаю Сепезі здійснив напад на двори місцевих селян, підданих іншого власника села Івана Чаплича-Шпановського. А у вересні того ж року на селян Березолуп, підданих того ж таки Миколая Сапеги, скаржився слуга пана Остафія Воловича Миколай Ганібал. Вони, згідно зі свідченнями слуги, напали на його будинок в Доросинях, пограбували і побили жінку Ганібала. При тому ж сам Миколай Сапега відмовився розглядати скаргу на своїх селян⁴⁴.

⁴¹ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2045/сост. О.И. Левицкйй. Киев, 1889. 65 с.

⁴² Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. 8., Т. VI: Акты о землевладении в Юго-Западной России в XV-XVIII вв. Киев, 1911. 624 с.

⁴³ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2045/сост. О.И. Левицкйй. Киев, 1889. 65 с.

⁴⁴ Там же

У червні 1572 року Миколай Сапега, який у той час мав уряд королівського маршалка скаржитись у Луцькому суді на селян підданих князя Григорія Любецького, які поблизу села Березолупи, в урочищі Свинне озеро побили селян Сапеги та забрали у них коней, возів, одягу, хліба, грошей та іншого майна⁴⁵.

Після смерті Григорія Воловича, Богдана Василівна Семашко виходить заміж втретє, за галицького шляхтича-зем'янина Захарія Лагодовського. У 1574 році у Луцькій гродській книзі міститься дарча грамота Богдани новому чоловіку на записане їй же раніше віно, а крім того запис Захарію Лагодовському права пожиттєвого користування батьківською спадщиною Богдани – частинами сіл Озденіж та Березолупи⁴⁶. Щоправда, цей шлюб також тривав недовго, четвертим чоловіком Богдани Василівної Семашко став львівський підкоморій Станіслав Каменецький. Його стосунок до Березолуп наразі не простежується⁴⁷.

Традиційними були суперечки між підданими та власниками сусідніх маєтків. У 1573 році один із тогочасних власників Любецького маєтку Василь Тяпинський скаржився на селян із Березолуп, підданих Миколи Сапеги через те, що вони збройно напали на підданих Тяпинського, які поверталися із торгу, що відбувався в Торчині⁴⁸.

У 1574 році Іван Чаплич-Шпановський скаржився в Луцькому суді на іншого власника частини Березолуп ратенського старосту пана Інвальського. Скарга

⁴⁵ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2046/сост. И.М. Каманинъ. Киев, 1890. 77 с.

⁴⁶ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2048/сост. О.И. Левицкій. Киев, 1892. 56 с.

⁴⁷ Ворончук І. О. Населення Волині в XVI - першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники: Монографія. Київ, 2012. 712 с.

⁴⁸ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2047/сост. О.И. Левицкій. Киев, 1890. 62 с.

стосувалася побиття березолупських підданих Чаплича-Шпановського урядником Інвальського⁴⁹.

У 1575 році вїт села Березолупи разом із селянами пограбували слободу Кроватка, що була у складі Любецького маєтку пана Миколи Харлинського. Згідно із записом в Луцькій гродській книзі, вони вкрали в Кроватці табун коней, стадо волів та інше майно, а також побили тамтешнього вїта, підданого Миколи Харлинського. Березолупський урядник Інвальського проігнорував скаргу та не покарав винуватців злочину, тож справа дійшла до суду і була записана в Луцьку актову книгу⁵⁰.

У 1576 році в Березолупах, в частині маєтку Івана Чаплича-Шпановського вкрадено сіно, про що також міститься запис в Луцькій актовій книзі⁵¹. У серпні 1577 року Іван Чаплич-Шпановський скаржився на Станіслава Інвальського, підданий якого, мешканець Березолуп Єско Бакунович побив пастуха підданого Чаплич-Шпановського, а також забрав чотирьох волів березолупського вїта⁵².

У лютому 1581 року власниця Любецького маєтку Ганна Харлинська скаржилася в суді на березолупського урядника та тамтешніх підданих Станіслава Інвальського, що ті пограбували її підданих зі Скорця. Майно повернули лише частково, тож справа була віддана до суду⁵³.

У червні 1581 року відбулася сутичка між селянами Березолуп. Возний, який прибув оглянути поранених внаслідок бійки мешканців, свідчив, що селянин Кудин Прибишевич, підданий Станіслава Інвальського завдав

⁴⁹ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2048/сост. О.И. Левицкйй. Киев, 1892. 56 с.

⁵⁰ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2049/сост. И.М. Каманинъ. Киев, 1893. 72 с.

⁵¹ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2050/сост. О.И. Левицкйй. Киев, 1891. 57 с.

⁵² Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2051/сост. Е.П. Діаковскій. Киев, 1907. 143 с.

⁵³ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2059/сост. М.Н. Ясинский. Киев, 1899. 48 с.

побоїв та ран Лучку Кошуковичу, підданому Івана Чаплича-Шпановського⁵⁴. У вересні 1581 року власник частини Любецького маєтку Миколай Харлінський знову позивав одного із власників Березолуп Станіслава Інвальського у пограбуванні майна скаржника⁵⁵.

Відомий польський дослідник Олександр Яблоновський подає цікаві відомості з поборових реєстрів 1570, 1577 і 1583 років. У таких відомостях вказано хто саме, за що і скільки платив із своїх маєтностей. Так, бачимо, що у 1570 році з частини Березолуп платив подимний податок Миколай Сапега. Щоправда в поборовому реєстрі окремо не вказується кількість димів саме з березолупських володінь Сапеги. У 1577 році Іван Чаплич-Шпановський платив з 10 димів. У 1583 році частиною Березолуп володів Станіслав Інвальський, якого Олександр Яблоновський, а за ним і Олександр Цинкаловський, очевидно, помилково називають Ювальським. Станіслав Інвальський платив із Березолуп з 16 димів, 2 городників, 3 коморників та 1 волоки. Також він платив півчастини податку за попа. Іван Чаплич-Шпановський у тому ж 1583 році платив з Березолуп за 4 дими з 3 огородників та півчастини за попа. Враховуючи інформацію, що власники платили податок за попа, можна припустити, що у Березолупах вже існувала церква⁵⁶.

У 1585 році частину села Березолупи за 2 тисячі 100 кіп грошей придбав у Івана Чаплича-Шпановського волинський адвокат Богуш Заєць Лукомський. Він був представником збіднілої безземельної шляхти, який був на службі у Романа Сангушка, зокрема урядником в маєтностях його дружини Ганни Деспотівни, а згодом служив в Костянтина Острозького, що дало можливість значно покращити своє становище і набути нові

⁵⁴ Там же

⁵⁵ Там же

⁵⁶ Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. 8. Źródła dziejowe. Ziemie ruskie. Wołyń i Podole. Warszawa, 1889. 504 s.

маєтності. У тому ж 1585 році, Богуш Заєць позичив 2 тисячі кіп грошей терміном на 2 роки у шляхтича Михайла Витонізького, натомість як заставне вніс села Зденіж, Березолупи та частину Гуляльників. Тож принаймні деякий час частина Березолуп була також у власності Михайла Витонізького⁵⁷.

У 1593 році Богуш Заєць мав судові справи з Луцьким біскупом, які, очевидно стосувалися земель у Березолупах. На судовому засіданні він показав два документи, у яких йшлося про вже згаданий вище заповіт Івашка Тимошинича Чагайдаєвича та купівлю маєтностей у Березолупах Михайлом Івашковичем Семашком. Крім того, у тексті згадується назва урочища Попова дорога, що слугувала межею села Городині. Богуш Заєць запитував у селян та старців села Городині чому дорога, яка слугувала межею села називається «поповою дорогою». На що ж йому відповідали, що нічого про це не знають і що то за піп, який тою дорогою ходив не відають. Богуш Заєць повідав, що ту дорогу не без причини називають «поповою», хоча ні в Городинях, ні в Березолупах тоді церкви не було. Натомість, була церква у Вічинях: «...*манастыр вечный...*», якою якраз і опікувався Луцький біскуп. При тій церкві, як повідомляв Богуш Заєць, пан Івашко Тимошинич Чагайдаєвич «...*Березолупский отчичь...*», якого він називав своїм предком, був паламарем («...*у ставиче панамором...*»). Надаючи в суді документи про давні майнові операції, Богуш Заєць ймовірно прагнув убезпечити себе від зазіхань біскупа на свої маєтності в Березолупах⁵⁸.

У XVI-XVII ст. масовими були втечі селян із шляхетських маєтків. Відомості про такі втечі часто також містилися у судових книгах. У лютому-березні 1579 року із

⁵⁷ Шляхта Руських земель. Родоводи шляхти. Зайці. URL: <https://sites.google.com/site/slahtavkl/Altavet/z-1/zajci>

⁵⁸ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. 8., Т. IV: Акты о землевладении в Юго-Западной России в XV-XVIII вв. Киев, 1907. С.367-369.

села Кобче втекли селяни піддані князя Марка Солтановича Сокольського до маєтностей Станіслава Інвальського у Березолупах⁵⁹.

У грудні 1592 року із маєтностей Богуша Зайця у Березолупах, а також Зденежа та Лукова втекло 14 підданих селян, які осіли, зокрема, в межах містечка Рожище, яке належало Луцькій єпископії, а також у селі Іванчицях. У лютому наступного, 1593 року, знову ж піддані Богуша Зайця із Березолуп втекли до села Бесідки, маєтностей князя Яхима Корецького, а також до містечка Торчин, що було у власності Луцького біскупства⁶⁰.

Впродовж 1596 року до маєтностей вітебського воеводи Миколая Сапєги у Березолупи втікали піддані Григорія Колмовського із сіл Колмів, Моковичі та ін. А наступного, 1597 року, з Березолуп утекли вже селяни піддані Миколая Сапєги, які осіли в маєтностях князя Яхима Корецького в місті Корець⁶¹.

З початку XVII ст. у документах починає фігурувати ще один населений пункт із назвою Березолупи і також у Луцькому повіті. Село розташовувалося поруч із селами Матіївка та Пустомити. Згодом ці населені пункти стали частиною Тучинської волості Рівненського повіту. А тамтешній населений пункт із назвою Березолупи поступово зник пройшовши шлях від села у XVII ст. до маленької лісничівки в XIX ст⁶². Цікаво, що рівненські Березолупи також належали одній із гілок родини Семашко. Згодом переходив до Даниловичів, а пізніше Лосицьких та інших. Слід сказати, що часто виникає

⁵⁹ Селянський рух на Україні 1569-1647: збірник документів і матеріалів. Київ: Наукова думка, 1993. С.375.

⁶⁰ Селянський рух на Україні 1569-1647: збірник документів і матеріалів. Київ: Наукова думка, 1993. С.393-395.

⁶¹ Селянський рух на Україні 1569-1647: збірник документів і матеріалів. Київ: Наукова думка, 1993. С.411.

⁶² Національно-визвольна війна в Україні. 1648-1657. Збірник за документами актових книг/упоряд.: Л. А. Сухих, В. В. Страшко. Київ, 2008. 1011 с.

плутанина щодо ідентифікації обох Березолуп. Плутав їх навіть відомий дослідник Олександр Цинкаловський⁶³.

Згідно із даними подимного тарифу 1629 року у Березолупах з 30 димів та корчми платила Єва Сапега (ймовірно Єва Скаржевська – дружина Фридерика Миколайовича Сапегі). З іншої частини села із 17 димів платила Мар'яна з Лешна Заславська, яка також мала у власності частини сіл Озденіж, Сирники, Княгинин та Тростянка⁶⁴.

З початком Хмельниччини у 1648 році, мешканці Березолуп стали активними учасниками селянських повстань на Волині. У записі Володимирської гродської книги від 31 березня 1650 року міститься скарга пріора Затурецького конвенту ксьондза Августина Бельського про вбивство субпріора того ж конвенту Якуба, а також пограбування костелу в Затурцях селянами з Березолуп маєтності Яна Сапегі, а в той час в заставній власності в Ярослава Поцея. Впродовж жовтня 1648 року «...розных дний и часовъ...» користуючись втечею католицької братії з костелу «...од небезъпеченъства проте наступуючого...», селяни Березолуп Васко Лісовець, Васко Мазур, Хома Якодимовик, Карпо Іваненя, шинкар Тарас, Мисько Войтененя, Антон Яцимир Хмелецький, Макарченя, Гриць, Прокопеня, Клим та інші, загалом близько 50 осіб, напали на костел в Затурцях. На той момент там лишили тільки пріора Якуба «...у костельных дверей пилнуючого...», якого селяни вбили «...од стопы ногъ, ажъ до верху головы раны смертельные сечоные и битые позадававши...». Його ж тіло викинули за костелом в поле. Далі, виламавши двері костелу, грабували сам храм «...ольтари... в нивечь потовъкли, ...апъпараты костельные, в скринях будучие, то есть келихи сребные позлотистые, орънаты, антепедия розные,

⁶³ Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник — від найдавніших часів до 1914 року. Т. 1. Вінніпег, 1984. С.86.

⁶⁴ Баранович О.І. Залюднення України перед Хмельниччиною. Ч. 1: Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. Київ, 1930. С.38, 64.

злотоглавовые обитя, крижи срибные, пушъки, короны срибные позлотистые..., лыхътари срибные...», загалом же цінностей на 10 тисяч злотих забрали «...и межи себе поделили...». У грудні наступного року возний Волинського воєводства Миколай Бохновський за участі шляхтичів Яна Клоновського та Марцина Білецького прибув до Березолуп та у присутності місцевого урядника арештував селян, що брали участь в грабунку⁶⁵.

Впродовж періоду Хмельниччини подимний податок змінювався, що пов'язувалося із наслідком втрат, яких зазнавала шляхта у своїх маєтках від повстань. Так, бачимо, що у 1650 році син Миколая Сапеги Ян Сапега платив від 15 димів наявних в його частині Березолуп. Притому, що згідно з подимним тарифом від 1629 року, у власності Сапег в Березолупах значилось 30 димів. Про зміну у кількості наявних димів свідчив мешканець Березолуп Веремко Куднович⁶⁶.

У 1652 році Андрій Чаплич-Шпановський платив всього лиш із 4 димів у Березолупах. Притому зазначається, що 11 димів в селі були спустошені, а їх населення вимерло. Наступного, 1653 року той же Андрій Чаплич-Шпановський також платив з 4 димів у Березолупах. Тоді ж, Ян Сапега мав у своїй власності там лише 5 димів, з яких платив подимний податок⁶⁷.

Андрій Чаплич-Шпановський, ймовірно, був племінником Івана Чаплич-Шпановського та отримав його частину маєтностей у Березолупах. Був одружений із Мар'яною Ободенською, якій ймовірно записав як віно частку на Березолупах. Відтак, бачимо серед тих, хто платив з димів у селі Ярослава Поція – другого чоловіка Мар'яни Ободенської⁶⁸. Згодом, маєтності у Березолупах як спадок від батька отримав син Андрія Чаплич-

⁶⁵ Національно-визвольна війна в Україні. 1648-1657. Збірник за документами актових книг/упоряд.: Л. А. Сухих, В. В. Страшко. Київ, 2008. 1011 с.

⁶⁶ Там же

⁶⁷ Там же

⁶⁸ Boniecki A. Herbarz polski. Część I. Wiadomości historyczno genealogiczne o rodach szlacheckich. T.III. Warszawa, 1900. S.269.

Шпановського Марціян. У 1654 році він платив тут із 4 димів⁶⁹.

У 1661 році дідичними власниками Березолуп були брати Марціян, Владислав та Максиміліан Чапличі (сини Андрія Чаплич-Шпановського), щоправда їх маєтності тут були в заставі в шляхтича на прізвище Рупньовський. Слід сказати, що Анна з Рупньовських була дружиною Олександра Чаплич-Шпановського – брата вищезгаданого Андрія. Тож тут прослідковуються родинні зв'язки⁷⁰.

Згідно із відомостями Перепису поселень та димів Волинського воєводства при подимному оподаткуванні 1662 року, за 8 димів у Березолупах 12 злотих платив Ярослав Поцій; з 2 димів 2 злотих і 6 грошей платив Андрій Рупньовський⁷¹.

При переписі населення для оподаткування за 1677-1679 роки частина маєтностей вже зветься Березолупи Великі. Очевидно, саме у цей період виникає поділ села на Великі та Малі Березолупи. Тоді з частини села платив белзький чашник Стефан Суходольський, який «...*сам jego mość w Podlaszu...*» заплатив за себе, а у Великих Березолупах платив за дружину, челядника-шляхтича, двох возниць та 29 челядників простого стану та підданих селян загалом із 33 осіб 36 злотих⁷². Ймовірно до Суходольських Березолупи потрапили внаслідок родинних зв'язків із Анною з Рупньовських (дружиною Олександра Чаплич-Шпановського), яка вже у 1661 році

⁶⁹ Національно-визвольна війна в Україні. 1648-1657. Збірник за документами актових книг/упоряд.: Л. А. Сухих, В. В. Страшко. Київ, 2008. 1011 с.

⁷⁰ Пам'ятки історії Східної Європи. Джерела XV-XVII ст. Т.V. Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652-1673 рр./упор.: П. Кулаковський. Острог; Варшава; Москва, 1999. С.212.

⁷¹ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов [в 35 тт.]: Ч. 7. Т. III: Акты о заселении Юго-Западной России. Киев, 1905. С.90.

⁷² Там же. С.211.

називається Суходольською, мабуть вийшовши заміж вдруге⁷³.

Крім того, у 1677-1679 роках частиною Березолуп володів князь Андрій Святополк Четвертинський. Він разом з Березолупами платив із сіл Арсеновичі, Кухари, Солпона та Майків за себе, дружину, сина, доньку, челяді шляхетського стану двох, урядника, челяді простого стану 34 осіб, загалом за 43 особи з усіх вищезгаданих сіл суму в 50 злотих⁷⁴.

Станом на початок XVIII ст. вже зустрічаємо у Березолупах церкву. Щоправда, як греко-католицьку. На уніатському єпархіальному соборі, який відбувався 13-15 жовтня 1715 року у місті Володимирі, був присутній Теодор Назаркевич (Theodorus Nazarkiewicz) як парох церкви у Березолупах. Очевидно, на початок XVIII ст. тут вже існував храм, щоправда знайти відомості про час його побудови наразі не вдалося⁷⁵.

Попри те, що основою місцевого населення були переважно українці, серед інших національностей значну ланку становили євреї. Проживаючи на Волині, вони як і християни мали свої парафії, які називалися кагали. Євреї обох Березолуп входили до складу кагалу у Торчині: 1765 рік – 10 євреїв в обох селах; 1778 – Малі Березолупи – 2 євреї, Великі Березолупи – 6. 1784 – 6 євреїв (не поділено по селах); 1787 – у Великих Березолупах – 3, у Малих – 4 євреї⁷⁶.

Всередині XVIII ст. власниками Малих Березолуп, ймовірно була родина Барциковських. Серед тих, хто

⁷³ Пам'ятки історії Східної Європи. Джерела XV-XVII ст. Т.V. Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652-1673 рр./упор.: П. Кулаковський. Острог; Варшава; Москва, 1999. С.212.

⁷⁴ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов [в 35 тт.]: Ч. 7. Т. III: Акты о заселении Юго-Западной России. Киев, 1905. С.210.

⁷⁵ Гіль А., Скочилас І. Володимирсько-Берестейська єпархія XI XVIII ст.: історичні нариси. Львів, 2013. 288 с.

⁷⁶ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. 5., Т. II: Переписи еврейского населения въ Юго-Западномъ крае въ 1765-1791 гг. Киев, 1890. 1285 с.

помер у селі зустрічаємо, зокрема Барциковську Софію (померла у 1769 році), Барциковського Стефана (помер у 1756 році), а також Барциковську Бригіду з Циринів (померла у 22-річному віці в 1769 році)⁷⁷.

Цікаво, що у Малих Березолупах того часу проживало кілька шляхетських родин, згадки про які збереглися на сторінках метричних книг костелу в Кисиліні. Серед них, згадується Томаш Дзякевич, який помер у 1743 році; овруцький чашник Олександр Мицинський, помер у 88-річному віці в 1787 році; Криштоф Слодковський, помер 90-річним в 1801 році; Вікторія Змієвська з Хамців, померла в 96 років у 1799 році; Анна Захаріяшевічова, яка померла у 100 років в 1817 році. Важко наразі сказати яке становище посідали вони в Малих Березолупах і чи мали тут якусь земельну власність, можемо лише припускати⁷⁸.

У другій половині XVIII ст. Великі Березолупи стають власністю родини Цирин. Першим з них, хто мав маєток у селі став Таборівський староста Францишек Догель-Цириня. Він був одружений із Францишкою Стоїцькою з якою мав сина Павла-Антонія Догель-Цирину. Він успадкував батькове староство у Таборові (сьогодні село у Білоцерківському районі Київської області) в 1769 році. Статус старостини отримала й дружина Павла-Антонія Катажина з Ростковських⁷⁹.

Не зважаючи на те, що деякі дослідники вказують, що Догель-Цирини стало проживали в Таборові (сьогодні у Білоцерківському районі Київщини), проте саме у Великих Березолупах у вересні 1771 року помер Францишек Догель-Цириня, якого поховали в костелі бернардинів в Сокалі. А пізніше, у березні 1788 року також в Березолупах

⁷⁷ Ks. Stanisław Tylus Sac. Materiały genealogiczne z kisielińskich ksiąg zmarłych. Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. 2000. s. 407-418.

⁷⁸ Там же

⁷⁹ Чернецький Є. Ротмістр Габріель Охота-Перетяткевич у справі конфіскації Таборівського староства наприкінці XVIII століття. Бюлетень Білоцерківського лицарського кола. Біла Церква, 2017. С.11-25.

померла і його дружина Францішка з Стоїцьких⁸⁰. У тутешньому маєтку замешкали й Павло-Антоній з дружиною Катажиною з Ростковських та дітьми, передавши уряд старости в Таборові своїй дочці Маріанні та зятю Габріелю Перетяткевичу. На користь цього також свідчить те, що саме у Великих Березолупах у листопаді 1768 року народився син Павла-Антонія та Катажини – Ян Андрій Цирина, а пізніше й інші діти. Загалом у подружжя було 8 дітей – 6 дочок та 2 синів. Тож, очевидно, що родина стало мешкала саме у своєму волинському маєтку. Сам Павло-Антоній Цирина помер у липні 1802 року також в Великих Березолупах⁸¹.

Із родиною Цирин пов'язане будівництво церкви Св. Параскеви у Малих Березолупах. У 1787 році за ініціативи, Павла-Антонія Доленги-Цирини, збудовано дерев'яну церкву та дзвіницю. Цікаво, що сам ініціатор був католиком за віросповіданням. Ймовірно, церква закладалась на місці вже раніше існуючої і засновувалась як уніатська. Після входження краю до складу Російської імперії і низки указів щодо переходу місцевих греко-католицьких храмів на православ'я, таку ж долю спіткала і церква в Березолупах⁸².

У період Російської імперії села Великі та Малі Березолупи остаточно розділилися між різними власниками. Малі Березолупи у 1803 році згадуються як власність підчасного Михайла Прушинського, який у той час володів тут 70 «ревізькими душами» та 6 вільних. Великі Березолупи лишалися у власності нащадків таборовського старости Павла-Антонія Догель-Цирини, який мав тут 117 «ревізьких душ». Зокрема достеменно відомо, що тут мешкав його син Януарій Цирина з дітьми⁸³.

⁸⁰ Ks. Stanisław Tylus Sac. Materiały genealogiczne z kisielińskich ksiąg zmarłych. Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. 2000. s. 407-418.

⁸¹ Генеалогічне дерево Чеслава Камінські. URL: myheritage.com.ua

⁸² Трипольський Н.Н. 900-летие православия на Волини. Т.2. Житомир, 1892. 594 с.

⁸³ ДАВО, Ф. 253, оп.2, спр.1.

Очевидно, що саме про перебування в маєтку Цирин у Великих Березолупах йдеться у спогадах відомої офіцерки російської імператорської армії Надежди Дурової, яку в народі прозвали «кавалерист-девица». У 1808 році, будучи у складі четвертого взводу Маріупольського гусарського полку, який дислокувався в Березолупах, Дурова деякий час проживала в будинку місцевої поміщиці. У своїх спогадах вона називала поміщицю «старостина». Можемо стверджувати, що йдеться саме про вдову Павла-Антонія Катажину Цирину. Прибувши з Луцька до Рожищ, вона зустрілася із командуючим одним із ескадронів полку. Той відправив Дурову до Березолуп. Ось як, описує вона своє перебування в селі у своїх спогадах: *«...Теперь извольте ехать в селение Березолупы и принять командование четвертым взводом до возвращения его настоящего командира, который теперь в отпуску... Не находя большого удовольствия в компании этого чудака, я тотчас уехала в свое село. Мне отвели ту же квартиру, которую занимал Докукин, в доме помещицы этого селения. Пани старостина приняла меня с материнскою ласкою и просила, чтобы я обедала всякий день у нее: потому, говорила она, что, как вижу, у вас своего повара нет. Старостина совсем не отличает меня от своих двух внуков, двенадцатилетних мальчиков. Как им, так и мне дается одна чашка теплого молока поутру. Живем мы почти в одной горнице; только дощаная перегородка отделяет мою кровать от их постелей; они молятся, учатся, кричат, стучат, бранятся, как будто меня тут и нет; сверх того, шалуны всякое утро, как милости какой, просят позволения вычистить мои сапоги, чему и я с своей стороны очень рада... У старостины есть внучка лет восемнадцати, недурна собою, но самых нелепых наклонностей: она готова влюбиться и влюбляется во всякого - в мужика, кучера, лакея, повара, офицера, генерала, попа, монаха! Теперь предметом ее нежности учитель ее братьев, желтый, сухой, отвратительный*

педант! И она, чтоб быть вместе с этим Адонисом, целое утро сидит в нашей комнате...».

Згодом полк рушив до Луцька на військовий огляд, а пізніше передислокувався до Турійська, звідки Надежда Дурова поїхала у відпустку. Ця коротка згадка дає можливість побачити маленьку частинку повсякденного побуту в маєтку у Березолупах. Можна з впевненістю стверджувати, що вдова по Павлу-Антонію Катажина Цирина на той час ще жила. Померла вона у 1818 році, про що є записи у метричній книзі Кисилінського приходу. Ідентифікувати онуків старостини більш важко, ймовірно у спогадах Дурової йдеться про синів Януарія Цирина, а онукою була його ж дочка Цецилія⁸⁴.

У переліку учнів Луцької повітової школи, що виїхали додому під час Польського повстання на Різдво 1830 року є 13-літній Август Цирина з Березолуп, очевидно, Великих⁸⁵.

У 1820-х та 1830-х роках Малі Березолупи, були частиною володінь родини Олізарів. Про це свідчить, зокрема згадка про поширення чуток про збройні виступи селян впродовж 1829 року у маєтках поміщика Олізара (ймовірно йдеться про Тадеуша Олізара) в тому числі й Березолупи⁸⁶. Згодом, у 1831 році зустрічаємо як поміщика Малих Березолуп Богуслава Олізара⁸⁷. Крім того, бачимо Олізарів, як мешканців Малих Березолуп, коли у 1836 році Богуслав Тадеушович Олізар одружується із Емілією Чарнолуською із Кияжа, а серед свідків бачимо Киязького поміщика Кароля Остророга. В 1837 році саме в Малих Березолупах у подружжя народжується донька Кароліна Едмунда⁸⁸.

⁸⁴ Дурова Н. Записки кавалерист-девицы/Подготовка текста и примеч. Б. В. Смиренского. Казань, 1979. 200 с.

⁸⁵ Wojnicz A. Łuck na Wołyniu: opis historyczno-fizjograficzny. Łuck, 1922. S.60.

⁸⁶ Селянський рух на Україні. 1826–1849 рр.: 3б. док. і матеріалів/редкол.: М. Н. Лещенко (відп. ред.) та ін. Київ, 1985. 504 с.

⁸⁷ ДАЖО, Ф.1, оп.78, спр.885.

⁸⁸ XIX-wieczne metryki z Wołynia. URL: <https://wolyn-metryki.pl/Wolyn/index.php>

Зустрічаємо Богуслава Олізара як поміщика Малих Березолуп і у 1842-1845 роках, коли він намагався взяти позику під заставу своїх маєтностей в селі. Тоді йому відмовили, адже маєтності вже були заставлені, тож він мав повернути попередні борги. Серед інших треба було повернути 900 рублів сріблом нащадкам Бачевських, зокрема Юзефі з Бачевських Яблонській. Станом на 1842 рік у неї було 4 ревізькі душі у Малих Березолупах. Богуслав Олізар мав сплатити також давній батьковий борг. Ще в 1807 році по заставному контракту дворянин Томаш Сошинський під заставу одного селянина у Малих Березолупах з ґрунтами та іншими угіддями, позичив Тадеушу Олізару 2 тисячі злотих або ж 300 рублів сріблом. У відсоток від цієї суми Сошинський володів тим одним селянином, будинком та усім господарством у Малих Березолупах до 1835 року. Коли ж Тадеуш Олізар помер його спадкоємцями стали сини Богуслав та Станіслав Олізари, які продовжили дію заставного контракту. Лише у 1842 році Текля Сошинська, дружина Томаша отримала від Богуслава Олізара виплату боргу. Цікаво, що ця ж частка перезаставлялася й самим Сошинським. У 1827 році Томаш Сошинський взяв під заставу своєї частки у Малих Березолупах суму грошей у поміщика села Раймісто Ксаверія Барона Шанцебаха⁸⁹.

У 1850 році, ймовірно, як власника частки Малих Березолуп бачимо поміщика Фортуната Веліобицького. Саме тут у нього з дружиною Елеонорою з Ковачинських народився син Франц Міхал Йозеф. А хресними в нього були інші поміщики – Марцелій Чижевський та Віктор Домбровський⁹⁰.

У 1855 році маєтності в Малих Березолупах стали власністю родини Фалькенгаген. Купча на земельну власність у Малих Березолупах за участю Фалькенгагенів

⁸⁹ Ф. 361, оп.1, спр. 638

⁹⁰ Księgi metrykalne parafii wyznania rzymskokatolickiego z diecezji łuckiej i wileńskiej, sygn. 863.

URL: <http://agadd.home.net.pl/metrykalia/436/sygn.%20863/indeks.htm>

дається саме 1855 роком. Тоді відставний підполковник Густав Данилович Фалькенгаген придбав частину тутешньої землі від шляхтича на прізвище Домбровський. Очевидно, йдеться про титулярного радника Віктора Домбровського, який мав частку володінь у Малих Березолупах, зокрема у 1850 році. Після купівлі нових маєтностей, у власності Густава Даниловича Фалькенгагена тут було 1438 десятин. До виходу у відставку підполковник працював картографом на Єйській косі. Саме він став першим, хто детально описав місцевість, де згодом буде засноване місто Єйськ, а також дав назву бухті на кінці Єйської коси – «Бухта Литевського». За вислугу років у 1851 році підполковника Густава Даниловича Фалькенгагена нагороджено орденом Св. Георгія 4-го ступеня⁹¹. Його нащадки лишалися власниками села фактично до початку Першої світової війни. У 1890 році у маєтку в Малих Березолупах проживали дворяни Олімпія, Костанція, Ромуальд та Рішард-Антоній Фолькенгагени, які також були тут значними землевласниками⁹². У 1900 році у Фалькенгагенів тут було 1223 десятини⁹³.

Великі Березолупи у 1860 році були все ще у власності родини Цирин⁹⁴. У 1880 році село вказане як «давня власність» дворянки Цецилії Цирини Окрашевської, дружини Альфонса Окрашевського. Тоді вона мала тут 767 десятин. Цецилія Окрашевська – дочка Януарія Цирини – другого сина Павла-Антонія та Катажини Цирин. На це вказує запис у документі за 1880 рік в якому

⁹¹ К учреждению ордена Святого Великомученика и победоносца Георгия. URL: <https://muzeisamsonova.ru/k-uchrezhdeniyu-ordena-svyatogo-velikomuchenika-i-pobedonosca-georgiya>

⁹² Epszstein T. Polska własność ziemska na Ukrainie (gubernia kijowska, podolska i wołyńska) w 1890 roku. Warszawa, 2008. 618 s.

⁹³ Вся Россия: русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации: торгово-промышленный адрес календарь Российской империи. Т. II. Санкт-Петербург, 1900.

⁹⁴ Epszstein T. Własność ziemska na Ukrainie w 1860 r. w Statystyce Andrzeja Grabianki. Warszawa, 2013. 333 s.

вона згадана як «...Цецилия Януареевна Окрашевская...»⁹⁵. У 1890 році вона лишалася власницею села.

У 1903 році у виданні «Вольнские епархиальные ведомости» бачимо оголошення про вакантну посаду вчителя у церковно-приходській школі у Березолупах. Повідомляється, що для вчителя міститься квартира та загальне утримання від 100 до 140 рублів в рік. Ймовірно школа була нововідкритою, бо раніше згадок про навчальний заклад при церкві не зустрічаємо⁹⁶. Церква Св. Параскеви в Малих Березолупах станом на 1888 рік приписана до парафії в Городинях. У 1905 році прихожанам церкви Св. Параскеви за зроблені пожертви резолюцією тодішнього преосвященного Амвросія від 12 серпня було оголошено «...Божіє благословеніє...»⁹⁷. У 1914 році церква в Малих Березолупах також була приписана до приходу в Городинях. Разом з тим, при церкві було 24 десятини землі, з яких 3 десятини були присадибними, 18 десятин орними, а також 3 десятини під сінокосом⁹⁸.

Із статистичних видань дізнаємось про чисельність мешканців у селах. Так, у 1885 році в Малих Березолупах було 16 дворів та 126 жителів⁹⁹. Станом на 1906 рік в селі Великі Березолупи було 49 дворів, в яких проживало 346 мешканців. В Малих Березолупах мешкало 254 жителі у 37 дворах¹⁰⁰.

У 1908 році великим землевласником у Великих Березолупах був дворянин Кузьменко Євген Пилипович. Тут у його власності було 1020 десятин. Щоправда, на той

⁹⁵ ДАВО, Ф.271, оп.1, спр. 2.

⁹⁶ О вакантных учительских местах въ школахъ Луцкаго уезда. Вольнские епархиальные ведомости. 1903. №18. С. 467.

⁹⁷ Вольнские епархиальные ведомости. 1905. №25. С. 432.

⁹⁸ Переверзев Н. В. Справочная книга о приходах и монастырях Вольнской епархии. Житомир, 1914. 446 с.

⁹⁹ Волости и важнейшие селения Европейской России: По данным обследования, произвед. стат. учреждениями М-ва вн. дел. Губернии Малороссийские и Юго-Западные. Вып. III. СПб, 1885. 350 с.

¹⁰⁰ Список населенных мест Вольнской губернии. Житомир: Вольнская губернская типография, 1906. 222 с.

час поміщик не проживав у селі, його поштовою адресою вказано місто Сімферополь. У Малих Березолупах станом на 1908 рік 785 десятин мав Рішард-Антоній Фок-Фолькенгаген¹⁰¹.

У 1913 році у списках великих землевласників бачимо, що у Малих Березолупах 132 десятини мали Людвиг Фердинандович Вайс та Вільгельм Ріске (Рьоске). Також великими землевласниками лишалися Фалькенгагени. У Рішарда Густавовича Фалькенгагена було 1261 десятина землі у Малих Березолупах. У Великих Березолупах 1110 десятин мав «...почётный потомственный гражданин...» Кузьменко Євген Пилипович¹⁰².

В контексті розповіді про Березолупи варто згадати також про навколишні німецькі колонії, що у великій кількості засновувались всередині ХІХ ст. В 1850-х роках землями в Малих Березолупах володіла родина Фалькенгаген. Якраз у цей час навколо села починають засновуватися німецькі колонії, яких з часом тут буде дуже багато. Найбільшою колонією в околиці вважалася Станіславівка. Яка за час свого існування йменувалась також як Березолувка, Брезалуп-Станіславівка, Станіславівка-Брезалуп. У другій половині 1850-х новоприбулі колоністи уклали договір з родиною Фалькенгаген на 20-річну оренду 360 моргів (12 волок) землі із щорічною сплатою чиншу в сумі 135 рублів за всю площу і з правом поновлення договору після його закінчення¹⁰³.

Очевидно, що домовленості не виконувалися і часто виникали конфлікти між землевласниками та німецькими поселенцями. Зокрема, в 1858 році поміщик з Березолуп (ймовірно саме Фалькенгаген) повиганяв німецьких

¹⁰¹ Памятная книжка Вольнской губернии на 1908 год. Житомир: Типография Губернского Правления, 1907. С.32-35.

¹⁰² Список землевладельцев и арендаторов Вольнской губернии (во владении коих находится не менее 50 десятин земли). Житомир, 1913. 270 с.

¹⁰³ Костюк М.П. Німецькі колонії на Волині (ХІХ-початок ХХ ст.). Тернопіль: Підруч.і посіб., 2003. С.65.

колоністів з села та наказав побити їх. У вересні 1867 року мешканці колонії Станіславівки Менцель, Вайс та Світке скаржились на полковника Фалькенгагена за «...притиснення и противозаконные действия...»¹⁰⁴. А у 1868 році вже нащадки полковника Фалькенгагена скаржилися у Луцькому повітовому суді на колоністів із Станіславівки на те, що ті не дозволяють їм проживати в колонії¹⁰⁵.

Станіславівка займала центральне місце в житті навколишніх колоній. Саме тут розташовувався молитовний дім для тутешніх лютеран. Станом на 1885 рік у Станіславівці була й школа, яку відвідували діти німців-колоністів з навколишніх поселень¹⁰⁶. У 1906 році в колонії проживало 66 жителів, а у 1910 році – 63 мешканці¹⁰⁷.

У 1868 році, поруч із Станіславівкою з'являються ще колонії. Зокрема, Цицелівка (по-іншому – Цециолувка) та Глинче. На момент заснування в Цицелівці проживало 37 жителів, з них 17 чоловіків, 20 жінок. Усі вони проживали в 10 будинках. Згодом кількість населення тут збільшилась. У 1906 році в Цицелівці проживало вже 78 мешканців, а в 1910 році – 98 німецьких колоністів. У колонії Глинче в момент заснування у 1868 році було 17 будинків, в яких проживало 24 чоловіки та 24 жінки. З часом чисельність населення також збільшувалась. У 1906 році в Глинчі проживало 108 мешканців, а в 1910 році – 130 жителів¹⁰⁸.

У 1880 році поруч із Березолупами було закладено німецькі колонії Адамувка та Вонсовичі. Перші німецькі поселенці уклали із власником Великих Березолуп Альфонсом Окрашевським контракт на 90 років з умовою,

¹⁰⁴ Там же. С.68.

¹⁰⁵ ДАВО, ф. 361, оп.1, спр.2087.

¹⁰⁶ Волости и важнейшие селения Европейской России: По данным обследования, произвед. стат. учреждениями М-ва вн. дел. Губернии Малороссийские и Юго-Западные. Вып. III. СПб, 1885. 350 с.

¹⁰⁷ Немцы России. Населенные пункты и места поселения: энцикл. слов./сост. В.Ф. Дизендорф. Москва: ЕРН, 2006. 472 с.

¹⁰⁸ Там же.

кожних 12 років угоду поновлювати. В перші 12 років колоністи платили по 1 рублю за 1 морг землі. В другому 12-річчю платили вже по 2 рублі за 1 морг землі. У сусідній колонії Станіславівка розміщувалася кірха, куди ходили німці з усіх суміжних колоній. У 1885 році з Піотрокова прибули сім'ї німецьких поселенців Фастер Міхал (Fester Michal) та Фридерик Рьоске (Roske Fryderyk), які придбали на землях маєтку Стара Рудка 1000 десятин лісу. Проте вони не мали коштів, щоб повністю оплатити купівлю лісу, тож заохотили інших німців із сусідніх колоній та заснували чергову нову колонію Фридриховку, яка охоплювала 240 десятин. Після Першої світової війни на місці Фридриховки висадили ліс¹⁰⁹. Інше видання зазначає як час заснування Адамувки 1874 рік, а Фридриховки – 1877 рік. У 1885 році у Адамувці проживало 63 мешканці, зокрема 25 чоловіків та 38 жінок, а у Фридриховці – 80 мешканців, зокрема 42 чоловіки та 38 жінок¹¹⁰.

Поруч із Березолупами розташовувалася також колонія Мар'янівка Березолупська, що була заснована у 1864 році. У 1885 році там мешкало 50 жителів – 24 чоловіки та 26 жінок. Майже немає інформації про колонії Лібенштат, Уцекайка, Осека, які розташовувалися поруч із іншими тутешніми німецькими поселеннями. На топографічній карті, складеній напередодні Першої світової війни, у вищезгаданих колоніях вказано кількість будинків, в яких проживали німецькі колоністи. Так, в Лібенштаті було 14 хатин, в колонії Уцекайка – 5; в колонії Осека – 10; в Станіславівці – 18; в Цицелувці – 20; в колонії Глинче – 15; у Фридриховці – 23; в Адамувці – 12; у Вонсовичах – 9 хатин¹¹¹.

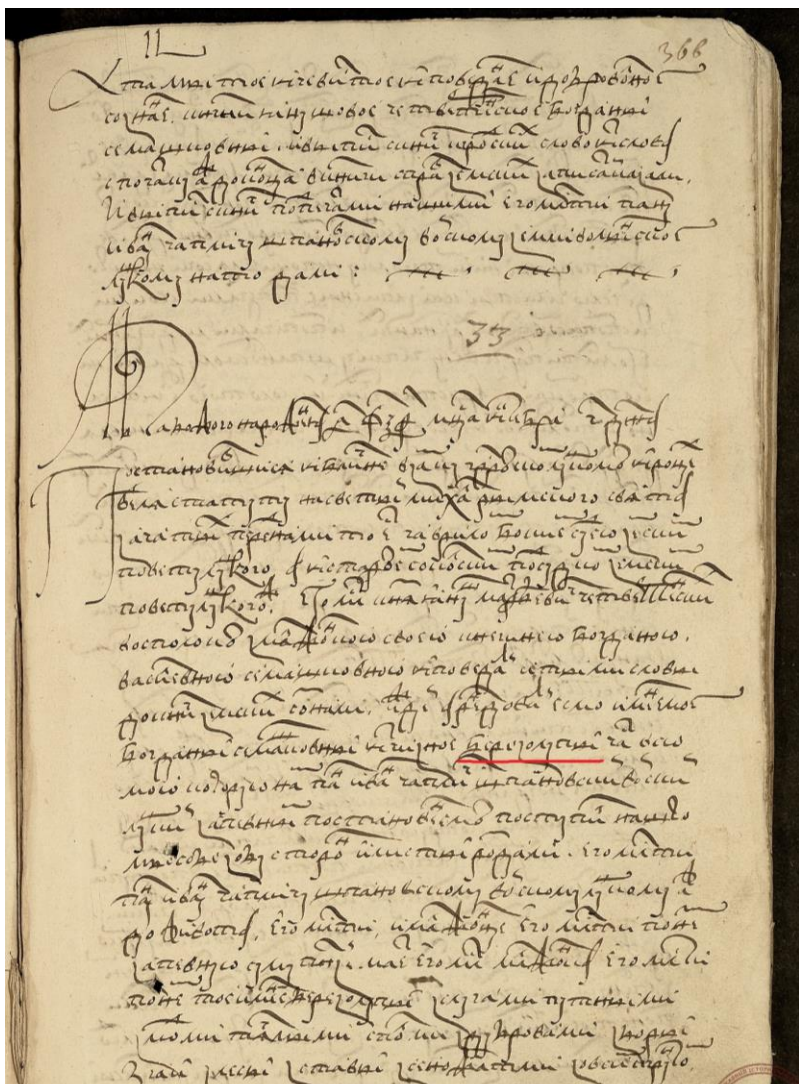
¹⁰⁹ Depner A. Geschichte der Kolonien Frydrychówka, Adamówka und Wasowicze im Kirchspiel Rożyszcze. Wolhynischer Bote. R.9. №39. Łuck, 1935. S.485.

¹¹⁰ Statistik des Kirchspiels Rożyszcze um 1885 Auszug aus "Wolhynischer Volkskalender für das 1936"

URL: <https://wolhynien.de/geography/orte/rozysszcz.htm>

¹¹¹ Там же

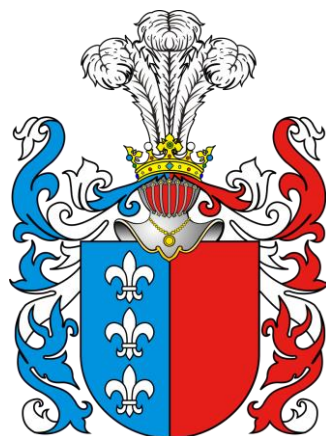
Від деяких з них сьогодні не лишилося й сліду, лише залишки лютеранських кладовищ нагадують про їх існування. На місці колишніх колоній Станіславівка, Цицелувка та Лібенштадт сьогодні розташовується село Яблунівка.

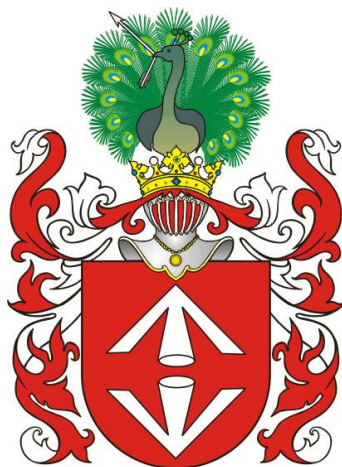
Перша сторінка запису Луцької актової книги Земського суду про надання в оренду Чапличам-Шпановським Березолуп Богданою та Янушем Четвертинським. 1569 рік. [ЦДІАК Ф. 26, оп.1, спр.1, арк.366]

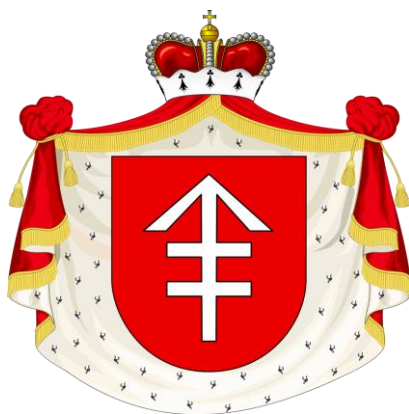
**Герб «Лебідь»
родини Семашко.
Зображення з
Вікіпедії**

**Герб «Кирдей»
Чаплич Шпановських.
Зображення з Вікіпедії**

**Герб «Богорія»
Воловичів.
Зображення з
Вікіпедії**

**Герб «Лис» Сапегі.
Зображення з
Вікіпедії**

Остафій Волович.
Зображення з Вікіпедії

Миколай Сапега
Зображення з Вікіпедії

Герб «Дзялоша» Цирин
Зображення з Вікіпедії

*Julius
Berezułupa Wielki.*
Anno Dni Millesimo Octingentesimo Secundo Die
13. Julii Obiit in Dno Genesius ac Magnus Dnus
Paulus Cyurina, Capitaneus, Tabl. Armod. G. G.
50 annis, 6 menses, 10 dies, Reliquit uxorem et Liberos
quatuor, qui sepulti sunt in Cemeterio Ecclesie Parochialis Hiculi ad Villam.

Запис про смерть Павла Цирини у Березолупах Великих.
Липень 1802 року.

Скан з метричної книги Кисляинського костелу. AGGAD

Anno Domini Milleesimo Octingentesimo Decimo
Octavo, Die Septima Mensis Martii, Obiit in Domina
Magnifica Domina Katharina Gyryna (Catalina
Lubovska, Vidua, Annibus Sacramentis Marito
Reliquit, Filios Duos, et Filiam, Aetate Sexaginta
Vixit Suis, Sepulta est in Cemeterio Parochiali
Kisielinensi; - - de Villa - -
Berezolupy

**Запис про смерть Катерини Цирини у Березолупах.
1818 рік.**

Скан з метричної книги Кисилінського костелу. AGGAD

**Надія Дурова. «Кавалерист-девица».
Зображення з Вікіпедії**

Карта 250-метрівка 1887 року.

З давньої історії села Копачівка

Село Копачівка сьогодні є центром однойменної громади. Історія села не сягає такої давнини як інші населені пункти краю, але є унікальною та цікавою.

Назва «Копачівка» є оригінальною не тільки в нашому районі, але й у регіоні загалом. На Волині нині немає однойменних населених пунктів. У міжвоєнний період на теренах Волині, у Сарненському повіті (гміна Антоновка), була ще одна Копачівка, яка існувала з кінця XIX ст. і знищена у часи Другої світової війни. Окрім того, ще дві Копачівки є на території України. Обидві в Хмельницькій області: одна в Деражнянському районі, інша у Волочиському. Також однойменне селище існує у Мінській області Білорусі.

Найдоречніше стверджувати, що назва села походить від антропоніма «копач» - «той, хто копає землю» - землероб. Це підтверджує і зображення герба родини Вільчевських, яка однією з перших з'явилась у селі і, ймовірно, була причетна до його заснування. На гербі цієї родини зображено три наконечники до рала – символи землеробства. Закінчення на -івка виказує назву річки, протоки, впорядкованого русла. Дещо раніше появу назви пов'язували з видобуванням (копанням) на території села торфу та піску для будівництва Брест-Литовського тракту. Але це відбувалися значно пізніше ніж з'явилася назва. Тому ці теорії щодо назви не є доречними¹¹².

Варто також зазначити, що сучасне село Копачівка фактично утворене з двох давніх населених пунктів: власне Копачівки та сусідньої Бейнарівки, яка знаходилася по іншу сторону бічного потічка від річки Стир, поруч із лісом. Бейнарівку також називали

¹¹² Niesiecki Kasper. Herbarz polski powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych. T.9. Lipsk: nakł. i dr. Breitkopfa i Hærtela, 1842. 471 s.

Бейнаровичі¹¹³. Згідно з даними О. Цинкаловського, це село перебувало у власності Жидичинського монастиря і Луцьких єпископів¹¹⁴.

Археологічні дослідження на території Копачівки практично не проводилися. Матеріали археологічних розвідок на теренах Рожищенського району викладені у дослідженнях львівського археолога Віталія Коноплі «Археологічні пам'ятки Волині (Рожищенський район)», опублікованих у 1991 році в Луцьку. Автор досить широко подає інформацію зі своїх досліджень у селі Копачівка. Однак до його свідчень можна ставитися критично: місця, що їх автор вказує як такі, де існували поселення давньоруського періоду XI–XIII ст., можуть бути земляними насипами, які лишилися від копання ставу. Утім, його твердження про існування тшинецько-комарівської культури неподалік піскового кар'єру підтверджуються сучасною знахідкою прясельця, що відноситься до згаданої культури. Вважаю за потрібне подати повністю інформацію про розвідки у селі Копачівка, здійснені В. Коноплею наприкінці 1980-х років. Це допоможе більш повно розглянути археологічні дослідження на території села.

На лівому березі річки Стир виявлено давньоруське поселення X–XI ст. На південний захід від села — поселення волинської неолітичної культури. За 1 км на південний захід від села, на мисі першої надзаплавної тераси правого берега безіменного потічка (лівосторонній доплив Стиру) висотою 8–10 м над рівнем заплави, на схід від цвинтаря та на південь від колгоспного ставу — двошарове поселення культури гребінцево-накольчастої кераміки та давньоруського періоду XII–XIII ст. площею 2 га. За 0,5 км на захід від села, на лагідному схилі першої

¹¹³ Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Кращезнавчий словник — від найдавніших часів до 1914 року. Т. 1. Вінніпег, 1984. 578 с.

¹¹⁴ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 15. Cz. 2./Red.: Chlebowski Bronisław, Sulimierski Filip, Walewski Władysław. Warszawa, 1902. 742 s.

надзаплавної тераси лівого берега безіменного потічка висотою 6–7 м над рівнем заплави та на захід від тваринницької ферми, поруч із ґрунтовою дорогою, що веде на Тростянку, — поселення давньоруського періоду XI–XII ст. площею 1 га. На південно-західній околиці села, на лагідному схилі першої надзаплавної тераси правого берега безіменного потічка висотою 4–5 м на рівнем заплави та за 250 м на схід від мосту шосейної дороги — поселення давньоруського періоду XII–XIII ст. площею 2 га. У південній частині села, на лагідному схилі першої надзаплавної тераси лівого берега безіменного потічка висотою 3–4 м над рівнем заплави — двошарове поселення тшинецько-комарівської культури і давньоруського періоду XI–XIII ст. площею 0,5 га. Сліди пам'ятки зафіксовані в районі вул. Набережної, поруч із кар'єром для добування піску. Речові матеріали зібрані з території присадибних ділянок на площі близько 1 га.

На східній околиці села, на місці першої надзаплавної тераси лівого берега річки Стир висотою 3–4 м над рівнем заплави знаходиться багатшарове поселення культур гребінцево-накольчастої кераміки, тшинецько-комарівської та давньоруського періоду XI–XIII ст. площею 1 га. Про сліди поселення городоцько-здовбицької культури біля села Копачівка йдеться у матеріалах відомого археолога Ігоря Свешнікова¹¹⁵.

У 2017 році археологічна спадщина краю поповнилася новими цікавими матеріалами. Місце знахідок двох знарядь – кам'яної та крем'яної сокири бронзового віку – урочище Кургани, що знаходиться в південно-східній частині села Копачівка, неподалік від міста Рожище та сусіднього села Кременець. Цьому місцю притаманний не зовсім типовий для тутешньої місцевості ландшафт: горбистість та велика кількість необробленого кременю. Очевидно, у давні часи тут була водойма.

¹¹⁵ Конопля В. Археологічні пам'ятки Волині. Рожищенський район. Луцьк: «Надстир'я», 1991. 86 с.

Цим, власне, й можна пояснити виявлені знаряддя, адже зараз жодної водойми неподалік немає. Одна зі знахідок - залишок крем'яного знаряддя праці – уламок крем'яної сокири. Знаряддя частково втрачене (відбите), знайдена лише обушкова частина, темно-сірого кольору. Очевидно, сокира використовувалася в господарських цілях приблизно в середині доби бронзи (близько 2 тис до н.е.).

Інша знахідка з урочища Кургани – це фрагмент (також обушкова частина) кам'яної бойової сокири досить рідкісної форми, що виготовлена з крупнозернистого базальту. Відстань знаряддя між стінками в просвердленій частині нерівномірна. Діаметр визначити неможливо, тому що втрачена більша частина знаряддя. Верхня частина несуттєво пошкоджена. Річ також датується серединою доби бронзи, ймовірно, принесена з Причорномор'я. Знаряддя виявлені на поверхні ґрунту. Відбитих частин знайдено не було.

Окрім давніх крем'яних знарядь, археологічними матеріалами також є речі, що належать до більш пізнього періоду історії села Копачівка, але тим не менш є досить цінними джерелами для підтвердження вже відомих історичних свідчень. Серед таких матеріалів – велика кількість залишків керамічного посуду. Датуються вони приблизно XVII-XVIII ст. Залишки кераміки знайдені на господарських угіддях в селі Копачівка на вулиці Набережній, яка розташована на надзаплавній терасі потічка, що тягнеться і через село Олександрівка від річки Стир. Зараз на місці потічка меліоративний рів, але на давніх картах є сліди досить великої притоки, про що свідчать розміри сучасної долини. Словник гідронімів України, посилаючись на Ономастичний архів Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, для притоки річки Стир у селі Копачівка Рожищенського району подає назву Огронів. Очевидно, йдеться саме про цей потічок¹¹⁶.

¹¹⁶ Словник гідронімів України/Ред. кол.: А. П. Непокупний, О. С. Стрижак, К. К. Цілуйко. Київ: Наукова думка, 1979. С.394.

Матеріальна спадщина Копачівки представлена також знайденою на території колишнього села Бейнарівка глиняною люлькою XVIII ст. Індивідуальна люлька східного типу з відбитою тулійкою. Шляхом вивчення тематичних публікацій, а також консультації з науковцями було встановлено, що виріб можна датувати XVIII ст. Біло-сірого кольору, з рослинним орнаментом. Глекоподібна чашечка з високою шиєю, відігнутими назовні вінцями. Внутрішні частини люльки обпалені. Оздоблення рельєфним орнаментом здійснювалося шляхом формування люльки в орнаментованій формі. Виявлена Андрієм Кузницьким у селі Копачівка (територія Бейнарівки), на місці колишньої польської хати, при копанні свердловини. Місце розташування – південно-західна частина села Копачівка, поряд з центральною дорогою Луцьк – Ковель та лісом. Крім того, повсякчас на поверхні ґрунту місцеві мешканці знаходять численні залишки набоїв, монети різного часу, гудзики та інші речі, які є свідченням життєдіяльності людей у Копачівці та сусідніх населених пунктах.

Можна з великою ймовірністю стверджувати, що село під назвою Копачівка виникло не раніше кінця XVII ст. Це підтверджують матеріальні знахідки у вигляді керамічних залишків, документальні свідчення, а також історичні особливості розвитку цього населеного пункту. Перша наразі відома писемна згадка про село – це запис у метричній книзі Сокільського римсько-католицького костелу про те, що село Копачівка приєднується до його парафії. Сталося це у 1744 році. У 1748, 1752 та подальших роках є вже свідчення про народження, хрестини та весілля мешканців Копачівки. Серед прізвищ, які згадуються у записах, є Вільчевські, Бродніцкі, Романовські, Тунські, Бернацькі та інші¹¹⁷.

Із подальших досліджень робимо висновок, що село Копачівка було польським поселенням, яке заснувала

¹¹⁷ ДАВО Ф. 297, оп. 1, спр. 166.

прибула чиншова шляхта. Про це свідчать, зокрема, й дані ревізьких казок села Бейнарівка 1816 року, які описують склад сімей Тунських, Янішевських, Піотровських та Корженіовських, називаючи їх дворянами в чині чиншової шляхти. Згодом зустрічаємо ці ж родини у стані однодворців¹¹⁸.

Умови на Волині сприяли веденню господарств, що виробляли продукти на продаж. Тому сюди масово почала переселятися польська дрібна шляхта у пошуках можливостей для заробітку. У спогадах колишньої мешканки села пані Каховської йдеться про те, що на місці теперішнього села був ліс. Поляки викупили цю частину землі, вирубали дерева і викорчували пеньки. На одному з польських історичних генеалогічних форумів один із нащадків родини Бродницьких, що проживала в Копачівці, згадує про те, що їхній предок був бароном і мав документи, що село належить йому. Згодом, в міру інтеграції краю у Російську імперію, виключно польське населення розбавилося невеликою часткою єврейського, російського та українського¹¹⁹.

Згідно з наказом російського Сенату від 2 липня 1796 року, Копачівка у складі Рожищенського ключа передавалася у вічну й спадкову власність генерал-губернатору Могилівського намісництва Пассеку Петру Богдановичу. Окрім Копачівки, до складу Рожищенського ключа тоді входили місто Рожище, села Пожарки, Теремне, Седмірки, Жолобів, Топільне, Великі та Малі Дубище, Рудня, Липяни, Старе і Нове Підбереззя, Одерати.

У документі, що датується 1798 роком і в якому описується власність Петра Богдановича Пассека, є дані і про Копачівку. Тоді у селі було 14 дворів, у яких проживали 37 чоловіків та 36 жінок шляхетського стану та одна сім'я (чоловік та жінка) міщанського стану. Цей

¹¹⁸ ДАВО, Ф.361, оп.1, с.178.

¹¹⁹ Poszukuję osób, rodzin - von Brodnicki.

URL: <https://genealodzy.pl/PNphpBB2-printview-t-17030-start-0.phtml>

документ підтверджує думку про Копачівку як поселення чиншової шляхти.

У 1808 році родина Пассеків продала Рожищенський ключ графу Валеріану Антонію Стройновському. А вже 7 лютого 1812 року той передав свою власність у 12-річну оренду за 6450 рублів сріблом на рік графу Бальтазару Коморовському. 5 грудня 1813 року Рожищенський ключ у складі міста Рожище, сіл Топільно, Жалобово, Рудні, Дубищ, Чебені, Кульчина, Копачівки та Майдани був остаточно придбаний і переданий у вічне і спадкове володіння графу Коморовському. Щоправда, ця купівля тривалий час обростала судовими позовами через несплату повної суми викупу за маєток і зрештою, у 1823 році, Рожищенський ключ знову передали Валеріану Стройновському як спадкову власність, хоча судові позови тягнулися аж до 1850 року. У 1834 році маєток переходить у спадок Ользі Стройновській.

У 1842 році спадкоємиця рожищенського маєтку Ольга Стройновська одружилася із князем Дмитром Багратіон-Імеретинським, до якого й перейшло право володіння Рожищенським ключем. А після його смерті як спадок власність перейшла до синів Олександра та Дмитра Багратіон-Імеретинських. У 1866 році вони отримують свідоцтво благонадійності маєтку. Є відомості стосовно вартості землі у Копачівці на цей же рік. Одна десятина (близько 1 га) присадибної землі коштувала 68 рублів, а ланової – 20 рублів. Слід сказати, що ціна на землю в Копачівці була такою ж, як і у Рожищах, селі Юридика, хуторі Чебені. У інших населених пунктах вона коштувала дешевше. Імовірно, це пов'язано з географічним становищем та господарськими особливостями¹²⁰.

25 жовтня 1873 року князі Багратіон-Імеретинські продають Рожищенський ключ поручнику Івану Томічу

¹²⁰ Козярчук Л.А. Сторінки історії містечка Рожище: історико-краєзнавчі нариси. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. С. 30-39.

Семіонтковському. Окрім Копачівки, до ключа в цей період входили місто Рожище та передмістя Юридика, Вовнянка, села Кульчин, Жолобів, Топільно, Рудня, колонії Старе Дубище, Нове Дубище, Валер'янівка, Миколаївка, Катеринівка, Ольганівка, Олександрівка, Дмитрівка, Тарноволя, Ретово, Константинівка, Глинище, Тарнорудка, хутори Чебені і урочище Цегельня. Всього у власності маєтку було 8333 десятини¹²¹.

Поручник Іван Семіонтковський володів маєтком недовго і вже 20 листопада 1893 року продав його князю Дмитрію Борисовичу Голіцину. А той у 1912 році продає Рожищенський ключ барону Миколі Карловичу фон Мекку за 1 мільйон 200 тисяч рублів. У виписі про продаж значилося, що із загальної кількості землі у маєтку 196 десятин та 342 сажні належали чиншовикам села Копачівка. Бейнарівка ж значилася межевим поселенням, яке перебуває у приватній власності.

Із кінця 1876 року наростає конфлікт між Османською та Російською імперіями. У листопаді Російська імперія почала мобілізацію війська, а вже у квітні наступного року оголошено війну та почалися активні бойові дії на території Румунії та Молдови. Повз Копачівку по Брест-Литовському шосе проходили військові частини імператорської армії, які рухалися зі своїх місць дислокацій у північних областях до території військових дій. Зафіксовано перебування у Копачівці 13-го гусарського Нарвського полку, що входив до 13-ї кавалерійської дивізії. Солдати цього з'єднання рухалися з міста Анова (можливо, мається на увазі Янів, Люблінського воєводства) до міста Боненз (поряд з Бухарестом, Румунія) через Замостя, Грубешів, Устилуг, Торчин. 16 травня 1877 року полк прибув до Копачівки, де й відпочивав упродовж наступного дня. 18 травня солдати полку із залізничної станції Рожище вирушили

¹²¹ ДАВО, Ф.271, оп.1, спр.5.

дали¹²². Це не єдине зафіксоване перебування у селі російського війська, яке рухалося на фронт чергової російсько-турецької війни. 26 липня 1877 року солдати 2-ї бригади 3-ї піхотної дивізії Російської імператорської армії рухалися з Луцька повз Копачівку на залізничну станцію Рожище, звідки потягом мали доїхати до міста Ясси. Ця дивізія у травні 1877 року прибула до Луцька з Нижнього Новгороду з метою навчання і огляду та подальшого переправлення на фронт¹²³.

Влітку 1890 року наш край опинився в межах терену, де відбувалися так звані «Маневры в Юго-Западном крае» або «Вольнские маневры» - масштабні військові навчання Російської імператорської армії. Для цих маневрів створено дві армії – Люблінську, з частин Варшавського військового округу, та Волинську, з частин Київського військового округу. Кожна з них мала свої стратегічні завдання. Станом на початок навчань, 25 серпня 1890 року, на лінії Верба-Торговиця-Рожище-Торчин, яка охоплювала і територію наших сіл, розташувалися кавалерійські частини, зокрема 11 та 12 кавалерійські дивізії, складові XI та XII армійських корпусів Волинської армії. Згодом, 27 серпня, Рожище та сусідні населені пункти опинилися в районі наступу Люблінської армії, яка мала вийти до Луцька, Дубна та Рівного. Закінчились маневри 2 вересня у місті Рівне оглядом військ, який провів імператор Олександр III¹²⁴.

Можемо прослідкувати соціальний стан мешканців сіл Копачівка та Бейнарівка католицького віросповідання на основі сповідних списків прихожан парафіяльного костелу села Вишеньки. Згідно з цими даними, у 1863 році в Копачівці проживав 131 мешканець у 22 будинках.

¹²² Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-1878 г.г. на Балканском полуострове. Выпуск 92. Дневники частей XIII арм. Корпуса. СПб.: Тип. Альтшулера, 1910. С.55.

¹²³ Сборник военных рассказов, [составленных офицерами- участниками войны 1877-1878 гг.]/изд. В. Мещерского. СПб.: Б. и., 1879. 281 с.

¹²⁴ Вольнские маневры.

URL: https://ru.wikisource.org/wiki/ВЭ/ВТ/Вольнские_маневры.

Як дворянські записано родини Бродницьких, Уляницьких, Клепарських та Яворських. Статус однодворців (дорівнював стану чиншової шляхти) мали родини Вільчевських, Гайдемських, Оржеховських, Сурмінських, Романовських, Тунських, Янішевських, Піотровських. Єдиною, хто мав міщанський стан, була Францішка Бейзит, з дому Тунська. Селянськими були родини Цитрицьких, Кідерш, Поколенко. У солдатському статусі перебували Тунський Йосип Матвійович, Гирич Лаврентій Варфоломійович та Осовський Іван.

У 1874 році в Копачівці вже було 44 будинки, у яких проживали 155 мешканців, з яких 77 чоловіків та 78 жінок різного віку. Дворянськими лишалися лише декілька гілок родини Бродницьких. Цікаво, що представників стану однодворців на цей час уже не було. Всі родини, які вважалися у 1863 році однодворцями, стали селянами. Це, зокрема, Тунські, Вільчевські, Романовські, Янішевські, Соболевські, Воевуцькі, Оржеховські, Цитрицькі, Піотровські, Якубовські, Гуляницькі, Вишневські, Ключковські, Савіцкі. Міщанами були родини Спиридона Гуляницького, Йосифа Стефанського, Антона Оржеховського, Шимона Тунського. Солдатами були Іван Осовській, Михайло Лабулевич, Іван Романовський, Міхал Гайдембській. Іноземцями, зокрема польськими підданими, вважалися Ігнацій Піорковський, Карл Кідерш та Мартін Росінкевич.

У Бейнарівці у 1863 році було 8 будинків, де проживало 50 мешканців. Дворянами були лише родини Бродницьких та Уляницьких. Як однодворців записано Оржеховських, Сошинських, Вільчевських. Крім того, у цей же стан записано родини Янішевських, Піотровських та Тунських, які ще у 1816 році мали дворянський статус. Міщан у Бейнарівці того часу не було, а селянами також вважалася родина Цитрицьких. У стані солдатів перебували Геронім Тунський, Павло Янішевський,

Йосиф Тунський. Іноземцями вважалася родина пруського підданого Йогана Шейна¹²⁵.

У 1874 році у Бейнарівці також не було дворян, а дворянами вважалися лише Бродницькі. Міщанами були родини Марцина Бернацького, Олександра та Павла Гуляницьких. У селянському стані перебували Тунські, Цитрицькі, Сошинські, Янішевські, Мартинович, Піотровські, Мрочковські, Вільчевські. Солдатом був Павло Янішевський, а іноземцем лишався Йоган Шейн як пруський підданий¹²⁶.

У 1885 році Копачівка значилася як «*деревня чиншевикув*» з єврейським молитовним домом, постійним двором (очевидно, мається на увазі поштова станція) та лавкою (дрібні магазини)¹²⁷. У 1896 році в Копачівці зазначалося 44 будинки, у яких проживало 107 чоловіків та 105 жінок, загалом 212 жителів католицького сповідання. У Бейнарівці в той же час було 20 будинків та 94 мешканці-католики, зокрема 48 чоловіків та 46 жінок. Згідно з даними першого всеросійського перепису 1897 року, у селищі Копачівка проживало всього 648 мешканців, з яких 409 чоловічої статі та 239 жіночої. За віросповіданням 342 мешканці були римо-католиками, а 226 юдеями¹²⁸.

У XV-й частині видання «*Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*», яка видана у 1902 році, вказано, що в селі Копачівка проживає 526 мешканців у 54 будинках¹²⁹. Такі ж дані

¹²⁵ ДАВО, Ф.22, оп.1, стр.216.

¹²⁶ ДАВО, Ф.22, оп.1, стр.243.

¹²⁷ Населенные места Российской империи в 500 и более жителей с указанием всего наличного в них населения и числа жителей преобладающих вероисповеданий, по данным первой всеобщей переписи населения 1897 г. Санкт-Петербург: типография "Общественная польза", 1905. X. 270 с.

¹²⁸ Волости и важнейшие селения Европейской России: По данным обследования, произвед. стат. учреждениями М-ва вн. дел. Губернии Малороссийские и Юго-Западные. Вып. III. СПб.: [б.и.], 1885. 350 с.

¹²⁹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 15. Cz. 2./Red.: Chlebowski Bronisław, Sulimierski Filip, Walewski Władysław. Warszawa, 1902. 742 s.

подає Олександр Цинкаловський у своїй праці «Стара Волинь і Волинське Полісся»¹³⁰. У Бейнарівці, згідно з цими ж джерелами, було 7 домів, у яких мешкало 28 жителів. Станом на 1906 рік у Копачівці проживали 45 родин-католиків, що відвідували парафіяльний костел села Вишеньки¹³¹. Загалом у селі в цей час проживало 430 мешканців у 88 дворах. У Бейнарівці в 1906 році було 10 будинків і 170 жителів¹³².

Відомо, що у Копачівці в 1895 році проживав чинний мировий посередник I-ї ділянки Луцького повіту Луцько-Дубенського з'їзду мирових посередників поручник Андрій Васильович Трегубов, який знаходився у запасі армійської кавалерії. Згодом він оселився у селі Красне Луцького повіту¹³³. Крім того, є свідчення про проживання в Копачівці відставного феєрверкера 11-ї артилерійської бригади, учасника угорської кампанії та взяття Варшави, а також російсько-турецької війни 1853-1856 років та оборони Севастополя Єр'оміна Івана Івановича. Він мешкав у Копачівці до смерті у 1886 році. Очевидно, що проживання у польському селі зразкового солдата російської імператорської армії пов'язане з польськими виступами на Волині, зокрема у 1863 році.¹³⁴

Маємо деякі свідчення і про суспільне життя мешканців Копачівки у цей період. У 1861 році у священника села Пожарки Конащевського вкрали коней. У крадіжці звинувачено однодворця Копачівки Войцеха Тунського, у якого бачили схожу «...малорослу кобылу...», яку він продавав за 16 рублів. На звинувачення він відповідав, що цю кобилу купив минулого року, восени,

¹³⁰ Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Красназничий словник — від найдавніших часів до 1914 року. Т. 1. Вінніпег, 1984. 578 с.

¹³¹ ДАВО, Ф.22, оп.1, спр.294.

¹³² Список населенных мест Вольнской губернии/Издание Вольнского губернского статистического комитета. Житомир: Вольнская губернская типография, 1906. 222 с.

¹³³ Памятная книжка Вольнской губернии на 1895 год. Житомир.: Типография Губернского Правления, 1895. 474 с.

¹³⁴ Спогади родини Смірнових

під час озимих засівів, за 18 рублів у селі Забороль в Яна Нарушкевича. 18 квітня 1861 року у цій справі під присягою свідчили дворяни з Копачівки та Бейнарівки Лаврентій і Вікентій Гуляницькі, Леон та Піотр Бродницькі та однодворці Юліан та Константин Янішевські, Йосиф Піотровський та Пантелеймон Вільчевський. Свідки характеризували Войцеха Тунського як порядного робітника-землероба, який ніколи нічого не крав, але подекуди полюбляв «...горячие напитки...». Про подальші перипетії справи свідчень не маємо¹³⁵.

У 1884 році з метою з'єднання більш важливих населених пунктів із найближчими залізничними станціями, заключенням Державної Ради від 31 травня 1884 року прийнято рішення про будівництво суцільного шосе від станції Рожище до Брест-Литовського шосе. У квітні 1885 року інженер-полковнику Рубану доручили розробити проект і скласти кошторис на будівництво під'їзного шляху Рожище – Брест-Литовський тракт¹³⁶. Роботи почалися на початку 1886 року, а сума, яку витратили з коштів Земського збору, склала 39 тисяч 875 рублів. Протяжність шляху становила 4,25 версти, а офіційно дорога називалася «моцєнный подьездной путь отъ д. Копачевка Луцкаго уезда къ ст. Рожище Юго-Западныхъ желєзныхъ дорогъ». Закінчили будівництво шляху ще через рік, у 1887 році. А згодом ще декілька разів ремонтували. Зокрема, у 1895 році на ремонт витрачено 640 рублів із Земського збору, у 1899 - 240 рублів¹³⁷. А в 1903 році за 180 рублів ремонтували «Рожище-Копачевскую мостовую».

Є відомості й про засуджених у той період мешканців Копачівки. Зокрема, у 1879 році в селі затримано унтер-офіцера Російської армії на прізвище Міллер, за

¹³⁵ Ф.361, оп.1, спр.1752.

¹³⁶ Обзор Вольнской губернии за 1885. - Житомир: Вольнская губ. тип. 1886. IV, 67, [83] с.

¹³⁷ Обзор Вольнской губернии за 1895. - Житомир: Вольнская губ. тип. 1896. [4], 65, [62] с.

звинуваченнями у «...высказывании против царя...»¹³⁸. Згодом, у 1887 році за «...укрытие кражи...» на 2 місяці в'язниці засуджено 30-літню жительку Копачівки Турик Параскеву Йосифівну¹³⁹.

У книзі вихідця з Копачівки Анастасія Гарчинського «Wołyń nasza ojczyzna» натрапляємо на цікаві свідчення про вчинок мешканців на початку століття. У 1910 році старому селянинові Мартиновичу, що мешкав у Копачівці, сусіди зробили приємний сюрприз. Намовили його на кілька днів поїхати до родичів, а самі тим часом розібрали його старий будинок і замість нього поставили новий, що попередньо збудували в іншому місці¹⁴⁰.

У другій половині XIX ст. навколо Копачівки поселяються німці-колоністи, які засновують тут свої колонії. Колонію у Копачівці під назвою Нова Копачівка (Neu Kopatschewka) утворено в 1867 році. Станом на 1868 рік тут проживало 102 мешканці¹⁴¹. У виданні «Материалы для исследования Вольнской губернии» йдеться про те, що станом на 1869 рік у цій колонії було 16 домів, в яких проживало 48 чоловіків і 54 жінки¹⁴². Дещо пізніше це німецьке поселення фіксується під назвою Копачівський посьолок (Копачевский поселок), що розташовувався поряд з дорогою на село Тростянка у напрямку села Башова¹⁴³.

Відомо, що одними з перших поселенців у Копачівській колонії, серед інших, були німецькі переселенці з сусідніх колоній, наприклад, родина Андреаса Зауера, який з 1863 року проживав у колонії

¹³⁸ ЦДІАК. Ф.442, оп. 829, спр. 97.

¹³⁹ Ведомости справок о судимости. Санкт-Петербург. 1888.

¹⁴⁰ Garczyński, Anastazy Ryszard. Wołyń nasza ojczyzna. - Lublin: Lubelskie Centrum Marketingu, 1999. - 202 s; s.28.

¹⁴¹ Wolhynischer Volkskalender für das 1936. URL: <https://wolhynien.de/geography/orte/kantorat.htm>

¹⁴² Братчиков А. Материалы для исследования Вольнской губернии в статистическом, этнографическом, сельскохозяйственном и других отношениях. Вып.2. Житомир, 1869. 501 с.

¹⁴³ Немцы России. Населенные пункты и места поселения: энцикл. слов./сост. В.Ф. Дизендорф. Москва: ЕРН, 2006. С.220.

Ольганівка, а в 1867 році переїхав до Копачівки. Крім того, приїжджали сюди німецькі мешканці з Польщі, зокрема, колоніст Карл Гросс був вихідцем з містечка Олехів, біля Лодзі.

Традиційними були конфлікти між німецькими колоністами та землевласниками, які стосувалися зміни умов оренди. Масштабний конфлікт відбувся в Копачівці. У грудні 1880 року Луцький повітовий справник (керівник поліційного управління повіту) повідомляв тодішньому Волинському губернатору Юрію Подгоричані-Петровичу про конфлікт, що відбувався у німецькій колонії Копачівка на теренах маєтку поміщика Івана Семіонтковського. У донесенні йшлося про те, що 25 листопада 1880 року для виконання рішення З'їзду мирових суддів Луцького округу у справі виселення колоніста Зауера до Копачівки прибув судовий пристав на прізвище Мичник. Зустрівши спротив, виконавець звернувся по допомогу до поліцейського урядника Шулака, який мешкав тоді у селі. Конфлікт полягав у тому, що після закінчення контракту землевласник змінював умови попереднього договору та підвищував орендну плату за землю. На це колоністи не погоджувалися, але й не хотіли покидати свої домівки.

На підтримку Зауера зібралося близько 50 німців. Вони зірвали з пристава присвоєний згідно з посадою знак і забрали виконавчий лист та інші судові документи. Крім того, колоністи нанесли побої приставу, поліцейському, а також повіреному від поміщика Семіонтковського Шкленику. 28 листопада до Копачівки прибули Луцький повітовий справник разом з прокурором Луцького окружного суду. Вони зібрали усіх учасників конфлікту та безуспішно намагалися вмовити мешканців підкоритися судовому приставу. Головними рушіями невдоволення громади були жителі Копачівки Август Фільман, Вільгельміна Зауер, Єлизавета Фільман, колоністи Олександрівки Старої Кристіан Зейферт та Вільгельм Бенк, а також мешканці Копачівського посолька Міхаель Ран, Август Бредер і Готфрід Фандріх .

Конфлікт продовжувався, і 29 квітня 1881 року в Копачівку знову прибули Луцький повітовий справник, прокурор Луцького окружного суду, мировий посередник Міллер, судовий пристав Мичник, а також батальйон 43-го піхотного Охотського полку під командуванням підполковника Клессова (батальйон базувався тоді у м. Рожище). Їх зустріли близько 400 німецьких колоністів, в тому числі й мешканці сусідніх колоній. Будинок Зауера оточили військові і, після чергової відмови підкоритися судовому рішенню, самого Андреаса арештували, а будівлі розібрали. Незважаючи на невдоволення, до кровопролиття не дійшло. Поліцейські агенти повідомляли про розмови у натовпі: *«...Щастя влади, що не дали нам схаменутися, а то проти сили ми б також зібрали силу. В пруських підданих стріляти не посміють, а багнетів ми не боїмося. Виставимо вперед жінок – їх на багнети не піднімуть. Ми покажемо при майбутньому виселенні колонії Олександрівка, що з нами жартувати безкарно не можна...»*. Дізнавшись про такі настрої серед колоністів, повітовий справник запропонував обрати уповноваженого представника від німецької громади та запросив його в Луцьк, де після зустрічі з поміщиком Семіонтковським справа мала б дійти до мирного завершення. Справа Зауера отримала величезний розголос у губернії, і в Копачівку приїжджав спеціальний агент німецького консула Реслер для заспокоєння колоністів. Ті зустріли його з повагою, але він не схвалив їхню поведінку і вмовляв підкоритися владі. Це не допомогло, і хвилювання поширилося на інші колонії повіту¹⁴⁴.

Відомо, що у 1885 році у німецькій колонії села Копачівка проживало 16 чоловіків та 13 жінок. У той же час в Новій Олександрівці було 8 чоловіків та 8 жінок, а у колонії Магазин (Олександрово) 19 чоловіків та 24 жінки¹⁴⁵. Пізніші статистичні дані подає Олександр

¹⁴⁴ ЦДІАК. Ф.442, оп. 829, спр. 97.

¹⁴⁵ Wolhynischer Volkskalender für das 1936.

URL: <https://wolhynien.de/geography/orte/kantorat.htm>

Цинкаловський, який вказує, що у кінці XIX ст. в колонії Копачівка у 19 будинках проживало 100 мешканців¹⁴⁶. Видання «Списки населенных мест Вольнской губернии» за 1906 рік повідомляє, що в колонії Копачівський посьолок є 17 будинків, в яких проживають 174 мешканці. В колонії Олександрово налічувалося 57 жителів. У 1910 році в тій же колонії було 53 мешканці¹⁴⁷.

Мешканці Копачівської колонії були лютеранами за віросповіданням. Вони підпорядковувалися Рожищенській лютеранській епархії, створеній у 1862 році. Громада мала свій молитовний будинок¹⁴⁸. У 1909 році в Копачівській колонії при молитовному будинку відкрито школу. У 1912 році на утримання вчителя передбачалося 50 рублів, попри це, станом на той час, у школі ніхто не працював. Школа, як і молитовний дім, утримувалися на кошти лютеранської громади.

Серед родин, що проживали у Копачівці до Першої світової війни відомі Зауер (Sauer), Хайнрих (Heinrich), Шафер (Schaefer), Блюм (Blüm), Ран (Rahn), Воян (Wojan), Кель (Kehl), Леман (Lehman), Ендерт (Endert), Швіхтенберг (Schwichtenberg), Гросс (Gross), Шмідт (Schmidt), Глезман (Glaesmann), Блох (Bloch)¹⁴⁹.

Єврейська община також була важливою складовою населення давньої Копачівки. Найдавніші свідчення про євреїв у Копачівці та навколишніх селах ми зустрічаємо під час перепису єврейського населення у Речі Посполитій в кінці XVIII ст. Перший із них у Луцькому повіті відбувся у 1765 році, і згадки про Копачівку у ньому немає. Натомість маємо інформацію про село Бейнарівка, де проживало тоді 4 євреї. Згадані села належали до кагалу

¹⁴⁶ Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник — від найдавніших часів до 1914 року. Т. 1. Вінніпег, 1984. 578 с.

¹⁴⁷ Список населенных мест Вольнской губернии/Издание Вольнского губернского статистического комитета. Житомир: Вольнская губернская типография, 1906. 222 с.

¹⁴⁸ Wölyhynischer Volkskalender für das 1936.

URL: <https://wolyhynien.de/geography/orte/kantorat.htm>

¹⁴⁹ URL: <http://sites.rootsweb.com/~ukrgs/volhynia/vol188xb.txt>

міста Луцьк. Наступний перепис єврейського населення у Луцькому повіті здійснювався у 1784 році. У його записах згадується й Копачівка, яка разом з Бейнарівкою належали до Луцького кагалу. Тоді у Копачівці мешкало 2 євреї, у Бейнарівці також 2. Такі ж цифри містяться й у переписі за 1787 рік. Як бачимо, кількість єврейського населення наприкінці XVIII ст. була досить незначною. Здебільшого це були власники придорожніх корчм¹⁵⁰.

Кількість єврейського населення зростає після входження Волині до Російської імперії і впровадження смуги осілости у Південно-Західних губерніях, в тому числі й Волинській. У 1866 році у Копачівці проживало 5 єврейських сімей. Значно зростає кількість населення після побудови Брест-Литовського тракту. Відтак бачимо, що у 1897 році серед загальної кількості 648 мешканців у Копачівці 226 становили євреї. Відомо, що напередодні Першої світової війни єврейська громада в Копачівці мала свого рабина. У 1900-1908 роках рабином в селі був Мордехай Цикер (1877 р.н.-?). Місцеві євреї традиційно займалися ремеслами та дрібною торгівлею¹⁵¹.

Швидкому розвитку Копачівки в середині XIX ст. сприяло будівництво вздовж села одного з важливих міжнародних шляхів імперії - Брест-Литовського шосе. Шлях, окрім своїх звичайних функцій, виконував також роль поштового тракту. Ще у 1820-х роках головна дорога з Луцька до Ковеля проходила через Рожище. У середині XIX ст. російські чиновники вирішили збудувати шлях, який би з'єднував Київ з Брест-Литовським через Житомир, Звягель (сучасний Новоград-Волинський), Рівне, Луцьк та Ковель. Дорога ця оминала Рожище, залишаючи містечко збоку, але пролягала повз Копачівку. Шлях вів із Києва на Житомир — Новоград-Волинський —

¹⁵⁰ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. 5., Т. II: Переписи еврейского населения въ Юго-Западномъ крае въ 1765-1791 гг. Киев, 1890. 1285 с.

¹⁵¹ Российская еврейская энциклопедия. Копачовка.
URL: <https://rujen.ru/index.php/КОПАЧОВКА>

Рівне — Луцьк — Ковель — Брест-Литовськ. Дорога отримала назву відповідно до свого напрямку та функції — Брест-Литовський тракт або шосе¹⁵².

Значну частину території сучасної Копачівки займав ліс. Тож для прокладання великої дороги слід було докласти багато зусиль. Для будівництва використовували насамперед пісок, щебінь, глину, дерево. Дорожнє полотно розширювалось, зверху насипався щебінь, рилися узбічні канали, облаштовувались мости, переважно дерев'яні¹⁵³.

Безпосередньо вздовж села Копачівка будівництво Брест-Литовського тракту велось у 1861 році. На це, зокрема, вказують дані зі справи Войцеха Тунського. Жителі Копачівки та Бейнарівки свідчили, що Войцех, крім того, що займався землеробством, ще працював по найму на будівництві шосе, зокрема, возив каміння¹⁵⁴.

Згодом тракт втрачає свою первісну функцію, яку успішно перебирає на себе залізниця, а залізнична станція будується у Рожищі¹⁵⁵. Видання «Почтовый дорожник» за 1880 і 1901 роки вже фіксує залізничний шлях Рожище-Переспа-Голоби¹⁵⁶. Нового розквіту дорога зазнає з розвитком автомобільного транспорту¹⁵⁷.

Розташування села вздовж Брест-Литовського шосе давало можливість бачити досить цікаві події і важливих людей. Зокрема, повз Копачівку пролягав маршрут Варшавського автопробігу, який відбувався 17-30 червня 1912 року. Участь у ньому взяв 21 екіпаж (кожен складався з водія та двох пасажирів) автомобілів з Росії, Німеччини, Англії, Франції, Австрії, Італії, США, Бельгії та

¹⁵² Российский почтовый дорожник, с картою. Т.8. СПб.: Тип. Карла Крайя, 1842. 581 с.

¹⁵³ Поштові станції Брест-Литовського тракту. URL: <https://mr-brut.livejournal.com/332122.html>.

¹⁵⁴ Ф.361, оп.1, спр.1752.

¹⁵⁵ Почтовый дорожник Российской империи, по высочайшему повелению изданный Почтовым департаментом. СПб, 1852. 397 с.

¹⁵⁶ Почтовый дорожник Российской Империи: с приложением нумерной карты. С.Пб, 1875. - 630 с.

¹⁵⁷ Почтовый дорожник Российской империи, изданный Почтовым департаментом. СПб., 1880 г.

Іспанії. Рухались вони з Санкт-Петербурга через Ригу, Варшаву, Брест-Литовський, Житомир та Київ, а фінішували у Москві¹⁵⁸. Тодішній власник рожищенського маєтку барон Микола фон Мекк був неабияким фанатом автомобілів і, перебуваючи у Москві, надав учасникам автопробігу свій маєток у Рожищі для заправки та відпочинку. Він також мав бути командиром цього автопробігу, але цьому завадили справи¹⁵⁹.

Важливою давньою пам'яткою, що збереглася у Копачівці є колишня Поштова станція. Вона збудована на 430-му км Брест-Литовського тракту¹⁶⁰. Станція становила собою цілий комплекс, який складався з центральної будови, місця, де жили люди, котрі працювали там, і господарських будівель — конюшні, сараїв і ін. У центральній споруді розміщувалися кімнати станційного наглядача, для запису подорожніх та для тих, хто приїжджав. Основна будівля виходила фасадом на дорогу. На поштової станції обов'язково були символи державності: двоголовий орел над входом, інколи — шлагбаум. Окрім суто практичного призначення — відпочинку та зміни коней, такі станції виконували свого роду і контрольні функції. Планування усіх станцій було однаковим. Товщина цегляних стін доходила до метра. Дуже цікавою була система опалення: всередині стін були прокладені спеціальні канали, завдяки яким усі кімнати обігрівались однією піччю. Дах покривали залізною бляхою. Характерний зовнішній вигляд станцій — готичні вікна, високий ганок, двері посеред головного фасаду, дві великі кімнати обабіч сіней, широкий двір із колодязем і навісом для коней та екіпажів. Умеблювання кінно-поштової станції було продиктоване її призначенням:

¹⁵⁸ ИСТОРИЯ. Гонки и гонщики XX века. Часть 14. Варшавский пробег 1912 г. Пётр Секретёв. URL: <http://mbcm.ru/mercedes-club-mark/1155-istoriya-gonki-i-gonshchiki-14.html>.

¹⁵⁹ Барон фон Мекк Николай Карлович. URL: http://www.tsar-auto-club.spb.ru/history/pioneers/mekk_nikolay.html.

¹⁶⁰ Поштової станції Брест-Литовського тракту. URL: <https://mr-brut.livejournal.com/332122.html>.

письмові столи, лави або стільці, приладдя, якого вимагає власне поштова справа — чорнильниці з чорнилом, папір і пера для написання листів, порошок для висушування написаного та гасові ліхтарі. При станції казенним коштом утримувалася квартира для наглядача.

Копачівська поштова станція збудована за типовим проектом 1846 року. Належала до третього розряду. Комплекс таких станцій не передбачав готелю, обмежуючись тільки ямськими службами, конюшнями та кімнатами для транзитних пасажирів. Задній фасад виходив в двір, замкнутий прямокутними одноповерховими будинками службових корпусів¹⁶¹.

Станційний наглядач — людина, яка була головною на поштової станції. До обов'язків наглядача належала перевірка документів (зокрема подорожнього листа — документа, який дозволяв подорож). У 1871 році в Копачівській станції цю посаду займав Василь Іванович Подгородніков¹⁶². Він мав чин колежського реєстратора, що відповідало 14-му (найнижчому) класу в «Табели о рангах» і давало тільки особисте дворянство. Це була неprestижна робота, що передбачала скромні доходи, багато справ та гнів поважних мандрівників.

Дані про діяльність Копачівської станції в 1870-х роках можемо дізнатись з видань «Почтовый дорожник» 1871 і 1875 років. У 1871 році, коли станційним наглядачем був Василь Іванович Подгородніков, на станції значилося 29 коней. Така ж кількість коней була і в наступних після Копачівки станцій у Волі-Любитівській та Свидниках. У Луцьку коней було 55. Плату за проїзд шляхом, яку називали «прогінні гроші», знімали безпосередньо на станції. Платили за кожен версту, яку планувалося проїхати, а також залежно від кількості коней, які використовувалися впродовж подорожі. У Копачівці прогінна плата становила

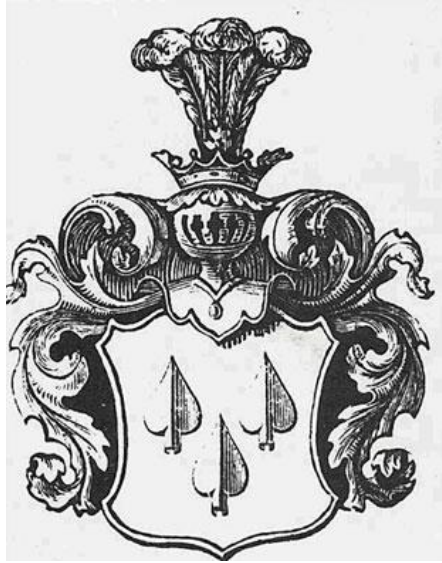
¹⁶¹ Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Том 2 (4)/ред. Жариков Н.Л. Київ: Будівельник, 1983. С. 104-105.

¹⁶² ДАВО Ф. 35, оп. 2, спр. 392.

2,5 копійки сріблом за верству для подорожніх і по 1,5 копійки сріблом, якщо перевозили пошту¹⁶³. У 1875 році на Копачівській станції було уже 10 коней, а прогінна плата становила для будь-якого роду проїжджих (в тому числі й пошти) по 3 копійки сріблом¹⁶⁴. Із появою залізниці в Рожищі поштова станція у Копачівці поступово втратила своє значення.

¹⁶³ Почтовый дорожник Российской Империи с приложением нумерной карты. СПб.: Изд. по Высочайшему повелению Почтовым департаментом, 1871. С.55.

¹⁶⁴ Почтовый дорожник Российской Империи: с приложением нумерной карты/изданный по высочайшему повелению Почтовым Департаментом. С.-Петербург: Тип. т-ва "Общественная польза", 1875. С.94.

**Герб «Три рала» Вільчевських.
З книги Herbarz Polski**

**Герб «Лодзія» Бродницьких.
З книги Herbarz Polski**

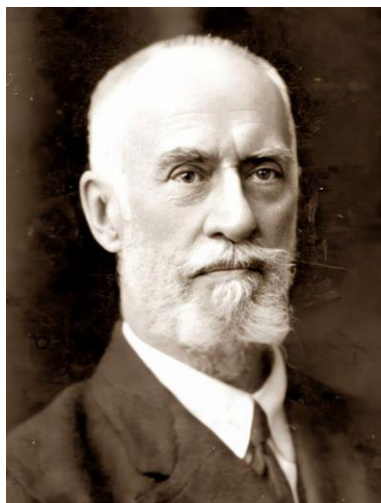
Валеріан Стройновський.
Зображення з Вікіпедії

**Дмитро Багратіон
Імеретинський**
Зображення з Вікіпедії

Дмитро Голіцин
Зображення з Вікіпедії

Микола фон Мекк
Зображення з Вікіпедії

З давньої історії сіл Кременець, Ужова, Глинище

Сьогоднішнє село Кременець одне з наймолодших сіл нашої громади, яке повноцінно сформувалося лише в середині ХХ ст., об'єднавши в один населений пункт навколишні поселення Старий та Новий Кременець, а також Французи. Поруч розташовується також село Ужова, яке сформувалося з колишньої німецької колонії та наразі охоплює у своєму складі ще одну давню колонію Глинище. Археологічних свідчень про територію цих сіл наразі немає. Не пише про тутешню археологію і дослідник Віталій Конопля, який проводив археологічні розвідки у нашому краї.

На топографічній карті Шуберта 1855 року та з подальшими правками у 1867 та 1873 роках, не позначаються ні Кременець, ні Французи. Лише після правки у 1887 році на цю карту нанесені Старий та Новий Кременець, а також німецькі колонії Михайлин та Каролінівка. Французи не позначені і на цьому варіанті карти. На місці Глинищ існувала колонія, що названа у першій редакції карти Шуберта (1867 року) як Глинчутка. Поруч з якою також позначалася колонія Ужова. Обидва варіанти карти редакції підполковника Стрельбицького видані у 1866 та 1868 роках також не мають позначок зазначених населених пунктів. Натомість на детальній карті 250-метрівці, що датується 1887 роком, позначені Старий та Новий Кременець, колонії Глинище, Ужова, Каролінівка, Михайлин. Але немає позначки із населеним пунктом Французи. Цей населений пункт з'являється на мапі 1917 року, як колонія Французи.

Наявність поселень можна також прослідкувати за релігійними записами. Наприклад, у сповідних списках прихожан римо-католицького костелу у містечку Сокіл за 1864 рік є лише колонія Ужова. У списках католиків, що там проживали зазначаються тільки дворяни Доміцелія

Мистрієва та Михайло Богданський із сім'єю. А у 1874 році на сторінках списків з'являється також колонія Глинище, щоправда католиків там не проживало – усі мешканці були лютеранами. Цікаво, що ні серед прихожан костелу у Вишеньках, ні серед прихожан костелу у Соколі, тобто тих, до яких мали б належати, жодного разу не згадуються села Кременець чи Французи¹⁶⁵. У цей же час не фіксують прихожан звідси і у православних храмах краю. Немає згадок про вірян з Кременця чи Французів у метричних книгах церков у Рожищі, Доросинях, Рудці. Лише згодом, 1890-х роках Французи, як і Кременець будуть складовою католицького приходу костелу у Вишеньках і православного у Рожищі¹⁶⁶.

У низці статистичних джерел датою заснування колонії Ужова зазначається 1867 рік, хоча як бачимо, поселення тут існувало й кількома роками раніше¹⁶⁷. У 1885 році тут було 92 мешканці, серед яких 45 чоловіків та 47 жінок. Станом на 1887 рік у колонії Ужова було 16 будинків. У 1910 році Ужову населяли 243 колоністи, які проживали у 24 дворах¹⁶⁸. Схожу цифру мешканців вказує і дослідник Олександр Цинкаловський, який щоправда, називає колонію Ужок. Він пише, що тут проживало 151 мешканець в 23 будинках (станом на початок ХХ ст.)¹⁶⁹.

Цікава інформація про місцевість колонії Ужова міститься в церковно-приходському літописі Троїцької церкви села Рудка Козинська, що описував історію приходу в 1894 році. Недалеко від Рудки, не більш ніж за 3 версти, знаходиться місцевість, яку називають Ужово

¹⁶⁵ ДАВО. Ф.22, оп.1, спр.216.

¹⁶⁶ ДАВО, Ф.22, оп.1, спр.243.

¹⁶⁷ Немцы России. Населенные пункты и места поселения: энцикл. слов./сост. В.Ф. Дизендорф. Москва: СРН, 2006. 472 с.

¹⁶⁸ Statistik des Kirchspiels Rozyszcze um 1885 Auszug aus "Wolhynischer Volkskalender für das 1936"

URL: <https://wolhynien.de/geography/orte/rozyszcz.htm>

¹⁶⁹ Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Красназнавчий словник — від найдавніших часів до 1914 року. Т. 2. Вінніпег, 1986. 580 с.

(в тексті – «...Ужево...»). Ця місцевість, згідно із записом у церковно-приходському літописі, належала поміщику Станіславу Бржезнякевичу, який також володів селом Тихотин. На початку 1866 року тут почали поселятися німецькі колоністи. Один з них прагнув собі у господарстві викопати колодязь, а так як сам не вмів, то найняв собі робітника. У цій місцевості під шаром чорнозему чи суглинистого ґрунту залягає великими шматками дуже тверда глина, яку треба копати не лопатою, а сокирою чи ломом. Коли робітник, який копав колодязь, викопав не більше ніж 3 аршини (близько 2 м) в глибину, то почув в землі якийсь гул. А коли сильно вдарив ломом посередині ями, то глина провалилася і утворилася діра в діаметрі $\frac{3}{4}$ аршина (близько 50 см) і звідти ринула вода. Сила води була такою, що викинула робітника із викопаної ями. Він сприйняв це явище за нечисту силу і перелякавшись почав молитися і хреститися. За його свідченнями вода ринула фонтаном із діри лише один раз і далі води не було. Це було на заході сонця, а через деякий час вода знову ринула з такою ж силою. Так повторювалося не довго, а після заходу сонця фонтан бив безперестанку і на ранок вода з джерела залила місцевість в окружності 5 верст (близько 5 км). Весь хліб селян, що був на навколишніх полях був затоплений. Коли ж мешканці Рудки, поля яких були затоплені, прибули до Ужеви, то побачили, що колоністи вже засипали джерело. Вони насипали землю в мішки і закидали щільно в колодязь, а зверху трамбували лопатами. Таким чином джерело закидали. А історію про цю подію ще довго розповідали селяни та зокрема й робітник, який копав колодязь¹⁷⁰.

Значно впливовішою колонією в окрузі було поселення під назвою Глинище. Вочевидь отримало свою назву завдяки великому покладу глини і її видобуванню тут. Як німецька колонія поселення засновується офіційно

¹⁷⁰ ЦДІАК Ф. 2205, оп. 1, спр. 97.

у 1867 році. У 1885 році тут мешкало 101 житель, з них 59 чоловіків та 42 жінки¹⁷¹.

У Глинищі станом на кінець XIX ст. був молитовний дім, лютеранське кладовище, а також школа для дітей місцевих колоністів. Згідно із офіційними даними, школу відкрито у 1880 році в окремій громадській будівлі. Щоправда метричні дані лютеранського приходу вже у 1875 році згадують як вчителя у Глинищах Людвіга Фейла (Ludwig Feil). У 1881-1883 роках у тамтешній школі працював Кристоф Ріске (Christoph Riske). З грудня 1891 року і по січень 1892 року вчителював Юліус Шульц (Julius Schultz). А у від 1895 року до 1898 року вчителем, а також кантором у місцевому молитовному будинку був Юліус Белц (Julius Beltz)¹⁷². Станом на 1912 рік у школі в Глинищі навчалася 40 хлопців та 29 дівчат. З 1909 до 1911 років там вчителював Едуард Радке, який отримував 145 рублів зарплатні. При школі також було 1 десятина та 1697 кв. сажнів землі¹⁷³.

В кінці XIX ст. в Глинищі було 27 хатин, в яких проживало 111 жителів¹⁷⁴. У 1906 році в колонії мешкало вже 182 німецькі колоністи¹⁷⁵. Станом на 1887 рік в колонії Глинище було 17 будинків. Серед колоністів, які проживали у колоніях Ужова та Глинище були родини Месінгер (Messinger), Ланге (Lange), Марел (Marel), Роде (Rohde), Чіак (Tschiak), Ділк (Dilk), Колеве (Kolewe) та інші.

Очевидно, значно пізніше, обабіч колишнього Брест-Литовського тракту з'являються колонії Старий Кременець та Новий Кременець. Виходячи із наявних даних, можна припустити, що ці поселення з'явилися лише в кінці

¹⁷¹ Statistik des Kirchspiels Rozyszcze um 1885 Auszug aus "Wolhynischer Volkskalender für das 1936"

URL: <https://wolhynien.de/geography/orte/rozyszcz.htm>

¹⁷² VolynWiki. URL: <http://wiki.wolhynien.net>

¹⁷³ Памятная книга Дирекции народных училищ Вольнской губернии на 1912 год. Житомир, 1912.

¹⁷⁴ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. T. XV, cz. 1. Warszawa: Druk «Wieku», 1900. S. 559.

¹⁷⁵ Немцы России. Населенные пункты и места поселения: энцикл. слов./сост. В.Ф. Дизендорф. Москва: СРН, 2006. С.466.

1870-х років чи й пізніше, ймовірно, як наслідок розвитку Брест Литовського шляху. Судячи з усього, також початково як німецькі колонії. Назва пов'язана із кременем, що у великій кількості розкиданий на території навколишніх полів.

У колонії Старий Кременець, будинки якої розташувалися вздовж дороги на Рожище, станом на 1906 рік проживало 227 мешканців. У Новому Кременці, що розкинувся на вуличці паралельній до Брест-Литовського шляху, станом на 1906 рік проживав 191 мешканець. Станом на 1887 рік у Старому Кременці було 23 будинки, а в Новому Кременці – 22 будинки¹⁷⁶.

Як скупку згадку про життя в згаданих поселеннях того часу маємо скаргу до волинського губернатора на одного із мешканців. У 1888 році житель колонії Старий Кременець Залуск висловлювався проти заготівлі фуража для військ Російської імперії, у випадку війни. Це, звичайно, ж не сподобалось, місцевим прибічникам імперії, тож мешканець потрапив під суд¹⁷⁷.

Ще пізніше вздовж того ж таки Брест-Литовського шляху засновується село Французи. Ймовірно, також спочатку як німецька колонія, бо в жодних джерелах того часу інакше ніж німецьке поселення Французи не фігурують. Назва ж поселення, згідно із припущеннями місцевих, пов'язана із французько-російською війною 1812 року. На користь цієї версії свідчить згадка про курган з похованими солдатами тієї війни саме на місці, де згодом з'явиться село. Вважаю все ж, що таке припущення є хибним, бо сам населений пункт з'явиться тут значно пізніше. Припускаю все ж, що назва пов'язана саме з походженням поміщиків, у яких орендували землю колоністи, або ж із походженням самих колоністів. Як вже згадувалося вище, перші німецькі поселенці сусідньої Ужови укладали контракт з поміщиком Бржезнякевичем.

¹⁷⁶ Там же

¹⁷⁷ ЦДІАК Ф. 0442, оп. 0838, спр. 25.

Саме з його родиною пов'язаний цікавий момент, що може в майбутньому стати ключем для більш об'єктивного розуміння появи назви поселення Французи. На сторінках метричних книг костелу у Вишеньках за 1894 рік зустрічаємо смерть 78-річної Доміцели Мієтер з дому Бржезнякевич, на той момент мешканка містечка Рожище, яка вказана як французька піддана¹⁷⁸. Тож щодо етимології назви даної колонії варто проводити додаткові дослідження. Відомо, що у 1906 році в колонії Французи мешкало 322 жителі, а в 1910 році вже 411 мешканців¹⁷⁹.

Окремо, також слід згадати німецьке поселення Михайлин, що сьогодні є невеликим селом суміжне із Кременцем. У 1906 році там було 53 двори, в яких проживало 471 мешканець¹⁸⁰. На карті 1887 року окремо поруч із населеним пунктом позначено корчму Михайлин.

Усі вищезгадані німецькі колонії були складовою рожищенського лютеранського приходу. Після Першої світової війни населення колоній суттєво змінилося. І станом на 1927 рік тут було лише близько 25% німецьких господарств. Саме у міжвоєнний період ці населені пункти почали розвиватися більш активно. Натомість давній період цих поселень у джерелах представлений дуже скупо.

¹⁷⁸ 12. XIX-wieczne metryki z Wołynia.

URL: <https://wolyn-metryki.pl/Wolyn/index.php>

¹⁷⁹ Немцы России. Населенные пункты и места поселения: энцикл. слов./сост. В.Ф. Дизендорф. Москва: СРН, 2006. С.483.

¹⁸⁰ Список населенных мест Вольнской губернии. Житомир: Вольнская губернская типография, 1906. 222 с.

З давньої історії сіл Любче, Залісці, Кроватка

Сьогодні села Любче, Кроватка та Залісці нічим між собою не пов'язані. Навіть належність до сільських рад у них донедавна була різною. Та у найдавніший період ці села були об'єднані в складі одного маєтку, центральна садиба якого містилася у Любчі. Лише з другої половини XVII ст. історичний шлях цих сіл розійшовся. Тож уся подальша розповідь про давню історію цих поселень буде в одному тексті.

Археологічна спадщина села досліджуваних сіл, як і загалом населених пунктів колишнього Рожищенського району вивчена вкрай недостатньо. Досліджень у краї фактично не проводили, а наявні відомості про археологічні пам'ятки досить скупі. Чи не найбільше інформації про них черпаємо у праці львівського археолога Віталія Коноплі «Археологічні пам'ятки Волині (Рожищенський район)», опублікованій у 1991 році в Луцьку. Попри це, слід сказати, що до досліджень представлених в роботі варто ставитись дещо критично. Подаю повний витяг з праці про археологічні знахідки сіл Любче, Кроватка, Залісці та їх околиць.

У селі Любче за 1,2 км на південний схід від населеного пункту в урочищі Купуватень на лагідному схилі першої надзапальної тераси правого берега річки Лютиці (лівосторонній доплив Стиру) висотою 2-3 м над рівнем заплави – поселення давньоруського періоду XI-XIII ст. площею 0,5 га. За 0,7 км на південь від села в урочищі Бутрин на овальному у плані підвищенні серед заплави правого берега річки Лютиці висотою 3-4 м над рівнем заплави – поселення давньоруського періоду XI-XIII ст. площею 1 га. В південно-східній околиці села в урочищі Протирби на мисі першої надзапальної тераси лівого берега річки Лютиці висотою 4-5 м над рівнем заплави – двохшарове поселення тшинецько-комарівської

культури і давньоруського періоду XI-XIII ст. площею 1 га. За 1 км на південний захід від села в урочищі Клунятин на мисі першої надзаплавної тераси лівого берега річки Лютиці висотою 3-4 м над рівнем заплави – поселення давньоруського періоду XI-XIII ст. площею 0,5 га. За 1,7 км на південний захід від села в урочищі Судиловки на лагідному схилі першої надзаплавної тераси лівого берега річки Лютиці висотою 2-3 м над рівнем заплави – давньоруське поселення XII-XIII ст. площею 0,5 га. За 2 км на південний захід від села в урочищі Невраж на мисі першої надзаплавної тераси лівого берега річки Лютиці висотою 3-4 м над рівнем заплави – поселення давньоруського періоду XI-XIII ст. площею 0,5 га. В північно-західній околиці села в урочищі Герасимівка на лагідному схилі першої надзаплавної тераси правого берега безіменного потічка (лівосторонній доплив Лютиці) висотою 3-4 м над рівнем заплави – поселення давньоруського періоду XI-XIII ст. площею 0,5 га. За 0,6 км на північ від села на лагідному схилі першої надзаплавної тераси правого берега безіменного потічка висотою 3-4 м над рівнем заплави – поселення давньоруського періоду XI-XIII ст. площею 0,5 га. За 0,5 км на схід від села в урочищі Миронівка на мисі першої надзаплавної тераси лівого берега річки Лютиці висотою 3-4 м над рівнем заплави – двохшарове поселення тшинецько-комарівської культури і давньоруського періоду XI-XII ст. площею 1 га.

Окремо автор згадує про давньоруське городище, яке ґрунтовно досі недосліджене. За 0,5 км на південний схід від села поруч із шосейною дорогою на рівній ділянці першої надзаплавної тераси лівого берега річки Лютиці висотою 6-8 м над рівнем заплави – давньоруська городище XI-XIII ст. Пам'ятка овальної форми оточена оборонним ровом, а в її північній, близькій до кола

частині, захищена двома паралельними лініями валів і ровів. Орієнтовно городище займає площу близько 2 га¹⁸¹.

Вперше про городище у селі Любче згадано у 1888 році у виданні «Сборник топографических сведений о курганах и городищах в России. Вольнская губерния». Автор пише, що городище на рівній поверхності, чотирикутне, подвійне, складається з двох майданчиків, роз'єднаних ровом. Перший довжиною і шириною 50 сажнів (близько 110 м), другий - довжиною 50, а шириною - 25 сажнів. Лежить в болотистій місцевості, зі всіх сторін оточене водою, ровами і валами, в'їзд з півдня. Автор видання наводить також цікаві легенди, які вочевидь побутували в той час в селі. Він згадує, що «...по преданиям...» укріплення споруджено «...в незапамятном времени какимъ то князем...», двір якого розміщувався на меншій площі городища та являв собою «...крепость для защиты от неприятелей татар...». За свідченням автора укріплення слугувало захистом не тільки для князя та його двірних, але й для мешканців містечка «...бывшаго возле городища и название котораго не сохранилось...». Крім того у виданні наводяться спогади старожилів Любча, які згадують, що колись стояла на городищі невелика дерев'яна церква, яка «...в целости перевезена в село Любче...», а коли була побудована нова церква в селі (у 1778 році), то ту маленьку дерев'яну церкву розібрали, а частину матеріалу з неї використали на будову нової церковної дзвіниці. Крім опису городища у виданні згадується, що у селі Любче також розташовуються 30 курганів, щоправда місцезрозташування їх не наводиться¹⁸². Згодом, ідентичні археологічні дані про городище навів археолог Володимир Антонович, який вмістив скупі свідчення про городище у

¹⁸¹ Конопля В. М., Оприск В. Г. Археологічні пам'ятки Волині. Рожищенський район. Луцьк, 1991. С.82.

¹⁸² Сборник топографических сведений о курганах и городищах в России. Вольнская губерния/состав. Д. Самоквасов. СПб., 1888. 99 с.

виданні «Археологическая карта Вольнской губернии» 1900 року¹⁸³.

Більш ґрунтовне дослідження пам'ятки у 1960 році провів археолог Павло Раппопорт. Він зауважує, що в північній частині городище наближається до укріплень правильної круглої форми, однак в південній частині має невизначені контури. Основний майданчик на момент написання праці була захищена лише ровом, але згідно розповідей місцевих мешканців, ще до недавнього часу тут був також і вал. Крім того, північна половина городища захищена ще двома паралельними лініями валів і ровів, що мають дуже незначну потужність. Не виключено, що не зовсім зрозуміла планова схема пов'язана з його дуже поганою збереженістю та спотворенням оборонних споруджень. Культурний шар на даному городищі відноситься до XI-XIII ст. Загалом археологічна спадщина села Любче та його околиць фактично недосліджена за поодинокими, вищенаведеними виключеннями¹⁸⁴.

Що ж стосується археологічної спадщини села Залісці, то Віталій Конопля подає таку інформацію. За 1 км на північний захід від села в урочищі Макарівщина на мисі першої надзаплавної тераси лівого берега річки Лютиці висотою 4-5 м над рівнем заплави – багатощарове поселення культур кулястих амфор, тшинецько-комарівської культури і давньоруського періоду X-XII ст. площею 0,5 га. Культурний шар пам'ятки у значній мірі пошкоджений діючим кар'єром по добуванню піску. За 0,7 км на південний захід від села в урочищі Леде на лагідному схилі першої надзаплавної тераси правого берега річки Лютиці висотою 3-4 м над рівнем заплави – поселення давньоруського періоду XI-XIII ст. площею 0,5 га. За 0,5 км на захід від села в

¹⁸³ Антонович В. Б. Археологическая карта Вольнской губернии. Труды XI Археологического съезда. Москва, 1901. Т. 1. С. 54.

¹⁸⁴ Раппопорт П. А. Военное зодчество западнорусских земель X-XIV вв. Ленинград: Наука, 1967. 242 с.

урочищі Лужки на лагідному схилі першої надзаплавної тераси лівого берега річки Лютиці висотою 2-3 м над рівнем заплави – двохшарове поселення тшинецько-комарівської культури і давньоруського періоду X-XII ст. площею 2 га. За 1,5 км на північ від села в урочищі Тарасикове Болото на схилі першої надзаплавної тераси правого берега річки Лютиці висотою 2-3 м над рівнем заплави – поселення давньоруського періоду X-XII ст. площею 1 га. Кроватка ж у археологічних дослідження Віталія Коноплі не представлена¹⁸⁵.

Назви кожного із описуваних населених пунктів традиційно окутані легендами та домислами. Художня легенда про Любче, яку поширюють місцеві заклади культури і яка створена вже у сучасний період оповідає: *«В давнину під час нападів татар мудрий і справедливий князь Любомир пускав у тутешній замок простих людей, звідти було легше тримати оборону. Так потроху, задля власної безпеки люди почали оселятися поблизу замку. Поступово утворилось велике поселення, яке стало називатись Любче – в знак любові до князя і від його імені»*. Ще одну схожу художню легенду, записану з уст Соколовського Олексія Пилиповича подає Людмила Марчук в статті про Любче в збірнику «Минуле і сучасне Волині»: *«У давнину на цій території було багато маленьких поселень і на них часто нападали татари. Одного разу, після їх відступу зібралася громада щоб вирішити поселитись одним великим селищем, а один з найбідніших селян сказав, щоб це поселення назвали в знак вдячності і любові до князя і від його імені Любчик. Князь потім зробив бідняка боярином»*¹⁸⁶.

Дослідник Віктор Шульгач в праці «Ойконімія Волині» також виводить назву населеного пункту Любче від

¹⁸⁵ Конопля В. М., Оприск В. Г. Археологічні пам'ятки Волині. Рожищенський район. Луцьк, 1991. С.73.

¹⁸⁶ Марчук Л. Історія с. Любче. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Рожище і рожищенці в історії Волині та України: проблеми волинезнавства: матеріали XXIII обл. наук.-практ. іст.-краєзн. конф., Луцьк-Рожище, 23 травня 2007 р. Луцьк, 2007.

особового імені Любець. Слід сказати, що назва Любче не є унікальною і зустрічається як на Волині так і в сусідніх країнах. Зокрема, однойменні населені пункти існують в Ковельському районі на Волині, та з варіацією Любча в Київській області України. Населені пункти з назвою Любча існують і в сусідніх країнах, зокрема у Гродненській області Білорусі та аж чотири однойменних села в Польщі у Куявсько-Поморському, Малопольському, Свентокшинському та Малопольському воєводствах. Місто з співзвучною назвою Lübeck є й в Північній Німеччині, на місці якого існувало слов'янське поселення під назвою Liubice. Є Любча також і у Болгарії. Як бачимо, назва є яскраво вираженим слов'янським топонімом.

Назва села Кроватка визначається як фонетично вторинна форма, адже в давніх документах село фігурує як Короватая, Короватка. В основі назви прикметник «короватий» - покритий плямами, нерівний. Схожі назви є в Білорусі, зокрема Короваткино у Вітебській області, Караватное в Мінській області тощо. В документі, в якому описуються межі Любецького маєтку за 1488 рік і де вперше згадується назва села, межі окреслюються водоймами, тож науковиця Олена Бірюліна справедливо зауважує назву Короватая як гідронім, тобто назву притоки. Якщо поглянути на мапу, то дійсно можна побачити невелику нерівну річку – притоки Лютиці, що протікає між сучасними Залісцями і Кроваткою. Як гідронім назва Короватка фігурує сьогодні як назва ріки в басейні Дону¹⁸⁷.

Натомість, місцеві заклади культури пропонують свою версію походження назви села. Згідно поширеної ними інформації село Кроватка отримало свою назву від слів кров і ватка: *«На цьому місці, де були невеличкі хутірці, зав'язався запеклий бій між турками і козаками. Після битви прийшли сюди люди та побачили багато*

¹⁸⁷ Шульгач В. П. Ойконімія Волині: Етимол. слов.-довід./ред.: І. М. Железняк. Київ: Київ, 2001. 189 с.

вбитих і поранених бійців. А вітер розносив полем кусочки вати зі «стьоганих» турецьких халатів».

Назва села Залісці є більш очевидною, адже село розташоване за лісом. Тож, очевидно, додаткових пояснень не потребує. Хоча й тут побутують легенди місцевих. Згідно із однією з них, коли у мешканців навколишніх сіл з'явилися гарно зроблені сита та решета, люди казали, що то робить чоловік, який живе «за лісом» над Лютицею. Легенда оповідає, що він жив самотником, не мав сім'ї, хоч був ще молодим, а звали його Ситник. Люди говорили, що він був втікачем від пана, а нічого нікому не розповідає, бо має якусь таємницю. Слава про майстра розповсюдилася околицями тож скоро поряд із його хатиною почали з'являтися хатини інших поселенців¹⁸⁸.

Беззаперечним фактом є давньоруське минуле Любча, адже наявність культурного шару того періоду це підтверджує. І хоч тодішній розвиток населеного пункту достеменно можна прослідкувати лише через призму археологічних досліджень, проте існує одна цікава гіпотеза щодо одного з елементів давньоруського минулого Любча. Дослідник Юрій Диба, аналізуючи різні версії щодо місця народження Великого київського князя Володимира Святославовича та походження родини його матері Малуші, серед інших наводить версію народження князя у волинському селі Будятичі. Дотримуючись цієї версії як аргументи на її користь Юрій Диба наводить волинські топоніми, які співзвучні до літописних. Знаходить він і аргумент на користь волинського походження батька Малуші і діда Володимира Святославовича якого в літописі називають «*Малко Любчанинъ*». Він пов'язує його ім'я з населеним пунктом Любче у Луцькому районі, де на користь такої гіпотези свідчить наявність давньоруського

¹⁸⁸ Романюк А. Історія села Залісці. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Рожище і рожищенці в історії Волині та України: проблеми волинезнавства: матеріали XXIII обл. наук.-практ. іст.-краєзн. конф., Луцьк-Рожище, 23 травня 2007 р. Луцьк, 2007.

городища. Слід сказати, що дослідник наводить і чимало інших версій походження родини Малуші. Тож підтвердити чи спростувати причетність Любча до Малка Любечанина, діда Великого київського князя Володимира Святославовича, не є можливим. Тож наразі таку гіпотезу слід сприймати як одну з безлічі інших, але безумовно не відкидати¹⁸⁹.

Більш достеменні і документальні свідчення про розвиток досліджуваних сіл маємо вже у періоді XV-XVI ст. У цей час розглядаємо Любче як центральний населений пункт навколо якого сусідні Залісці та Кроватка виступають як присілки.

Внаслідок династичних угод, зміцнення Великого Князівства Литовського, а також поширення його влади на землі Королівства Руського, у XIV ст. Волинь стала частиною литовської держави. До цього періоду й відноситься перша писемна згадка про Любче. Документом, де вперше письмово згадується Любче, можна вважати грамоту Луцького князя Любарта Гедиміновича якою він окреслює межі маєтностей, які дарував соборній церкві Іоанна Богослова, яка розміщувалася у Луцькому замку. Зокрема йшлося про Рожище та суміжні села. При описі меж переданої території йдеться: *«...одъ граници Серниковъ, дорогою звечыстою до Любецкого мосту на болоте речьки Лютыцы, по половине зъ Любчемъ грань, куды речька идетъ...»*.

Щоправда її датування викликає плутанину та підлягає сумніву й дискусіям. В тексті вказано 6830 рік «від створення світу», а також дату за індиктом: *«...индикта семого месеца декабрия и дня...»*. Чимало дослідників хибно визначають дату документа 8 грудня 1322 року. Дослідник Олег Купчинський зазначає, що 6830 рік «від створення світу» відповідає 1321 року нашої

¹⁸⁹ Диба Ю. Батьківщина святого Володимира: Волинська земля у подіях X століття (Міждисциплінарні нариси ранньої історії Руси-України). Львів: Видавництво «Колір ПРО», 2014. 484 с.

ери, якщо брати до уваги початок року 1 січня, а не 1 вересня. Обчислення дати за індіктом викликає ще більше запитань. 8 грудня сьомого індікту на час князювання Любарта Гедиміновича припадало на 1324, 1339, 1354, 1369 та 1384 роки. Дослідник Данило Щербаківський помиляково до сьомого індікту відносив 1323, 1338, 1353, 1368 та 1383 роки. Припускаючи достовірність грамоти, деякі дослідники датують її кінцем правління Любарта, тобто виводячи датування з індікту 1383 чи 1384 роком. Це видно, зокрема, з частини тексту, що має виразно заповітний характер: «...будучи своим цельмъ розумом хотечи душу спасти...». А також з лексичних, графічних та синтаксичних елементів тексту. Цікаво, що останній сьомий індікт прижиттєвий для Любарта датується 1369 роком.

Достовірність даної грамоти князя Любарта також піддається сумнівам, адже її оригіналу не відшукано, а в самому тексті міститься чимало суперечностей. Дослідники поділяють грамоту умовно на дві частини. Щодо першої, де й міститься згадка про Любче, припускають її автентичність. Другу ж частину грамоти вважають фальсифікатом. Стиль викладу тексту також неоднаковий. Якщо припустити повну фальсифікацію документу, то, згідно з різними даними дослідників, фальсифікація відбулася або у 90-х роках XV ст., або в останні десятиріччя XVI ст.

До нас дійшов текст підтвердження цього документу Великим князем Литовським Александром Ягелончиком з датою 24 квітня 1498 року, щодо автентичності якого також є сумніви. Ймовірно перше документальне повідомлення про грамоту Любарта міститься в описі пограбованих писемних пам'яток і речей соборної Луцької церкви, який був складений королівським коморником М. Рокицьким 16 грудня 1585 року. Копії грамоти вміщені у кількох списках, зокрема у Коронній метриці

1629-1630 років, згодом опубліковані у виданнях Київської Археографічної комісії другої половини XIX ст¹⁹⁰.

Так чи інакше візьмемо цей документ до уваги, визнаючи його сумнівність¹⁹¹. У тексті грамоти, крім Любча, згадуються ще низка сіл навколо Рожищ¹⁹², зокрема, Топільне, Вишеньки, Кобче, Сокіл, Дубище, Звози, Жолобово, Сирники.

Польський дослідник Оскар Халецький, описуючи останні дні Великого князя Литовського Свидригайла та його перебування на Волині зазначає, що 9 листопада 1443 року князь Свидригайло перебуваючи в Луцьку наказує боярам Корецьким служити князю Василю Олександровичу Корецькому так само як і його батьку. А вже 18 грудня 1443 року Свидригайло перебував у Любчі, де надав село Битне (сьогодні Битень, Ковельського району) Федькові Баброковичу¹⁹³.

Не виникає сумнівів, що це саме наше Любче, адже на це вказують кілька факторів. Зокрема, недалеко географічна відстань між Любчем та Битнем (знаходиться неподалік Голоб), а також між самим Луцьком та Любчем. Більш вагомим фактором є те, що Любче на той момент перебувало у власності найближчого сподвижника Свидригайла, і, як зазначає Оскар Халецький - ревного союзника князя, члена ради Великого князя в 1436-1438 роках - Гаврила Шила з роду Кирдеїв. Зрештою, в Халецького не виникає сумнівів, що Великий князь Свидригайло надавав маєтності у Битені саме

¹⁹⁰ Купчинський О. Акти та документи. Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. С.383-386.

¹⁹¹ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. I., Т. VI: Акты о церковно-религиозныхъ отношеніяхъ въ Юго-Западной Руси (1322-1648). Киев, 1883. 1124 с.

¹⁹² Щербаковский Д. Фундушевая запись князя Любарта луцкой церкви Иоанна Богослова 1322. Чтения исторического общества Нестора летописца. Т. 18, вып. 3-4/Ред. Н. П. Дашкевич. Киев: Типолитография Т. Г. Мейндера, 1905. С. 61-70

¹⁹³ Halecki O. Ostatnie lata Świdrigielły i sprawa wołyńska za Kazimierza. Jagiellończyka. Kraków, 1915. S. 45

перебуваючи в свого прибічника, у Любчі, неподалік від Луцька.

Згодом, Любче згадується вже як власність Олізара Шиловича – сина того самого Гаврила Шила. Олізар Шилович був одним із найзаможніших волинських бояр, перший маршалок Волинської землі після ліквідації Волинського удільного князівства. Варто декілька слів також сказати й про сам рід Кірдеїв, з яких походили знатні сподвижники Свидригайла¹⁹⁴. Рід Кірдеїв, ймовірно, ординського аристократичного походження, який називають одним з перших татарських родів, які почали служити литовським князям у першій половині XIV століття і на середину цього століття уже вважалися литовсько-руськими, тобто такими, що прийняли християнство. Відтак, Гаврила Шила, як і його сина Олізара Шиловича з роду Кірдеїв можна вважати нащадком ординських правителів або воєначальників. Олізар був одружений з донькою київського воєводи Юрші Федькою, дітей не мали¹⁹⁵.

Відтак, як Любче так і Залісці у документах з'являються в 1450 році. 24 липня 1450 року Король Польський, Великий князь Литовський, Руський та Жематійський Казимир IV Ягеллончик надає волинському боярину, пізніше маршалку Волинської землі та Луцькому старості Олізару Шиловичу села Серники, Любче, Горохів, Губин, Марковичі у Луцькому повіті та Залісці (в тексті грамоти – Підлісці), Доросині і Поворське у Мельницькій волості. В грамоті йдеться, що *«...видевше есмо службу намъ верную а николи не омешкателную нашего землянина луцкого, пана Олизара Шиловича, подумавши есмо с нашими князми и паны с нашою верною радою,*

¹⁹⁴ Krupska A. Olizar Szyłowicz h. Kierdeja (zm. 1486). Polski Słownik Biograficzny. Tom XXIII/4, zeszyt 99. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1978. S. 805.

¹⁹⁵ Theatrum Humanae Vitae. Студії на пошану Наталі Яковенко: зб. наук. ст./Александрович В. та ін.;ред. кол.: Наталя Білоус та ін. Київ: Laurus, 2012. 623 с.

даемъ и дали есмо пану Олизару Шиловичу у Луцкомъ повете Серники а Любче, а Горохов, а Марковичи, а к тому два приселки Подлесци а Доросин, а Поворско, ижъ што выслужил у стрыйка нашого, у князя Швитриксаила у Мелницкой волости. А тое есмо дали ему его отчину, тое держание все, што выслужил у в отьчину, со всим с тым, што издавна къ тымъ селомъ прислушало и какъ тепере держить, вечно, а непорушно...»¹⁹⁶.

У 1451 році Казимир IV Ягеллончик видає ще одну грамоту, в якій серед інших підтверджує право вотчини й Олізару Шиловичу. Ті ж села Горохів, Марковичі, Губин, Серники, Любче, Поворськ, Залісці і Доросин на Волині¹⁹⁷.

У 1486 році Олізар Шилович помер не лишивши нащадків. Перед смертю він заповів «именя» у Горохові та Любчі з присілками Доросині, Рудка, Залісці та Козин своїй жінці Федьці Юршанці. При цьому називав Любче прадідизною, дідизною та вотчиною, фактично давніми родинними володіннями: «...а Любче тежъ с приселки, прадедину, и дедину, и отчизну свою властную, а такъ то справиль, ижъ она волна по своемъ животе тьи имения отдати тому, кому хочеть, и обернути ихъ подлугъ своей воли...». Виходячи з цього, можна припустити, що Любчем з присілками у XIV ст. володів ймовірний прадід Олізара Шиловича Мурза-Кірдей хан, як його називає дослідник роду Кірдеїв Володимир Поліщук¹⁹⁸.

Крім того, Казимир IV Ягеллончик, погодивши надання вищезгаданих маєтностей Федьці Юршанці, звільнив Любче від воловщини (податок, який збирався від наявності та кількості робочої худоби) «...на веки вечные...»¹⁹⁹.

¹⁹⁶ Литовская метрика. Книга записей 3: (1440-1498). Вильнюс, 1998. 159 с.

¹⁹⁷ Там же.

¹⁹⁸ Theatrum Humanae Vitae. Студії на пошану Наталі Яковенко: зб. наук. ст./Александрович В. та ін.;ред. кол.: Наталя Білоус та ін. Київ: Laurus, 2012. 623 с

¹⁹⁹ Описание актовъ книги Киевского центрального архива № 2043/сост. И.М. Каманинъ. Киев, 1887.

Пані Федька Юршанка, дружина Олізара Шиловича, в свою чергу, у 1488-му році, переписує Горохів Великому князю Казимиру IV Ягеллончику, а Любче з присілками та Заісці сину своєї сестри Фенни Юршанки (дружині князя Василя Григоровича Друцького) Богдану Васильовичу з княжого роду Друцьких. Саме тут вперше й з'являється назва Кроватка, щоправда, ймовірно, ще не як поселення. У її листі описано межі Любецького маєтку, в якому зустрічаємо давні назви сучасних сіл Рудка Козинська, Заісці, Доросині, Тростянка, Кроватка, Свидники, Велицьк, а також цікаві топоніми, які сьогодні не використовуються: *«...з Доросынемъ, а з Руткою и Залесцами, а з сказанымъ островомъ и з ыншими приселки, зъ реками, ставы и ставищи, со млины и озерами, з ловы, ловищи, з бобровыми гоны и соколими гнездами, з лесы, зъ дубравами, съ полми и сеножатми, и з грани, (которыи идутъ) посередъ Мухотолокъ, рекою Лютицею до мосту к великому гостинцу, великимъ гостинцемъ до Печатного (?) броду по Трестянку, по Чортовъ Ставокъ, Трыстянкою, ажъ до Ситного болота къ Иваницкой границы, а по Короватую, а по Топорище, по Стохотъ, Стохотомъ, почениши, отъ Мосора половицею реки, менуючоися Свидинки, ажъ до Велицкогo ставу, по гребли до Соколское дороги, Соколскою дорогою ажъ у Мухотолоки такъ широко и долго, якъ панъ со мною посполите держаль...»*.

Згодом Казимир IV Ягеллончик у листі від 3 вересня 1488 року підтвердив надання Любецького маєтку Богдану Васильовичу Друцькому на умовах служби²⁰⁰: *«Билъ намъ чоломъ князь Богданъ Васильевичъ а поведаль намъ, штожъ тетъка его пани Олизаровая Шиловича, пани Федька записала ему именье свое на имя Любъчо, которое ж ей небоицкъ панъ ее далъ и записалъ, а потомъ и мы ей тое имене дозволили отъдати и продати*

²⁰⁰ Любавский М. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого литовского статута. Исторические очерки. Москва, 1893. 884 с.

и листъ нашъ есмо ей на то дали с привесъчатою печатю, и просиль насъ, абыхмо ему дозволили то мети. Ино, коли она тоє именьє дала и записала, и мы ему тоє именьє дозволяемъ меть со всимъ с тымъ подле запису и данины еє, што к тому именью слушаєт, какъ она сама мяла; а нам нехай с того именья служитъ»²⁰¹.

Саме князь Богдан Васильович Друцький став першим зі свого роду, хто почав писатися Любецький – від назви отриманого маєтку. На сьогодні немає єдиної думки щодо походження княжого роду Друцьких, від яких відійшла лінія Любецьких. Леонід Войтович, генеалог Рюриковичів та Гедиміновичів виводить Друцьких від Ізяславичів Полоцьких, старшої гілки Рюриковичів, при цьому називає їх литовсько-руським княжим родом неясного походження. Він також вказує, що *«походження Друцьких від Гедиміновичів практично виключене»*. При цьому називає можливим походження від інших литовських родів²⁰². Інша відома українська дослідниця Наталія Яковенко ж включає Друцьких до Гедиміновичів, тобто виводить їх родовід від Великого Литовського князя Гедиміна²⁰³.

Князі Любецькі використовували як родовий герб князів Друцьких, що мав назву Друцьк. Каспер Нясецький у своїй праці «Herbarz Polski» описує цей герб так: «Чотири місяці-молодика, два з одного боку, один над одним, звернені один до одного рогами, з іншого боку, інші два місяці однакової форми, між ними хрест, над шоломом княжої митри, бо за свідченнями істориків з роду руських князів походять»²⁰⁴. Згодом з'являються варіації зображень у кожного окремого представника князівського

²⁰¹ Литовская метрика. Книга записей 4: (1479-1491). Вильнюс, 2004. 293 с.

²⁰² Войтович Л. Генеалогія династії Рюриковичів і Гедиміновичів. Київ, 1992. 204 с.

²⁰³ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV - до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ: Критика, 2008. 469 с.

²⁰⁴ Boniecki A. Herbarz polski. Część I. Wiadomości historyczno genealogiczne o rodach szlacheckich. T.III. Warszawa, 1900. 388 s.

роду. Такі варіації можна прослідкувати на князівських печатках²⁰⁵.

У 1500 році Богдан Васильович Друцький Любецький помирає не лишивши після себе нащадків. Тож маєток Любче переходить у власність рідного брата Богдана – Романа Васильовича Друцького Любецького. У тому ж 1500 році грамоту на підтвердження його власності дав Великий князь Литовський та Король Польський Олександр Ягеллончик²⁰⁶.

Князь Роман Васильович Друцький Любецький був одружений із Богданою Сапегою, донькою писаря Казимира IV Ягеллончика Богдана Сапєги. Подружжя мало 5 синів – Василя, Дмитра, Богдана, Януша та Івана, а також доньку Анну. Після смерті князя Романа Друцького Любецького у 1525 році усі вони, крім численних інших маєтків, отримують і частини маєтку у Любчі²⁰⁷. Цікавим є документ від 1528 року, коли Великий князь Литовський та Король Польський Сигізмунд I грамотою від 4 вересня, у відповідь на звернення, дозволяє князям Василю і Богдану Любецьким (у грамоті – Видинецькі, від назви іншого маєтку, яким також володіла родина) організувати у Любчі торг та ярмарок, облаштувати корчму, а також брати так зване «мостове» - податок на переїзд мостом через річку Лютицю. При тому зазначалося, що князі щорічно ремонтують міст, *«через которий жо ... купъци ездятъ и тотъ мостъ казятъ»*. Враховуючи, що князі проводили ремонт за власний кошт, то просили дозволу брати «мостове». Відтак, Сигізмунд I дозволив проводити у Любчі торг, ярмарок, облаштувати корчму та брати «мостове» *«одъ кожъдого воза купецкого по*

²⁰⁵ Однороженко О. А. Князівська геральдика Волині середини XIV—XVIII ст. Харків: Просвіта, 2008. 180 с.

²⁰⁶ Литовская метрика. Книга записей 6: (1494-1506). Вільнюс, 2007. 523 с.

²⁰⁷ Глінські Я. С. Князі Друцькія-Любецькія ў канцы XVI-XVII ст.: радавод, маёмаснае становішча, грамадска-палітычная дзейнасць. *Архіварыус* Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў. Выпуск 14. Мінск, 2016. С. 327-347.

грошу, а отъ коня по пнзю для оправы того мосту вечъно»²⁰⁸.

Цей документ фактично робив Любче містом. Як вказує дослідник Андрій Заяць надання ярмарків явно свідчить про протоміський характер поселення, а також наводить слова короля Сигізмунда III: «...ярмарки и торги то само рознищу межи месты и селы чинят...». Право на проведення ярмарків та торгу були найважливішим інструментом тогочасного господарського життя міста, його індикатором. Торг дозволялося проводити один раз щотижня, а ярмарок 1 або 4 рази на рік. Про кількість ярмарків у Любчі наразі не маємо відомостей. В будь якому випадку, у пізніших згадках повсякчас зустрічаємо Любче саме як містечко із замком, зокрема, у документах 1565, 1581, 1582, 1591, 1598 років Любче фігурує як містечко, а від 1620 року уже згадується як село. Далі розглядатимемо ще низку елементів, які підтверджують міське минуле Любче²⁰⁹.

У 1528 році маємо відомості й про обов'язок князів Любецьких у війську Великого князівства Литовського. Зазначається, що князі Василь та Богдан Романовичі Любецькі спільно зобов'язані подати до війська 7 коней (вершників). Також Богдан Романович Любецький осібно має подати 5 коней (вершників) і ще з маєтку, який отримав по жінці 3 коней²¹⁰.

У 1535 році не лишивши нащадків помирає князь Василь Романович Любецький. За частку його маєтку точиться судова тяганина між сестрою Ганною Романівною та братом Богданом Романовичем Любецькими. Відтак, у 1536 році згідно з королівською

²⁰⁸ Литовская метрика. Книга записей 22 (1547). Вільнюс, 2010. 196 с.

²⁰⁹ Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI - першій половині XVII століття. Львів: Добра справа, 2003. С.51.

²¹⁰ Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга 523. Кніга публічных спраў 1. Мінск: Беларуская навука, 2003. 449 с.

грамотою, частка маєтку разом з коштами князя Василя Романовича передавалася Ганні Романівній Любецькій²¹¹.

Вже за деякий час між нащадками князя Романа Друцького Любецького бачимо суперечки й за прибуток від маєтку. Так, 23 грудня 1540 року князь Януш Романович Любецький позивався у суді проти свого брата Івана Романовича Любецького за декількарічні доходи від четвертої частини маєтку Любче, які він не отримав²¹².

Князі Любецькі, як власники маєтку у Любчі, згадуються й при ревізії Луцького замку, що відбувалась у 1545 році. Вони мали обов'язок доглядати та ремонтувати городні (складова частина замкової стіни), що були в Окольному замку Луцька. Таких було декілька. Одна з них розташовувалася біля Воротної вежі *«идуци в замок по правой руке»*. Князі Любецькі опікувалися цією городнею разом зі старостою Луцьким *«з Горухова»* та князем старостою Володимирським *«з Княгинина»*. В описі значилося що в тій городні *«верху неть, треба оправы и теж стольбы до городни – на мурь взыить»*. Ще одна городня, що поряdkувалася князями Любецькими розташовувалася за Свинюською вежею Окольного замку. Це також була городня *«князя старосты луцкого городня именья его Горухова, а князей Любецких з Любьча, архимандрита спаского з Доросына, князя старосты володимерьского з Серникъ, а с Кнегинина»*. Стан її на момент огляду також був не дуже добрим: *«веръху неть, треба оправы»*. Окремо князі Любецькі мали наглядати за однією з городень на Великому земському мості: *«...городня князя Богдана, а князя Ивана, а князя Дмитрея Любецких з ыменья ихъ Любьча, добра ест...»*²¹³.

Ті ж брати Богдан, Дмитро та Іван Романовичі Друцькі Любецькі фігурують у ревізорських преамбулах

²¹¹ Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. Warszawa, 1895. 733 s.

²¹² Литовская метрика. 10-я книга судных дел (1540-1541). Вильнюс, 2003. 335 с.

²¹³ Литовська метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року/Підготував В. Кравченко. Київ, 2005. С.137.

при ревізії мит у 1545 і у 1547 роках. Вони подали на підтвердження привілей на мостове мито, яке отримали у 1528 році від короля Сигізмунда I князі Богдан та Василь Любецькі.

Не оминули Любче й так звані «домові війни» - шляхетські конфлікти, що часто виявлялися у взаємних озброєних наїздах на маєток. Учасниками таких конфліктів крім самих шляхтичів були й їх піддані, слуги та мешканці маєтку. Збройні наїзди здійснювалися насамперед з метою поліпшення не правовими методами свого матеріального становища, а також з метою зведення рахунків зі своїми конкурентами завдаючи їм збитків²¹⁴.

Завдяки публікаціям давніх записів, маємо змогу дізнаватися про деталі деяких із численних судових справ власників Любецького маєтку. У 1546 році підчасий Великого князівства Литовського Миколай Юрійович Радзивіл через свого уповноваженого Флеріана Жабридовського скаржився на господарського дворянина Станіслава Залеського через те, що той лишив в заставу батьку Миколою Юрію Радзивілу десять служб людей за 60 коп грошей на рік. Ті люди були отримані Станіславом Залеським як «увязчое» (увязатися – офіційно вступити у володіння) від княгині Ганни Любецької, а той в свою чергу віддав їх у заставу Юрію Радзивілу. Того ж самого року, князі Дмитро та Іван Любецькі *«моцно квалтом тых людей»* забрали і поділили *«промежи себе з братьею своею»*. Відтак, коли після смерті батька Миколай Радзивіл звернувся до Станіслава Залеського про повернення тих людей, виникла суперечка, фактично між трьома сторонами²¹⁵.

В кінці 1550-1560-х років роздрібненими частинами Любча разом з присілками володіли декілька гілок нащадків князя Романа Васильовича Друцького

²¹⁴ Блануца А. Соціально-станова зумовленість шляхетських наїздів на Волині у другій половині XVI ст. *Український історичний журнал*. №4. 2003. С. 103-111.

²¹⁵ Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга 30 (1480-1546). Кніга записаў №30. Мінск: Беларуская навука, 2008. С.88-89.

Любецького, які в свою чергу породичалися із іншими княжими та панськими родинами. Василь та Януш Романовичі не лишили нащадків. Князь Богдан Романович одружившись на литовській магнатці Софії Довойні поклав початок литовській лінії роду, живучи в Литві. У подружжя лишилися син Януш Богданович та донька Ганна Богданівна. Обоє мали свою частку володіння у Любецькому маєтку. Іван Романович, одружившись із Оленою Солтанівною Сокульською, лишив після себе синів Івана, Василя та Григорія, а також трьох доньок - Євдокію, Богдану та Мар'яну. У Дмитра Романовича з дружиною Фенною Полозівною був син Богуш Дмитрович та дочка Фенна Дмитрівна²¹⁶.

У 1556 році Януш Богданович Любецький «...бачечи незгуду с князи дядки моими а великий непожиток именя сполного Любча...» дарує третину своєї частини маєтку, а ще дві третини за тисячу кіп грошей продає своїй тітці Ганні Романівній Любецькій. Притому він вказував, що «...ничого на себе и на потомки и близких своих не оставуючи...». Віддавав і продавав усі свої частини з усім добром і прибутком: «...часть в замочку и в местечку, в селех, к тому замку прислухающих, з бояры, з мещаны, з людми, и ихъ повинностями, з мытом, з реками, з озерми, з ставы, з ставищи, з млыны и з их вымелки, з лесы, з пущами, з ловы зверинными, з бобровыми гоны, и з даньми грошовыми и медовыми, куничными и з деревом бортным, з сеножатми и зов сими пожитки... и з збожжем вшеляким в гумне и засеянным, из быдлом, и с челедю неволною...».

Завдяки документу можемо прослідкувати суспільно-економічне становище тогочасного Любча. Також у документі згадується замок, сам населений пункт називається містечком, а його жителі міщанами. Варто коротко окреслити структуру тогочасного князівського

²¹⁶ Генеалогія Рюриковичів. Друцькі-Любецькі.

URL: <https://sites.google.com/site/rurikovici11/home/druckie/druckie-lubeckie>.

двору, в тому числі й у Любчі. На чолі двору стояв урядник, який управляв частиною маєтку від імені князя. Під керівництвом урядника перебували дворові слуги, а також челядь – безправна прислуга при дворі.

Після смерті у 1558 році князя Дмитра Романовича Любецького, його дружина Фенна Полозівна записала численні маєтки, в тому числі й частину Любча, сину Богушу Дмитровичу Любецькому, віддаючи від них дочку Фенну. З князем Богушем пов'язано чимало судових справ, тексти яких містяться в Луцькій замковій книзі за 1560-1561 роки. Ці тексти є хорошим джерелом для кращого розуміння тогочасних суспільно-економічних відносин. Подаю якомога детальніше кожен зі справ²¹⁷.

Запис від 2 січня 1561 року містить розгляд судової справи за позовом князя Богуша Любецького проти власника маєтку у селі Тристені князя Войни Федоровича Воронецького. Почалося все з того, що троє його підданих Тиміш, Невкраш та Іван, усі мешканці Тристеня, вкрали двох коней у Любецькому маєтку. У зв'язку з крадіжкою, князем Богушем Любецьким було ініційовано так званий «судовий рок», щоб в присутності суддів та повірених вчинити правосуддя. Серед присутніх були Гришко Кучинський, урядник Рожищенський, Криштоф та Іван Гуляльницькі, Федко Мордашевич та Савка Благутич. Усі вони прибули до двору Войни Воронецького в Тристені. А той «...справедливости вчинити не хотель и спосибившися з слугами и з людми своїми трыстянскими их самыхъ моцно, квалтом позбивал и помордовалъ...». Під час бійки судді та повірені князя Любецького втратили чимало речей. В справі міститься їх перелік, завдяки чому маємо уявлення про те, як одягалися і що при собі мали заможні мешканці нашого краю у той час. Зокрема, у Михайла, урядника Любецького, втрачено десять коп грошей, «сукню порприяноваю гвоздиковою», шнури на ній

²¹⁷ Wolff J. Kniazowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. Warszawa, 1895. 733 s.

з пуклями золотими, а також сагайдак, шаблю та шапку. Гришко Кучинський, урядник Рожищенський, втратив у бійці сагайдак з луком та стрілами, шаблю та шапку. Криштоф Воїна, урядник Любецький, після сутички лишився без коня сірого з сідлом, корду (вид холодної зброї), пояса з вачком (для носіння грошей), півтори копи грошей, хустки та шапки. В Івана Селецького, урядника пана Миколая Харлинського (власник частини Любецького маєтку, чоловік Ганни Богданівної Любецької) втрачено «сукню синюю лунскую», шапку, пояс та півкопи грошей. Янко Ярмошевич у сутичці втратив «сукню порприяноюю звездиковою», шаблю, коня сірострокатого з сідлом, пояс з калитою, дві копи грошей, а також шапку з кунцею. Федко Мордашевич лишився без коня з сідлом, баранячого кожуха, шапки, пояса з калитою і п'ятнадцяти грошей, а також «сукня синя лунская». У Савки Благутича втрачені «кляча з седлом, сукня синя лунская», баранячий кожух, шапка, пояс з калитою та двадцять грошей.

Згодом до двору в Тристені прибув слуга судового урядника Матис, який мав при собі урядовий нагадувальний лист для Войни Воронецького щодо попереднього «судового року», а також прагнучи відшкодувати завдані збитки. Зрештою, Матиса також побили та відібрали коня рудого з сідлом, «сукню порприяноюю лазуровую», сагайдак з луком та стрілами, шапку, шаблю, а також урядовий лист.

Тож прагнучи справедливості, Богуш Любецький звернувся до гродського суду. Война Воронецький на його засідання знову не прибув і нікого замість себе не уповноважив. Суд присудив за завдані збитки – побіи та втрачені речі – сплатити відшкодування в сумі 178 кіп 39 грошей²¹⁸. У тексті цієї судової справи бачимо згадку про імена урядників Любча. Зокрема, урядником князя Богуша Любецького був Михайло Юнкович Гуляницький –

²¹⁸ Луцька замкова книга 1560-1561 рр./Підготували В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк, 2013. 733 с.

представник ще одного давнього роду Гуляницьких, що походять із села Уляники. Урядниками інших частин Любча називаються Криштоф Воїна та Іван Селецький.

Ймовірно, наслідком попереднього судового рішення був так званий «ув'язчий лист» Богушу Любецькому на частку у володіннях Войни Воронецького. Для розуміння ситуації, варто пояснити термін «ув'язання». Йдеться про передачу стороні, що виграла судовий процес, нерухомості відповідача до сплати останнім передбаченої судовою ухвалою суми грошей. Ув'язчий лист передбачав так зване ув'язання в маєток, тобто входження у володіння нерухомістю. Боржник, що відмовлявся платити за судовим рішенням, теж до відшкодування призначеної суми мав тимчасово розпрощатися зі своєю маєтністю.

Тож вже 7 січня 1561 року міститься запис розгляду ще однієї судової справи між тими ж сторонами. Отримавши ув'язчого листа, *«хотячи ся увязати во имени его за суму через суд ем [вашої милості] вказаную»*, Богуш Любецький відіслав уповноважених службників разом із урядовим ув'язчим Іваном Левковичем Лідуховським до двору Войни Воронецького в Тристеня, з метою вступити в ув'язання. Той же нікого в двір не допустив, а *«...одного службника моего окрутне збилъ, змордовалъ...»*.

Урядовий ув'язчий Іван Левкович Лідуховський свідчив: *«Кгды есми приежчалъ къ двору ег у Тристени, княз Вороницкии, обачивши нас, запершися въ дворе своемъ з многими людми о колкосотъ човековъ. Не допускаючи нас къ двору, почали на нас з рублиц, з луков стрелити и зъ рогатинами прискаковати...»*. На запевнення, що приїжджі не розбійники, а приїхали чинити урядове розпорядження ніхто не реагував й ув'язчий лист ніхто не бажав дивитись. Тож службники князя Богуша Любецького *«заледве есмо втекли»*, прибули ще одного маєтку князя Войни Воронецького Щурина *«хотячи князя Любецкого в томъ имени увязати»*. Але й це не вдалося, бо Воїна Воронецький відіслав в Щурин тих же людей з двору в Тристені щоб не допустити приїжджих

і туди. Тож знову сталася сутичка із стріляниною та побиттям: «...а служебника князя Богушова на имя Гришка окрутне збили и змордовали, которыи с тог збитя не вмъ, будет ли живъ...». Подальші перепетії цього конфлікту наразі невідомі²¹⁹.

Слід сказати, що не всі судові рішення супроводжувалися бійкою та стріляниною. Так, у записі від 6 січня 1561 року йдеться про справу побиття чотирьох підданих князя Богуша Дмитровича Любецького і захоплення їхніх коней Андрієм Григоровичем Хмарою Миловським. Ця справа закінчилася відшкодуванням втрат грошима та відмови від позову, а також узгодженням інших дрібніших суперечок між двома сторонами²²⁰.

Ще декілька судових справ пов'язано з іншою власницею частини маєтку у Любчі княгинею Ганною Романівною Любецькою. Вона на той час була дружиною Миколая Юрійовича Остика (загалом одружувалася 5 разів). У тексті справи міститься свідчення вижа (судового виконавця) Івана Васильовича, який мав вручити нагадувального листа Миколаю Дубровському, власника маєтку у селі Колмів (сьогодні село Колмів у Берестечківській громаді, Луцького району), зі скаргою княгині про спустошення Любецької пущі, випалення там попелу й виробництва ванчосу (дошки з дубового або соснового дерева). У п'ятницю, 17 січня 1561 року, виж разом зі своїми служебниками вирушив до Колмова щоб вручити Миколаю Дубровському лист зі скаргою. Того ж вдома не виявилось, тож копію листа лишили місцевому уряднику. Після цього вони вирушили в Любче оглянути тамтешню пущу, де зустріли економа та бутників пана Миколая Дубровського. Виж сказав їм про скаргу княгині: «...абы болшеи тое пущи ее млсти не пустошили...».

²¹⁹ Луцька замкова книга 1560-1561 рр./Підготували В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк, 2013. 733 с.

²²⁰ Там же.

На що економ, якого звали Петро, *«...стал мя бити и с кордомъ добытым за мною гонил, абы мя был зранил...»*.

Такий же нагадувальний лист зі скаргою про випалювання попелу та виробництво ванчосу у Любецькій пущі, від імені княгині виж вручив і Миколаю Харленському, який також був власником частини маєтку у Любчі. Він отримав його як придане від дружини княгині Ганни Богданівни Любецької. У тексті справи йдеться, що у четвер, 16 січня 1561 року, княгиня Ганна Романівна Любецька відіслала свого служебника Гришка, разом з урядовим вижом та іншими *«людми добрими»* вручити нагадувального листа Миколаю Харленському. Той же зустрів таку делегацію з погрозами. Згодом у той же день, мешканець Любча, підданий Харленського Курило Соровцевич, разом із братом своїм та іншими помічниками побили підданого княгині, також жителя Любча, Івана Макаровича, аж той ледь не помер. Коли ж урядовий виж прибув до Любча оглянути потерпілого він зазначив: *«...видел есми рану на парсуне з левоке стороны челюст наскроз пробито, носа рушено и зубъ выбито, а в голове рана битая синия...»*. На лист же Миколай Харленський відповів, що він також має частину пущі у своїй власності, до того ж купивши частину у князя Богуша Любецького: *«...если си, деи, ее млсти пнеи видит шкода которая, нехаи же себе о то мовить с кнзем Богушемъ Любецкимъ...»*.

Зрештою, дозвіл на випалювання попелу та виробництво ванчосу як Миколаю Харленському так і Миколаю Дубровському надав ще один власник частини маєтку князь Богуш Дмитрович Любецький без відома княгині Ганни Романівної. Очевидно, що своїми діями князь Богуш Дмитрович порушив прийняте раніше судове рішення, адже у тексті справи йдеться про вручення князю «заручного листа», в якому зазначено три тисячі коп грошей заруки (зарука – грошова сума, яку сторона зобов'язувалася сплатити у випадку порушення нею судового рішення). Разом із заручним листом князю

вручили також і нагадувальний лист зі скаргою: «...о томъ, иж кнзъ Богушъ Любецкии пуцу сполную, лесы любецкии на палене попелу и на роботу ванчосу запродад без ведомости ее млсти пану Харлинскому и пану Дубровскому, абы вжо болшеи того и лесов любецких ее млсти не пустошоно...». На цей лист князь Богуш Дмитрович Любецький відповів: «...если ж ен и запродадъ, тогда ми то было волно вчинити, яко во влостности своеи, а если се ее млсти тетце моеи видит в том шкода, ее млсть нехай так же с части своее лесы и пуцу Любецкую на палене попелу и на роботу ванчосу кому хотечи запродает, або на себе робити кажет. Я ее млсти тог заборонити не буду...». Як бачимо, конфлікти між власниками частин маєтку були поширеними, зокрема й що стосувалося спільної власності, як наприклад лісового масиву²²¹.

Той же Миколай Харлинський судився за частину Любецького маєтку з чоловіком княгині Ганни Романівної Любецької Миколаєм Остиком. Про це згадується в записі Луцької замкової книги від 29 квітня 1562 року. Згідно цього запису Миколай Харлинський присвоїв частину містечка Любче, яка належала Миколаю Остику. Щоправда, у зазначений час судового розбору не відбулося, так як староста Луцький та суддя були відсутні²²².

У період 1560-1562 роки сторінки Луцької замкової книги рясніють згадками і про інші судові справи за участі власників Любецького маєтку. Зокрема, запис від 15 березня 1560 року містить скаргу урядника князя Богуша Любецького на княгиню Ганну Романівну Любецьку «...о различныхъ обидахъ, чинимыхъ ея слугами Любецкимъ крестьянамъ, побояхъ и грабежахъ...». А у записі від 28 квітня того ж року маємо вже скаргу

²²¹ Луцька замкова книга 1560-1561 рр./Підготували В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк, 2013. 733 с.

²²² Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2035/сост. И.М. Каманин. Киев, 1883. 235 с.

урядника Ганни Романівної Яна Суходольського «...о нанесені тяжких побоевъ и ранъ Любецькому крестьянину Савку Куриловичу урядникомъ князя Богуша Любецаго Михаиломъ Гулялницкимъ...».

У записі від 11 лютого 1562 року міститься скарга Миколая Харлінського, чоловіка Ганни Богданівної Любецької, на княгиню Ганну Романівну Любецьку, а на той момент Остикову. Він скаржився «...о наезде на его дворъ въ замке Любецькомъ, нанесені побоевъ его крестьянамъ и грабеже его имуществва..». У документі, як бачимо, знову згадується наявність у Любчі замку.

У записі від 18 лютого, того ж, 1562 року, міститься скарга князя Богуша Дмитровича Любецького на пана Станіслава Граєвського за вбивство слуги Любецького Миколая Закревського. А у іншому записі за той же день королівський дворянин Якуб Закревський скаржився вже на Богуша Любецького, що того не видає йому тіла сина Миколая Закревського «...служившаго «органистомъ» у князя Любецаго...». Звідси дізнаємось про діяльність вбитого слуги – ймовірно він грав на органі в тогочасній церкві у Любчі, яка безсумнівно вже існувала в містечку у той час²²³.

У серпні 1562 року Миколай Остик, тогочасний чоловік княгині Ганни Романівної Любецької, скаржився на князя Богуша Любецького «...о томъ, што князь Богушъ Любецкий самовольно посадилъ на его земле въ Любецкой волости «людей прихожихъ»...». А у листопаді 1563 року князь Богуш Любецький скаржився на урядника княгині Ганни Романівної Любецької Остикової, який пограбував та побив селян Острова (поруч з Козином), яке було частиною маєтку князя Богуша²²⁴.

Крім судових тяганин між собою власники Любецького маєтку часто судилися і з іншими шляхтичами

²²³ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2036/сост. О.И. Левицкий. Киев, 1883.

²²⁴ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2038/сост. О.И. Левицкий. Киев, 1884.

за різноманітні майнові розбіжності. Наприклад, у записі від 27 червня 1562 року міститься скарга урядника пана Миколая Сапеги Яна Свірського на урядника князя Богуша Любецького Михайла Гуляльницького «...о нападенни на крестьянъ-подводчиковъ пана Сапеги, убийстве одного изъ нихъ и ограблении другихъ...». У тексті від 27 серпня 1562 року записана скарга княгині Олени Любецької на княгиню Ганну Збаразьку «...о нападенни ея Бернацкихъ крестьянъ на земли жалобищцы въ м. Любчи и грабеже овса...».

Слід сказати, що Любче ймовірно станом на XVI ст., було кращим для проживання й з меншою кількістю повинностей, що очевидно також може підтверджувати думку про міське минуле Любче. Дослідник Андрій Заяць називає втечі селян до містечок одним з важливих джерел поповнення міської людності, а також важливим елементом, що сприяв розвиткові міст.

Те, що до Любча намагалися втекти селяни з інших населених пунктів вказує ще одна судова справа, текст якої міститься в Луцькій гродській книзі у записі від 21 квітня 1560 року. Син Луцького земського судді Михайло Сербин скаржився на княгиню Ганну Романівну Любецьку Остикову, що її урядник напав на слуг Сербина, які супроводжували «...беглаго его хлопча дворнаго...» і відібрав його в тих слуг²²⁵.

Втікали у Любче й мешканці навколишніх поселень. Зокрема, в ніч з суботи на неділю, 17 січня 1562 року, з села Радошин (сьогодні Ковельського району) втекли піддані землянина Романа Гулевича Селівон Зацевич, Федко Борисович і Стецко Малахович з жінками, дітьми і майном своїм. З іншого маєтку Романа Гулевича села Погрушовна (неідентифіковане) також втекли селяни – Хоня, вдова, з сином та дочкою і Мотрона з трьома синами. Усі вони, як виявилось, осіли в Любчі, частці

²²⁵ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2036/сост. О.И. Левицкий. Киев, 1883.

маєтку, яким володіла Ганна Романівна Любецька. Щоб повернути селян Роман Гулевич звернувся до Луцького уряду щоб йому надали возного, який мав би тому дати раду. Коли ж возний, якого звали Михно Павлович, разом з урядником з Радошина Станіславом Славою та зі своїми служебниками прибув до маєтку княгині Ганни Романівної, то побачив усіх збіглих селян «...на Волицы Любецкой...». Крім тих, що втекли нещодавно, побачили вони й інших, які втекли раніше. Всього було кільканадцять селян. Після того прибулі на чолі з возним «...ехали есмо въ замокъ Любецкій...». Там вони зустріли любецького урядника Станіслава, якому й повідали суть справи і просили повернути людей Роману Гулевичу. Той відповів, що не тільки новоприбулі, але й ті втікачі, які «...отъ колка летъ въ имену ее милости мешкають...» не можуть бути повернуті. Але обіцяв повідомити про цю справу княгині Ганні Романівній Любецькій²²⁶.

Ще одним цікавим документом, в якому прямо вказується на міський характер Любча, є грамота короля Сигізмунда Августа від 5 серпня 1562 року, представлена міщанам містечка Любче у Луцькому повіті безперешкодно провозити свої товари по всьому Великому князівству Литовському. У грамоті вказується «...кды бояре и мещане замку нашего Любецкого...» з будь якими товарами «...што на свою потребу до места тамошнего Любецкого попровадять... ..сухимъ путемъ або воденнымъ поедутъ...» щоб мита та побору не брали «...и везде доброволне, нигде ничимъ не гамуючи, ихъ пропускали...»²²⁷. Копію цього листа згодом, у 1570 році господарські міщани з Любча Гришко Гридкович та Митко Мартинович представили на уряді в Луцьку та просили «...сами отъ себе, именемъ товаришовъ своихъ, всихъ

²²⁶ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. 6., Т. I: Акты объ экономическихъ и юридическихъ отношеніяхъ крестьянъ въ XVI-XVIII веке. Киев, 1876. С.38-39.

²²⁷ Грамоты великихъ князей Литовскихъ съ 1390 по 1569 годъ/под. ред. В. Антоновича и К. Козловскаго. Киев, 1868. С.92.

мещанъ Любецких...» записати текст грамоти в Луцьку замкову книгу²²⁸.

У 1564 році князь Богуш Дмитрович Любецький помер не лишивши нащадків, заповівши дружині Ганні Монтовтівні частину містечка і замку у Любчі разом з селами Рудкою, Красною Волею, Солов'їко (очевидно, йдеться про Соловин – нині неіснуючий населений пункт, що розташовувався між Переспоею та Трисліцями, на місці сучасного села Мирославка), Став, Залісці, Мильсько, Невольне (сьогодні Бортяхівка), Левковичі, частину Лопатина і всю рухомість. Крім того, записав у заставу за фіктивний борг в 2 тисячі кіп грошей свою материзну (спадщину по матері) – містечко Хабне (сьогодні смт. Поліське, Київської області) з замком і волостями та селами Біговичі, Гладковичі та двір в Овручі. Ще частина маєтностей князя Богуша Дмитровича Любецького відійшла у посаг його сестрі княгині Фенні Дмитрівній Любецькій, коли вона виходила заміж за пана Мельхіора Носилівського. Згодом саме сестра зі своїм чоловіком будуть активно намагатися забрати братову спадщину у колишньої дружини.

Зрештою, як бачимо, фактично все майно князя Богуша Дмитровича мало відійти його вдові Ганні Монтовт. Крім того, згідно заповіту сама ж Ганна була доручена в опіку своєму батькові Янові Якубовичу Монтовту. Поховати ж себе князь Богуш велів у Києві, в одному з монастирів, тож Ганна Монтовтівна «...с тымъ теломъ изъ Любча до Києва ехала...».²²⁹ Принаймні так йдеться в тексті однієї із справ Литовської метрики, а також в оповіді Ореста Левицького про Ганну Монтовт²³⁰. До речі, інше місце поховання Богуша Любецького подає дослідниця Наталія Яковенко. Вона вказує, що все ж

²²⁸ Сас П. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. Київ: Наук. думка, 1989. 232 с.

²²⁹ Левицький О. Ганна Монтовт: історична повість. На переломі. Київ, 1994. С. 96-151.

²³⁰ Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга 30 (1562-1566). Кніга запісаў №46. Мінск: Беларуская навука, 2006. 278 с.

згідно з тестаментом (заповітом) князя його мали поховати поруч із замковою церквою у Любчі²³¹. Ця заувага дає підстави підтвердити згадані раніше відомості про те, що найдавніша церква в Любчі розташовувалася поруч із замком, ймовірно, на місці сучасної пам'ятки городища.

Ганна Монтовт стала вдовою у 17 років, і у тому ж, 1564 році, одружилася вдруге з князем Василем Солтановичем Сокольським, представником князівського роду із містечка Сокуль (сьогодні село Сокіл, Рожищенської громади), де й після одруження вони проживали. Цікаво, що напередодні цього шлюбу претензії на одруження з Ганною виявляв інший шляхтич Іван Олізарович, і нібито вони були й заручені, хоч сама Ганна це у пізніших документах заперечувала. Так чи інакше Ганна Монтовтівна, а на той час вже Сокольська, переписує зокрема й маєток Любче на нового чоловіка князя Василя Солтановича Сокольського та майбутнім нащадкам подружжя. Проте, князь Василь Сокольський не довго тішився новою власністю, адже на ту ж саму частину Любча претендував Мельхіор Носиловський, чоловік Фенни Дмитрівни Любецької, який «озброєною рукою відобрав Любецькі маєтки». Ось такі майнові суперечки були звичними для тогочасної еліти, тож традиційно вирішувалися у суді. Зрештою, там й вирішили, що маєток у Любчі має лишитись Фенні Дмитрівні Любецькій, а на той момент Носиловській. Та ж, в свою чергу, має сплатити Ганні Монтовт 2700 кіп грошей віна з привінком (подарунок чоловіка дружині)²³². Подальша доля цієї жінки склалась драматично. У 1568 році помер князь Василь Солтанович Сокольський, тож в лютому 1569 року Ганна Монтовт одружується втретє з адвокатом Казимирем Ледницьким. Після смерті Казимира Ледницького вона проти своєї волі, у 1573 році була видана заміж за Павла

²³¹ Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI- початку XVIII століття. Київ: Laugus, 2012. 472 с.

²³² Левицький О. Ганна Монтовт: історична повість. На переломі. Київ, 1994. С. 96-151

Згличинського, який упродовж 14 років тримав її в ув'язненні, знущаючись над нею і, врешті-решт, зробив калікою²³³.

Ще один власник Любча Іван Романович Любецький вважається засновником так званої волинської лінії князів Друцьких Любецьких, попри те, що сам у документах часто згадується саме як Друцький. Про його волинську діяльність, крім вищенаведеної, даних досить небагато. Помер князь Іван Романович Друцький Любецький близько 1567 року, лишивши після себе вдову княгиню Олену Солтанівну Сокольську Любецьку та малолітнього сина Григорія. Слід сказати, що Іван Романович Любецький фігурує в записах Луцьких замкових книг найменше серед своїх родичів²³⁴.

Згідно з пописом війська Великого князівства Литовського у 1565 році Іван Романович Любецький зобов'язувався поставити до війська 4 вершники із списками і двох піших з рушницями. В той же час, ще одна власниця Любча княгиня Ганна Романівна Любецька з усіх своїх маєтків Литовських, Руських, Волинських та Піддяських мала подати до війська 30 вершників із сагайдаками та списками і стільки ж піших зі списками.

Для згадуваної княгині Ганни Романівної Любецької шлюб з Миколаєм Остиком був вже третім. Ще у червні 1537 року вона овдовіла по Матису Дубровському, одружившись близько півроку тому. У 1541 році вона виступає в документах як дружина Андрія Непрецького, а з 1546 року одружена із Миколаєм Юрійовичем Остиком. Восени 1564 року він помер. Після його смерті його брати Юрій та Григорій звинуватили княгиню Ганну Романівну в отруєнні свого чоловіка та похованні того без їх відома. Вона ж скаржилася на братів Остиків в грабунку своїх

²³³ Ворончук І. О. Населення Волині в XVI - першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники: Монографія. Київ, 2012. С.95.

²³⁴ Wolff J. Kniazowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. Warszawa, 1895. S.207.

маєтків, що лишилися після чоловіка. Судова тяганина тривала ще до 1568 року.

Варто сказати, що маючи досить активне життя, княгиня Ганна Романівна Любецька повсякчас судилася за частини різноманітних маєтків по всій країні зі своїми родичами та родичами своїх чоловіків. Деякі частини маєтку Любче, через постійні грошові застави, судові позови та спадкові непорозуміння також мали чимало власників. У 1568 році княгиня Ганна Романівна Любецька продає свої успадковані маєтки в Свіржні за 3 тисячі коп грошей підканцлеру Великого князівства Литовського Остафію Воловичу. Одночасно з цим вона дає в заставу йому маєток Жировичі (сьогодні Білорусь) на суму 1 тисяча кіп грошей. Натомість Остафій Волович дає їй 2120 коп грошей як заставне і отримує в заставу Любче. Притому, ті ж частини Любецького маєтку заставним правом переходили від Мельхіора Войцеховича Насиловського, другого чоловіка Фенни Дмитрівни Любецької до князя Василя Солтановича Сокольського і його тогочасної дружини Ганни Монтовтівни і від них до Остафія Воловича²³⁵.

Відомо, що у шлюбі з Миколаєм Юрієвичем Остиком в Ганни Романівної Любецької народилася донька, яка у документах фігурує як Ганна Миколаївна Остик. У 1564 році вона одружується з князем Левом Олександровичем Сангушком. Він згодом, у 1569 році, отримав від тещі частину Любча з навколишніми селами та литовські володіння її померлого чоловіка Миколая Остика. Натомість Лев Сангушко надав своїй дружині 17200 коп грошей на своїх маєтках в Кошерському князівстві, а тещі маєтності у тих же Кошерських володіннях та будинки у Вільно. Щоправда відносини між зятем та тещею не завжди були хорошими. Вже у 1565 році князь Лев Олександрович Сангушко

²³⁵ Wolff J. *Kniazowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*. Warszawa, 1895. S.207.

звинувачений княгинею Ганною Романівною Любецькою (на той час уже Сокольською), в тому, що він забрав з шухляди, де зберігалися гроші, 3000 червоних золотих і 3014 золотих у вигляді коштовностей. А згодом трапляються численні конфлікти за Любецький маєток.

Крім вищезгаданих судових позовів, є цікава справа про урядника Любченського двору княгині Ганни Романівної Любецької. У 1568 році ним був Ян Нетецький. З ним пов'язана історія, що трапилася у Любчі у лютому 1568 року. Відтак бачимо яскравий приклад діяльності копного суду на кінець XVI ст. А також дізнаємось про особливості місцевого урядування в Любчі станом на другу половину XVII ст.

Отже, по обіді, погожого дня, у середу, 25 лютого 1568 року до Петра Хомека, луцького підстарости, завітав Любецький урядник підканцлера Великого князівства Литовського, маршалка двірного Остафія Воловича, якого в документі також називають старостою Берестейським, Кобринським та Любецьким, пан Валентій Тваровський. Завітав він з проханням надати повітового Луцького возного для слухання справи копного суду (суд громади, який і засуджував і провадив слідчі дії у селі) у селі Любче, маєтності Остафія Воловича. Так як на той час возного в уряді не було, підстароста подав замість нього боярина господарського Михна Павловича. Справа стосувалася крадіжки у підданного Остафія Воловича Мартина Догтеревича, а також підданого вдови Івана Романовича Любецького, Івана Леневи́ча, обох мешканців Любча.

Тож подалися пан Тваровський та Михно Павлович до Любча шукати злодіїв. Згодом до них все ж приєднався Луцький возний Іван Путошинський. Коли вони приїхали до Любча, 27 лютого, *«маючи при собі людей добрих»*, була зібрана копа (зібрання громади для суду), що розглядала справу про злодійство. Копа повідала, що урядника княгині Ганни Романівної Любецької Яна Нетецького, невідомо чому немає і не було на попередніх копах. Також його звинувачували, що він Степана Москвитина повісив,

«...штобы не вызналъ съ кимъ бы бурсовалъ въ томъ крадеже...». Після того послали «людей добрих» до дружини Яна Нетецького Ганни, питаючи куди поїхав її чоловік і чому не з'являється на копі.

Тим часом, одна жінка, Ганна Комратова, яка служила в той час урядникові Янові Нетецькому та його дружині, прийшла сама добровільно і по своїй волі визнала, що через злочинства пан урядник втік і жінка його хоче вночі утекти, а копа сходиться вже втретє. «...пойдите до коморы, где она сховане свое маеть, найдете у нее у коморе тые речи, што покърадены у поданыхъ тыхъ... бо я зъ нею вже билась...».

Тож Любецький урядник пан Валентій Тваровський, взявши вижа боярина Михна Павловича і «людей добрихъ» поїхав за Яном Нетецьким і нагнав його в селі Любитові, що належало пану Занку Білостоцькому. Коли ж Яна повернули до Любча, в неділю 29 лютого, і постановили перед копою і перед прибувшим вже земським возним Луцького повіту Іваном Путошинським, пан Валентій Тваровський питає: «...для чого бы прочъ зъежчалъ, а на копахъ ся не становил и того Москвитина Степана для чого безъ права обвесилъ?». На що Ян Нетецький повідав, що то не він, а міщани Озерецькі повісили, а його там не було. Тоді пан Тваровський, зібравши копу людей всіх чотирьох частин Любча, «при которой копе было людей зацныхъ шляхты и иншихъ людей стороннихъ, веры годныхъ...», питає чи має Ян Нетецький щось з тих речей крадених у себе. Той відповідає, що «...о жадной речи краденой не выдаю...», а на копу не ходив, бо нібито так йому і всім своїм урядникам сказала пані, себто княгиня Ганна Романівна Любецька, а тоді Остикова. Усі ж присутні на копі урядники, зокрема «...войтъ Богушевский (з Богушівки – авт.) и тьявонъ (урядовець) Любецький...» це заперечили, бо ж якби хто на копу не прийшов, то всю шкоду на них же й поклали б.

Відтак, пішли до мешкання урядницького і знову питає пан Валентій Тваровський дружину урядника Ганну

чи нічого з речей крадених немає. Вона теж повідала, що жодних речей не має. Тоді ж приїхали посланці з Озерян, разом з війтом Озерецьким, які сказали, що Москвитина піймали «...у клети зъ лицомъ...», і після цього послали посланця з повідомленням Яну Нетецькому про це ж, а той приїхав в неділю і без жодного на те права, повісив його: «...еще не далъ еси намъ и обедовъ зъести, коли есь его вешалъ...». А потім впізнали на підданому княгині Ганни Романівної Любецької Остикової, хлопцю Яцку сорочку, що була вкрадена у підданого вдови Івана Романовича Любецького, Івана Леневи́ча. Яцко повідав, що сорочку йому дала дружина урядника Ганна, яка цього звісно не признавала, щоправда зазначила: «...я вамъ панове схованя своего боронити трести не буду...» і сама добровільно відімкнула комори. Коли комора відкрилася, за дверима знайшли в кориті рантух (ляна спідниця), а в хмелі, у коробці знайшли півтреті шкіри з шерстю, виправлених, козиних і п'ять шкур баранячих, вичинених і інших речей не мало. З тим урядник Ян Нетецький і жона його виведені до копи, на якій «...войты и тивуны усихъ чотырохъ частей Любецких..» сказали їм, що знаючи, яку шкоду вчинили, перед копою не з'являлися і копі не повідали, а ще й Москвитина, «злодея прилично́го», повісив без права. З тих причин «...сказуемъ васъ обоихъ на шибеницу, водлугъ права нашего копного...».

Потерпілі Мартин Дегтеревич і Іван Леневи́ч прийнявши присуд, питали у Яна і його жони, де ж дівали інші украдені речі. Ганна повідала, що перину, дві подушки, кожух і сердягу чорну відвезла до Богушівки. Громада питала між собою чи в кого є вкрадене, то хай перед копою покладе. Мартин Дегтерович, тим часом, повідомив, що син Грицька на ймення Васько возив Ганну Нетецьку до Богушівки. Грицько ж, який був тут присутній, визнав за сина свого, що той віз підводу уже запряжену і повну речей не відати яких і звідки. Привізши Ганну Нетецьку до Богушівки, у дім Лаврика, Васько пішов до Карпа, війтового зятя, віддавати півгроша, що

був йому винним. Грицько зауважував: «...синъ мой не ведалъ, што въ возе за речи были...».

Коли люди пішли до Лаврика і стали питати чи є в нього речі від урядника Яна Нетецького в нього, той не хотів знатися про жодні речі перед копою. Копа припоминала, щоб не таїв: «...мы не хочечи такого злодейства mezi собою мети, тебе всказуемъ на тую жъ шибеницу, якъ Яна и жону его... а так ты, пане Тваровский, о то маешь злодея абысь его сказалъ скарать такъ яко злодея, што бы ся десятый на тое гледечи каялъ...».

При обшуку будинку, де проживав Нетецький було знайдено частину награбованого та віддано ці речі на зберігання Любецькому священнику. Ганна Нетецька ж, ідучи уже на шибеницю, визнала, що скриньку, дві подушки, кожух і сердягу чорну, то все дала на заховання Лаврику і він є свідком діянь їхніх. Тож згадку про цю, без сумніву, цікаву та інформативну справу, 6 березня 1568 року записано до Луцької гродської книги²³⁶.

Слід сказати, що такий копний суд не був разовим явищем, а збирався систематично. Раніше, у 1563 році на копі в Любчі згадувалася «...подданная ее милости пани Остиковое (Ганни Романівної Любецької Остикової – авт.) на имя Гана», яка змушена була згідно копного рішення «...присягти о шкоды свои на человека князя Богушова Гринца Винника...»²³⁷.

У записі судової справи від 23 березня 1568 року міститься скарга вже згадуваного урядника підканцлера Великого князівства Литовського Остафія Воловича пана Валентія Тваровського на селян підданих князя Романа Сангушка, які у селі Сирники вкрали коней у селян Любча, підданих Остафія Воловича. Скарга була також на те, що

²³⁶ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. 6., Т. I: Акты объ экономическихъ и юридическихъ отношеніяхъ крестьянъ въ XVI-XVIII веке. Киев, 1876. 795 с.

²³⁷ Ukraina Lithuaniaica: студії з історії Великого князівства Литовського. Т. I.. Київ, 2009. 224 с.

урядник Романа Сангушка відмовився повернути вкрадених коней. Інший запис від 16 квітня 1568 року містить скаргу княгині Ганни Романівної Любецької Остикової про напад і пограбування її підданих в маєтку Любче та «...опустошении ея замка...», які здійснив той же урядник Остафія Воловича Валентій Тваровський. Та ж таки княгиня Ганна Романівна Любецька разом із Миколаєм Харлинським у липні 1568 року скаржилися на урядника князя Романа Сангушка, який вкрав сіно «...на ихъ Любецкомъ грунте...». Як бачимо, конфлікти всередині шляхетського середовища були звичним явищем. Безперестанку скаржилися один на одного і власники населених пунктів Любецького маєтку. Запис від 25 вересня того ж, 1568 року містить скаргу Миколая Харлинського на княгиню Ганну Романівну Любецьку про те, що її піддані, мешканці села Острів напали на селянина Любча, побили його самого, а також його сина та дружину. Забрали у нього одяг, горілку і мед та відвезли його дружину в село Острів²³⁸.

26 липня 1568 року Миколай Харлинський разом з дружиною Ганною Богданівною Любецькою Харлинською викупили хутір в селі Залісці у Ганібеля Влоха. Слід сказати, що цей же хутір Ганібель Влох придбав в Мельхіора Носиловського, чоловіка Фенни Дмитрівної Любецької. Той же, як було згадано, усю спадщину князя Богуша Любецького фактично відібрав у його вдови Ганни Монтовтівної.

Восени 1568 року очевидно після смерті свого попереднього чоловіка Миколая Остика, княгиня Ганна Романівна Любецька виходить заміж за Павла Юрійовича Сокольського, який у той час був Вітебським підкоморієм. Вперше він згадується як чоловік Ганни Любецької та власник частини Любча (яку ймовірно отримав як придане) в записі Луцької замкової книги від 9 листопада

²³⁸ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2042/сост. И.М. Каманинъ. Киев, 1886.

1568 року. Тоді він скаржився на зятя Ганни Романівної Любецької Лева Олександровича Сангушка, який здійснив «...захватъ его Любецкаго имения и грабежъ тамъ всего его имущества...»²³⁹.

Завдяки численним судовим позовам власників Любча один до одного, маємо можливість прослідкувати розвиток населеного пункту у той період. У записі від 14 листопада 1568 року міститься скарга Миколая Харлинського, чоловіка княгині Ганни Богданівної Любецької, на княгиню Ганну Романівну Любецьку, а на той час вже Сокольську за те, що її слуги грабували селян, які внаслідок таких дій втікали з частини маєтку Харлинського. З тексту справи дізнаємося, що частину Любча, яка лишилася як спадщина князя Богуша Дмитровича Любецького, Мельхіор Носиловський, разом з дружиною княгининею Фенною Дмитрівною Любецькою, продали якраз Миколаю Харлинському. Він скаржився, що «...доведавши о томъ, же я тую половину Любча, зо всіми селы и приселки купилъ...», княгиня Ганна Романівна Любецька Сокольська «...тымъ подданымъ великие кривды и втиски, беручи подачки великие, чинечи грабежи не померные, велми много подданныхъ зъ местечка Любецкого и зо всехъ сель и приселковъ, къ нему прислухающихъ, прочъ розогнали и вынищили...». Повітовий возний Іван Путошинський разом з «людьми добрыми» служебника пана Федора Сенюти Яна Поплавського і служебника пана Василя Ощовського Павла Янковського, побували у Любчі, де сам Миколай Харлинський «...и вси подданые тое части Богушовское...» їм розповіли про шкоду від княгині: «...нетъ ведома за якимъ правомъ, будучи теперь въ держаню тое части небожчика князя половицы Любча и всехъ сель и приселковъ... людей прочъ розогнала...». У тексті частково згадуються й самі мешканці, які втекли з містечка і його присілків, зокрема, спочатку пішли «...Сидоръ зъ жоною,

²³⁹ Там же.

Матыс зять зъ жоною, Матфей зъ жоною, Мартин Дегтеревич зъ жоною, зъ сыном...» та ще двоє чоловіків з жінками та дітьми. З села Става (частина Козина) втекли: *«..Иванъ зъ жоною зъ двема сынми и зо всею маетностью, Стецко Вилиничъ зъ жоною зъ двема сынми, Мартынъ Бородыня зъ жоною и съ тремя сынми, Кирдей а Васко Савчичи зъ двема дочками, Ярмоль Тышковичъ зъ жоною зъ двема дочками и зъ сыномъ, Гриць зъ жоною, зъ двема дочками и зъ сыномъ»*. Далі бачимо, що *«...зъ села Любча: Михно зъ жоною, з двема сынми, Лаврушко Жуковичъ зъ жоною, зъ сыномъ и зъ дочкою, Лавро зъ жоною, зъ трема сынами и зъ дочкою, Ромашко зъ братею самотреть, и зъ сестрою, Гривко Третьакъ зъ женою и зъ двема дочками...»*. Як бачимо, ймовірно, якась частина Любча була селом, а відтак містечко вважалося окремим населеним пунктом. З іншого, не вказаного села втекли один господар (імені не названо) з жінкою, сином та дочкою і *«...Дмитрикъ зъ жоною и зъ дочкою, Федко зъ жоною, зъ двема сынми и зъ дочкою, Ясюкъ зъ жоною, зъ сыном и зъ дочкою, Хижунъ зъ жоною, зъ двема дочками...»*. З села Невільне (тепер Бортяхівка): *«...Андріецъ зъ жоною, Миско зъ жоною и зъ двема сынми, Савко Ворожковичъ зъ жоною и зъ двема сынми, Грицко зъ жоною и зъ сыномъ, Ониско зъ жоною, зъ дочкою...»*, а також ще один неназваний господар з жінкою, трьома синами та двома дочками, та ще одна сім'я з села Соловин.

Після засвідчення від мешканців, возний Іван Путошинський повідомляв, що він особисто бачив *«...если халупы пустые такъ въ местечку Любчу, яко и во всихъ селахъ...с которыхъ тые ся люди розишьли»*. Крім того, пан Миколай Харлинський повідомляв, що княгиня Ганна Романівна Любецька Сокольська *«...за держанья своего побрала то есть: у Кухни сверепу (кобилу – авт.), у Киялка сверепу и пять копъ грошей взяла, у Сидоровича сверепу и жеребца, у Юшка Калковца кони, у Головки пять копъ грошей, у Дороша две копы грошей, у Хомы две копы грошей, въ Лавруша две копы грошей, у Стецка две копе*

грошей, въ Ияша две копе грошей, въ Гордея две копе грошей, у Труша две копе грошей, у Яцка две копы грошей, въ Левка копу грошей, у мещанъ Любецкихъ две копе грошей, въ Сенка две копе грошей, въ Павлюка две копе грошей, у Петрока две копы грошей, у Масюка две копе грошей, въ Гацка две копы грошей, у Коваля две копе грошей, у Дмитрика две копе грошей, у Шимка две копе грошей, у Радка две копе грошей, въ Якуба две копе грошей, въ Харка две копе грошей. Зъ села Залесець у Грицка две копы грошей. Зъ села Ставка: въ Куприяна две копе грошей, у Андрейца две копе грошей, в Стецька две копе грошей, у Вашка две копе грошей, въ Ена две копе грошей. Зъ села Неволного: у войта пять копъ грошей, у Волоса две копы грошей, у Савки две копе грошей, въ Степана две копе грошей, въ Гаврила две копе грошей, у Ивана две копе грошей, въ Андрея две копы грошей, въ Миска две копе грошей, въ Корнея Енети копу грошей, у Ивана две копы грошей...», а також у трьох неназваних господарів та селян Соловина Хоми, Павлюка, Сенка та Олекси таку ж суму. Крім того, у тих же господарів, княгиня Ганна Романівна Любецька Сокольська «...росказала быдла побраты и за собою до Литвы погнать...». Загалом же було зібрано 130 волів, 170 корів, 500 овець. Крім того, десять людей з жінками, дітьми і всіма їх статками «...вземши моцно, квалтомъ... на своей части, которую она здавна Любчо держитъ, посадила...». За що пан Миколай Харлинський «...жалъ, кривду и шкodu не малую быти менитъ...»²⁴⁰.

Завдяки цій справі маємо нагоду частково прослідкувати соціально-економічне становище мешканців, розмір податку, склад деяких сімей у Любчі та населених пунктах поруч, а також імена господарів, що може бути важливим статистичним та генеалогічним джерелом. Бачимо також, які населені пункти були частиною спадщини князя Богуша Дмитровича

²⁴⁰ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. 8., Т. IV: Акты о землевладении в Юго-Западной России в XV-XVIII вв. Киев, 1907. 769 с.

Любецького, що часто ставала предметом розбрату і суперечок, це зокрема саме містечко Любче, село Любче, села Став (частина сучасного Козина), Невільно (сьогодні Бортяхівка), Залісці, Соловин і також одне неназване село, ймовірно Богушівка.

Ще один конфлікт між Миколаєм Харлинським та княгинею Ганною Романівною Любецькою Сокольською описується у записах Луцької замкової книги від листопада 1568 року. Спочатку Миколай Харлинський просив відшкодувати йому завдані раніше побої та грабунок майна в містечку Любче. Згодом вже Ганна Романівна Любецька Соколинська скаржилася на Миколая Харлинського «...о присвоєнии себе и разорения части м. Любче...». За деякий час Миколай Харлинський скаржитья на Ганну Романівну «...о присвоєнии себе и разорении части м. Любча и с. Залисцовъ...»²⁴¹.

У 1568 році княгиня Фенна Дмитрівна Любецька, після смерті Мельхіора Носиловського, одружується вдруге з паном Щасним Харлинським гербу Бонча і записує йому частку в Любчі та інші «...именя свое отчизные, дедизные, материстые...»²⁴². Щоправда, вже у грудні 1569 року обоє погоджуються передати свою частину Любецького маєтку подружжю Миколаю Харлинському та княгині Ганні Богданівній Любецькій. Таким чином, Миколай Харлинський з дружиною володіли частиною замку та міста Любче, а також селами Рудка, Коровата (Кроватка), Переспа, Тихотин, Мильськ, Падалівка, Богушівка, Соловин, Линівка, Козин, Немир та Воля Бродецька (неідентифікований населений пункт)²⁴³.

В січні 1569 року княгиня Ганна Романівна Любецька Сокольська дарує своєму зятю князю Леву Сангушку Кошерському частину Любецького маєтку, при цьому в

²⁴¹ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2042/сост. И.М. Каманинъ. Киев, 1886.

²⁴² Генеалогія Рюриковичів. Друцькі-Любецькі.

URL: <https://sites.google.com/site/rurikovici11/home/druckie/druckie-lubeckie>.

²⁴³ Żychliński T. Złota księga szlachty polskiej. Rocznik XV. Poznań, 1893. 327 s.

дарчій грамоті зазначається «...выкупленнаго ею у Литовскаго подканцлера Евстафія Воловича...». Натомість інші її володіння, про які йдеться в дарчій грамоті, зокрема «...Красную Волю, надъ Великим ставомъ и Стебли (иначе Мыльско) ...» мав викупити вже сам князь Лев Сангушко Кошерський, принаймні на це Ганна Романівна давала йому таке право. Крім того йому ж передавалася частина «...Любецкаго имения, купленная ею у ... князя Богуша Любецкаго...». Натомість князь Лев Олександрович Сангушко передавав своїй тещі село Старий Кошер з прилягаючими «...боярскими имениями...» а дружині місто Камінь та численні інші володіння у своїх Коширських маєтках²⁴⁴.

У записі в Луцькій замковій книзі від 7 січня 1569 року міститься акт про передачу княгинію Оленою Солтанівною Сокольською Любецькою, вдовою князя Івана Романовича Любецького, «...в опеку и пользование части села Доросина, съ приселками Кияжемъ и Немерой доставшимися ея детямъ въ наследстве отъ ихъ отца князя Ивана Любецкаго...». Ще одна частина тих же сіл була у власності княгині Ганни Романівної Любецької, яка так само у січні 1569 року «уступає» свої частини села Доросині з присілками Кияж та Немир своїй дочці та зятеві. Крім того вона ж передавала два хутори «...в имени Любецкомъ и въ селе Залисцахъ...». Один під назвою Григоровський тому ж таки зятю князю Леву Сангушку Кошерському, а інший під назвою Креговщина Олені Солтанівній Сокольській Любецькій²⁴⁵.

Цікаво, що фактично у той же час міститься запис про те, що пан Альбрехт Ласький згідно обмінних домовленостей передав Литовському підканцлеру Остафію Воловичу село Доросині, Кияж та Немир. Відтак, за деякий час вже Остафій Волович скаржитись на князя Лева Сангушка Кошерського що той збройно захопив

²⁴⁴ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2043/сост. И.М. Каманинъ. Киев, 1887.

²⁴⁵ Там же.

належні йому села Доросині, Кияж та Немир. Цікаво, що при допиті возним «...сельський тиун заявить, что крестьяне не терпели никаких притеснений отъ Воловича, но слуги Кошерскаго делают тяжелые поборы...». Конфлікт мали вирішити за допомогою королівського дворянина Василія Коледи. Тож коли князя Лева Сангушка Кошерського запитали про мотиви нападу на майно Остафія Воловича, той показав отримані нещодавно дарчі грамоти і нібито володів цими селами згідно закону. Так чи інакше, запис Луцької гродської книги від 6 лютого 1569 року містить рішення Луцького гродського суду згідно якого князь Лев Олександрович Сангушко, княгиня Ганна Романівна Любецька Сокольська та княгиня Олена Солтанівна Сокольська Любецька були зобов'язані повернути Литовському підканцлеру Остафію Воловичу «...захваченное ими у него села Доросинъ, съ приселками Киежемъ и Немерой, и вознаградитъ все убытки...». Що ж стосується ще однієї власниці Любецького маєтку Ганни Богданівної Любецької Харлинської «...так же участвовавшей въ захвате...», то вона була звільнена від відповідальності, тому що чоловік, який мав замінити її на суді «...не былъ позванъ...». Відповідно Миколай Харлинський мав постати перед судом окремо²⁴⁶.

Зрештою, 7 лютого 1569 року, усі тогочасні власники частин маєтку Любче – княгиня Ганна Романівна Любецька, її зять князь Лев Олександрович Сангушко Кошерський, Олена Солтанівна Сокольська, а також княгиня Ганна Богданівна Любецька, дружина Миколая Харлинського, боячись нападів «...от неприятеля головного паганства татаръ, и к тому не маючи мѣстца певного в домехъ... перестерегаючи часу пригодливого запаленемъ огня и иишихъ пригодъ...» пред'явили на Луцькому уряді підтверджуючий привілей на маєток

²⁴⁶ Опись актовъ книги Киевского центрального архива № 2043/сост. И. М. Каманинъ. Киев, 1887.

Любче (в тому числі з селами Доросині, Кияж та Немир), який у 1545 році отримали князі Богдан, Дмитро, Іван та Януш Друцькі Любецькі, у якому містились попередні привілеї від королів за 1488 та 1500 роки та численні підтверджуючі грамоти. Ці пред'явлені документи мали стати свідченням права князя Лева Олександровича Сангушка Кошерського на село Доросині з присілками Кияж та Немир. Та й це не допомогло у вирішенні справи на користь власників Любецького маєтку, адже вже у записі від 14 лютого 1569 року міститься донесення возного «...о вводе имъ Литовскаго подканцлера Евстафия Воловича во владение селом Доросиномъ с приселками Киежемъ и Немерой, присужденными ему отъ князя Льва Сангушковича-Кошерскаго и княгини Анны Соколинской...». При тому зазначалося три тисячі кіп грошей заруки, тобто виплати в разі порушення судового рішення²⁴⁷.

Тож, як бачимо, найдавніший період в історії Любча та його сіл-сателітів, судячи із згадок про них в численних тогочасних записах, був доволі насиченим. Завдяки цим згадкам, ми можемо прослідкувати за соціально-економічним розвитком населених пунктів у період XV-XVI ст., коли Волинь перебувала у складі Великого князівства Литовського. З 1569 року, після входження у склад об'єднаної держави Річ Посполита, в історії наших сіл починається новий етап. Хоча, слід сказати, що таке розмежування періодів в історіографії простежується досить умовно.

Утворення Речі Посполитої стало наслідком численних перепетій Люблінського сейму, що тривав з січня до липня 1569 року. Після того як польський король Сигізмунд II Август видав універсал про приєднання Волинського воєводства до Польського королівства та подальшого об'єднання Великого князівства Литовського

²⁴⁷ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. 8., Т. IV: Акты о землевладении в Юго-Западной России в XV-XVIII вв. Киев, 1907. 769 с.

та Польського королівства в Річ Посполиту, 17 червня 1569 року, вдова князя Івана Романовича Любецького княгиня Олена Солтанівна Сокольська Любецька в замку у місті Луцьк за себе та за сина свого неповнолітнього Григорія Івановича Любецького прийняла присягу на вірність королю та Короні Польській²⁴⁸. Тоді ж присягав королю і князь Лев Олександрович Сангушко Кошерський. 11 липня 1569 року присягнули Миколай Харлинський та Ганна Богданівна Любецька Харлинська. Слід сказати, що така присяга стала наслідком загрози відібрання маєтків у тих шляхтичів, які не присягнуть королю.

Про цікаві моменти у суспільно-економічному розвитку Любча та навколишніх сіл цього періоду також дізнаємося з актових книг Луцького суду, адже власники маєтку продовжували активно позиватися як один до одного так і з іншими шляхтичами за численні кривди та образи. Частково змінюються лише головні герої судових справ. Запис від 31 липня 1569 року містить борговий запис князя Лева Олександровича Сангушка Кошерського та його дружини Ганни Миколаївної Остикової Сангушко Кошерської на 513 кіп і 36 грошей Миколаю Харлинському. В заставу за ці кошти йому надавали село Озерці та частину містечка Любче з хуторами²⁴⁹.

Слід сказати, що князь Лев Олександрович Сангушко позичав не лише в своїх сусідів по маєтку, але й в підприємливих волинських євреїв. У записі від 31 жовтня 1569 року є заява єврея Еска Абрамовича про те, що князь Лев Олександрович Сангушко не виплатив йому вчасно боргу в 300 кіп литовських грошей, які він взяв під заставу срібла і під умовою оплати боргу з втратою застави якщо не заплатить вчасно²⁵⁰.

²⁴⁸ Wolff J. *Kniazowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*. Warszawa, 1895. 733 s.

²⁴⁹ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2043/сост. И.М. Каманинъ. Киев, 1887.

²⁵⁰ Там же.

Часто борг був не під силу князю за що приходилося позбуватися частин своїх маєтків. Запис від 17 жовтня 1570 року містить свідчення возного, який їздив по маєтках князя Лева Олександровича Сангушка Кошерського і мав «...согласно судебному определению отобразь одно изъ имений для передачи князю Андрею Курбскому...». Серед населених пунктів куди намагався потрапити возний значились містечко Любче, село Рудка, місто Горохів та село Марковичі. Скрізь у тих населених пунктах він зустрічав озброєний спротив «...и отовсюду былъ изгоняемъ силою...». Відтак, у записі від 27 жовтня того ж року бачимо вручення князю Леву Олександровичу Сангушку Кошерському «...городскихъ позвовъ по обвинению его въ томъ, что онъ воспротивился декрету судебному...» щодо передачі князю Андрію Курбському сіл Рудка, у Любецькому маєтку та Марковичі біля Горохова.

У квітні 1570 року Миколай Харлинський скаржився на князя Лева Сангушка Кошерського щодо його неприїзду на третейський суд, на якому вони попередньо домовились вирішити суперечності між собою щодо взаємних претензій на частини маєтку та замку в Любчі²⁵¹.

У січні 1571 році перебуваючи при смерті від тяжкої хвороби, князь Лев Олександрович Сангушко Кошерський записує тестамент (заповіт), в якому окрім іншого, повертає своїй теці княгині Ганні Романівній Любецькій Сокольській подаровану раніше частку в Любецькому маєтку: «...все права и привилія на тоє имене Любчо вернено... зо всіми его пожитками... зо всіми кгрунты зо всіми селы и з людми тяглыми и данными и их повинностями маєт ее милост пани теца моя вечно держати...». Контролювати повернення усіх документів на маєток мали Константин Острозький та Роман Сангушко, опікуни Григорія Сангушка Кошерського - малолітнього сина князя Лева Олександровича Сангушка

²⁵¹ Опись актовий книги Киевского центрального архива № 2044/сост. О.И. Левицкій. Киев, 1888. 71 с.

Кошерського. Водночас сама ж Ганна Романівна Любецька повертала отримані раніше частки замку в Коширі. Обоє прагнули, щоб до цих маєтностей згодом не було претензій від родичів, зокрема, князь Лев Олександрович писав: «...до именей моих отчизныхъ вже ничего мети не маєт вечными часы...». Слід сказати, що частка Любецького маєтку отримана Сангушком як придане від Ганни Миколаївної Остик Сангушкової (дочки княгині Ганни Романівної Любецької Сокольської), очевидно лишалася у родинній власності Сангушків та зокрема опікунів Григорія Сангушка Кошерського²⁵². Це підтверджує один із записів в Луцькій гродській книзі від 4 травня 1571 року, де записані свідчення двох міщан «...одного изъ м. Любча, а другого из г. Турова, имений князя Константина Острожскаго...» про напад ландвійта і міщан на будинок землянина Семена Хмари²⁵³.

У квітні 1571 року доросинівський урядник підканцлера Остафія Воловича Фронц Круша скаржився на служебників княгині Ганни Романівної Любецької Сокольської, які на дорозі під містечком Любче напали на вози з хлібом (йдеться про зерно), які везли піддані Воловича в містечко Сокіл на продаж. Ті служебники забрали хліб та коней, а також побили самих підводчиків. Згодом, коли возний прибув до Любча щоб вручити княгині Ганні Романівній Любецькій Сокольській судовий лист із позовом, то його не пустили до замку. Відтак він був змушений донести, що той лист «...уткнуль у ворота...».

У серпні 1571 року на поле в межах Любецького маєтку прибули міщани з містечка Сокіл і почали збирати хліб (йдеться про жнива). Щоправда їх одразу арештували та побили слуги княгині Ганни Романівної Любецької Сокольської. Відтак князь Марко Сокольський, підданими

²⁵² Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. T. I: 1366-1506/ Pod kierownictwem Z. L. Radziwińskiego. Lwów, 1887. S.385-392.

²⁵³ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2045/сост. О.И. Левицкой. Киев, 1889. 65 с.

якого були постраждали змушений був пояснювати, що все було в рамках домовленостей «...сѣ ведома и позволения прежняго владельца этого имени, князя Льва Сангушка-Кошерскаго...».

За місяць, у вересні 1571 року богушівський урядник княгині Ганни Романівної Любецької Сокольської скаржився на князя Станіслава Войничча Воронєцького, який здійснив озброєний напад на село Богушівку та розграбував його, причинив побої уряднику і селянам, а також спалив «...несколько стоговъ хлеба...»²⁵⁴.

Щоправда це були не останні перепетії з зерном між шляхтичами сусідніх маєтків. Запис у судовій книзі від 12 січня 1572 року князь Марко Сокольський скаржився на урядника тієж таки княгині Ганни Романівної Любецької Сокольської, який пограбував міщанина з Соколя на ім'я Білоус забравши в того десять возів «...сѣ хлебомъ...». Сталося це на дорозі «...между селами Козином и Рожицкой волей, ведущей отъ м. Соколя къ м. Любчу...»²⁵⁵.

У лютому 1572 року Миколай Харлинський разом з дружиною Ганною Богданівною Любецькою Харлинською скаржилися на неявку луцького судді Тита Хомяка, який мав би розглядати справу щодо розділу «...села Любче и его приселкомъ...» між Харлинськими та княгинею Ганною Романівною Любецькою Сокольською. Миколай Харлинський скаржився на понесені збитки через неявку судді. В подальшому, у записі від 13 квітня 1572 року, бачимо постанову суду, в якій зазначено, що скарга Харлинських «...о невыделе имъ наследственной части въ местечку Любче и селах Луневкъ и Богушовки...» тою ж таки княгинею Ганною Романівною Любецькою Сокольською, передається на розгляд короля. Щодо королівського розгляду цієї справи погоджувалися обидві

²⁵⁴ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2045/сост. О.И. Левицкйй. Киев, 1889. 65 с.

²⁵⁵ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2046/сост. И.М. Каманинъ. Киев, 1890. 77 с.

сторони. Згодом, вже бачимо у судовій книзі від 2 червня того ж року запис грамоти короля Сигізмунда II Августа в якій Луцькому гродському суду «...предписывается пересмотреть вновь и перерешить...» справу Миколая та Ганни Харлинських про невиділення їм частини містечка Любче княгинею Ганною Романівною Любецькою Сокольською. Крім того в грамоті йдеться про те, що на королівський розгляд слід передавати тільки в надзвичайних випадках. Тож як бачимо, розгляд справи затягувався. У записі від 4 червня знову міститься скарга від імені Миколая Харлинського «...о несостоявшемся, за отсутствием судьи, разборе дела...». Зрештою, розгляд справи, очевидно так і не відбувся, адже вже у записі від 29 червня 1572 року міститься донесення возного про введення ним Ганни Богданівної Любецької Харлинської «...во владение наследованной ею по смерти тетки своей...» княгині Ганни Романівної Любецької Сокольської «...частью местечка Любче, совершенно разоренною...»²⁵⁶.

Цікаво, що коли возний разом з Ганною Богданівною Харлинською та іншими «людьми добрими» зайшов до замку у Любчі він побачив його фактично пустим та розбитим. У справі зустрічаємо опис тієї частки маєтку при передачі з одних рук в інші. Зокрема, вказується, що пекарня, яка була в замку «...зла есть..», з поламаними дверима. Пивниця там також перебувала в поганому стані через свою давність. В світлицях не було столів та лав, піч також була старою. Цікаве свідчення про дві городні в замку, які щоправда також в поганому стані і без дверей: «... подле такихъ городень ... свирепица (польова рослина-бур'ян)...». Комори (в тексті – «свирні») також були пусті, а в деяких також не було дверей. Крім того, в частині Ганни Романівної Любецької фактично не лишилося мешканців, бо вона їх порозганяла. Урядник же княгині Ганни Романівної Любецької, який перебував при передачі

²⁵⁶ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2046/сост. И.М. Каманинъ. Киев, 1890. 77 с.

частки маєтку зазначав, що княгиня сама «...будованія пороздавала, а инше попалить сказала...». Цікаво, що зазначалося, що починав будувати ті будівлі у замку небіжчик князь Іван Романович Любецький. Як бачимо, станом на червень 1572 року княгиня Ганна Романівна Любецька Сокольська вже померла. А її частки були поділені між іншими власниками Любецького маєтку²⁵⁷.

Цікаву справу маємо у записі від 22 жовтня 1572 року. До суду прийшла Олена Солтанівна Сокольська, а на той час уже Тяпинська, колишня вдова князя Івана Романовича Любецького, яка вже на той момент була одружена вдруге із Василем Тяпинським. Вона скаржилася на служебника Миколая Харлинського Олехна Івановича, який 20 жовтня разом із іншими підданими «*моцно кзвалтом*» здійснив грабіж «*...на властный дом мой корчемный в месте Любчу...*». Внаслідок цього було побито та поранено урядника та підданих Олени Солтанівної, а також «*...меду две бочки, а пива три бочки выпустиль, начинье домовое, бочки и конвы побиль, порубаль и шкоды немалые починиль...*». Урядник внаслідок конфлікту втратив шаблю, що коштувала п'ять копів грошей литовських, а також гроші «*...которые онъ был выбрал з подданныхъ моихъ, воловицны и чынишовых, и теж корчемных, всех пятьдесятъ коп, у того врьдника моего ... при том збитью и зраненью его, згинуло...*». Коли ж Олена Солтанівна Сокольська Тяпинська послала слугу до Миколая Харлинського «*...соседским обычаем просечи о тое все на его служебника справедливости...*», то пан Харлинський «*...слова невчтивыми и барзо доткливыми торгал и ктому отповеда (погрозы) и похвалки на здоровье мое чиниль...*». Через тиждень до Любча прибув возний, який оглянув постраждалих і підтвердив скаргу.

29 жовтня 1572 року Олена Солтанівна Сокольська Тяпинська знову скаржилась на Миколая Харлинського.

²⁵⁷ ЦДІАК, Ф.25, оп.1, спр. 13, л. 366-369.

У скарзі вона оповідала, що послала свого служебника з бортником (бортник - особа, що займається бортництвом) до бору «...бчол своих власних подгледати...». У той же час Миколай Харлинський «...наехавъши моцъно, кзвалтомъ самъ особою своєю з слугами и с помочниками своими под власные пъчолы мои и под властное дерево мое бортъное...» наказав побити Станіслава Балабановича – слугу Олени Солтанівної Сокольської Тяпинської. А потім і сам Миколай Харлинський «...зседши з коня, оного слугу моего ногами билъ...». Як наслідок слуга Станіслав Балабанович втратив в бійці п'ять кіп грошей, шаблю ціною в дві копи грошей, забрано у нього також коня чорного з сідлом, опанчу (верхній одяг) ціна якої п'ять кіп грошей. Крім того, загалом збитку завдано чимало: «...меду взято ведер дванадцять, коней четверо...».

Впродовж 1573 року бачимо ще декілька взаємних скарг обох власників маєтку. Наприкінці червня Миколай Харлинський скаржився на озброєний напад Любецького урядника Олени Солтанівної Сокольської Тяпинської зі слугами на його село Волицю Короватську, де вони завдали чималих збитків, зокрема, побили місцевого війта та боярина, який там мешкав. Вже за тиждень бачимо таку ж скаргу про напад на те ж саме село і пограбування його мешканців²⁵⁸.

В липні 1573 року Миколай Харлинський скаржився на Олену Солтанівну Сокольську Тяпинську за те, що її слуги покосили сіно на його сіножатах, а також, що вона самовільно осадила волицю на його землі в Любецькому маєтку. Возний, який прибув оглянути сіножати, побачив, що з одної сіно було вже звезене, а на другій «...в копицахъ стоить...". Він же свідчив, що «на волице Тихотинской, которую пани Василева Тяпинская на кгрунте власнымъ пана Харлинского осадила, виделъ халупъ три...» і коли питав тих селян, хто їм казав тут селитися, то вони

²⁵⁸ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2047/сост. О.И. Левицкій. Киев, 1890. 62 с.

відповідали «...же намъ пани наша ее милость Тяпинская казала тутъ на том кгрунте садитися...»²⁵⁹.

У червні 1573 році Любецький урядник Миколая Харлинського разом із своїми служебниками побив підводчиків пана Федора Загоровського, який володів сусідніми з Любецьким маєтком селами Серниками та Тростянкою. Підводчики ж возили в Серники дерево, яке брали в селі Богушівка, очевидно без дозволу власника, яким був Харлинський. Любецький урядник, як йшлося в судовому записі, забрав у підводчиків коней і пограбував їх²⁶⁰.

На початку вересня 1573 року Миколай Харлинський скаржився на Любецького урядника князя Костянтина Острозького Стефана Андреевського, який пограбував млин в містечку Любче, що належав Харлинському²⁶¹.

Як бачимо, судові справи продовжувалися, змінювалися лише власники маєтку у Любчі, а відтак і головні особи судових записів. Починаючи із 1574 року зникають згадки про Олену Солтанівну Сокольську Тяпинську, але за Любецькі маєтності продовжує суперечки її чоловік Василь Тяпинський, подекуди проти того ж таки свого сусіда по маєтностях Миколая Харлинського, подекуди разом із ним проти сторонніх шляхтичів. У записах актових книг від 2 липня 1574 року бачимо скаргу Василя Тяпинського разом з Миколаєм Харлинським на пана Федора Загоровського, який «кзвалтовно» покосив їх спільні сіножаті в Любецькому маєтку. Як наслідок, очевидно йшлося про миролюбну угоду, деталей якої наразі не знаємо, проте у вересні того ж року бачимо знову скаргу обох власників Любецького маєтку на того ж таки Федора Загоровського, який не прибув на домовлений термін, щоб розмежуватись з ними

²⁵⁹ Українське Наукове Товариство у Києві, Історична і філологічна секція. Записки Українського наукового товариства в Києві. Книга 12./ред. ком.: Мих. Грушевський [та ін.]. Київ: Друк. Першої Київ. друкар. спілки, 1909.

²⁶⁰ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2047/сост. О.И. Левицкій. Киев, 1890. 62 с.

²⁶¹ Там же.

по згоді і не виконав попередньої угоди. А за місяць на процес щодо розмежування не прибули Василь Тяпинський та Миколай Харлінський на що скаржився вже Федір Загоровський. Лише у жовтні 1574 року розмежування таки відбулось. Хоча й тут не обійшлося без казусу. Обидва власники Любецького маєтку взявши від Федора Загоровського письмове зобов'язання щодо умов розмежування, самі ж такого письмового зобов'язання йому не дали. Розмежування стосувалося села Тростянка, що було у власності Загоровського та земель Любецького маєтку²⁶².

У жовтні 1574 року Василь Тяпинський скаржився на Миколоая Харлінського «...о захвате полей вь Любецкомъ имени...». А у вересні 1575 року Миколай Харлінський скаржився на Василя Тяпинського, служебники якого побили і пограбували селян Харлінського²⁶³.

У судовому записі від 26 жовтня 1575 року міститься скарга Миколоая Харлінського на війта та мешканців села Березолупи, які напали на Любецьку слободу село Кроватку та викрали звідти табун коней, стадо волів, а також пограбували та побили тамтешнього війта та вчинили інші кривди мешканцям Кроватки²⁶⁴.

Починаючи з 1576 року у судових справах, як власник частини Любецького маєтку уже починає фігурувати Григорій Іванович Любецький, син Івана Романовича Любецького та Олени Солтанівної Сокольської, пасинок Василя Тяпинського. Запис від 18 лютого 1576 року свідчить, що пані Федора Дзялинська, жінка Холмського підкоморого, скаржилась на пана Василя Тяпинського і на його пасерба князя Григорія Івановича Любецького, що вони зобов'язались їй

²⁶² Українське Наукове Товариство у Києві, Історична і філологічна секція. Записки Українського наукового товариства в Києві. Книга 12./ред. ком.: Мих. Грушевський [та ін.]. Київ: Друк. Першої Київ. друкар. спілки, 1909.

²⁶³ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2048/сост. О.И. Левицкйй. Киев, 1892. 56 с.

²⁶⁴ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2049/сост. И.М. Каманинъ. Киев, 1893. 72 с.

поставити в Устилуг дванадцять лаштів (одиниця вимірювання, що дорівнювала приблизно одному возу) попелу і вже взяли від неї гроші. Втім, ніякого попелу поставлено не було²⁶⁵.

Слід сказати, що князь Григорій Іванович Любецький був не єдиним спадкоємцем. В подружжя князя Івана Романовича Любецького та Олени Солтанівної Сокольської Любецької (пізніше Тяпинської) всього було шестеро дітей. Крім Григорія, були ще сини Іван та Василь, а також доньки Марина, Овдотя та Богдана. Марина одружилася із Петром Кублицьким, Овдотя із Гермагеном Сялявою, а Богдана із майбутнім гродським суддею Луцька Остафієм Єло-Малинським. Щоправда, ніхто з них, крім самого князя Григорія Івановича Любецького, а також його сестри Богдани Іванівної Любецької Єло-Малинської в подальшому не фігурує як власники частин Любецького маєтку. Хоч спроби відсудити якусь частку відбувалися, що побачимо згодом²⁶⁶.

У 1576 році бачимо серед власників Любецького маєтку тодішнього Луцького війта пана Остафія Єло-Малинського, чоловіка Богдани Іванівної Любецької. Очевидно він отримав частину Любецького маєтку як посаг при одруженні. Так чи інакше він згадується в контексті запису від 3 липня 1576 року в якому міститься скарга Серницького урядника підданого Ганни Збараської на Любецьких урядників підданих Миколая Харлинського, князя Григорія Івановича Любецького та Остафія Єло-Малинського, які здійснили напад на села Сирники та Тростянку та забрали там селянські сінокоси. Згодом, у записі від 22 липня 1576 року міститься повідомлення про вручення тим же власникам Любецького маєтку Миколаю Харлинському, князю Григорію Івановича Любецькому та

²⁶⁵ Українське Наукове Товариство у Києві, Історична і філологічна секція. Записки Українського наукового товариства в Києві. Книга 12./ред. ком.: Мих. Грушевський [та ін.]. Київ: Друк. Першої Київ. друкар. спілки, 1909.

²⁶⁶ Глінскі Я. С. Князі Друцкія-Любецкія ў канцы XVI-XVII ст.: радавод, маёмаснае становішча, грамадска-палітычная дзейнасць. *Архіварыус Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў*. Выпуск 14. Мінск, 2016. С. 327-347.

Остафію Сло-Малинському позову про звинувачення їх в «...отнявши земли въ именияхъ малолетнаго князя Федора Романовича Сангушка въ селах Серникахъ и Тростянци...». Очевидно, йдеться про одну й ту ж подію. Щоправда на наступні судові розгляди сторони почергово не з'являлися. Спочатку не з'явилася позивачка Ганна Збаразька, про що повідомляв повірений князя Григорія Івановича Любецького. За декілька днів, бачимо повідомлення від повіреного Ганни Збаразької щодо неявки на судовий розгляд трьох власників Любецького маєтку²⁶⁷.

У вересні 1576 року Любецький урядник Миколая Харлінського скаржився про озброєний напад власника сусіднього маєтку Марка Сокольського та його служебників на Любецькі маєтності, а також пограбування мешканців. У листопаді того ж року Любецький урядник князя Костянтина Острозького на ім'я Павло Ступницький записав скаргу «...онаезде пана Николая Харлинскаго на Любецкое имение и грабежахъ...», а також «...объ укрывательстве беглой дворнички (мешканки двору, служниці)...».

У грудні 1576 року той же урядник Костянтина Острозького скаржився вже на князя Григорія Івановича Любецького, який «...возвращаясь изъ гостей...» в містечку Любче напав на будинки мешканців підданих малолітнього князя Григорія Сангушка Коширського, що перебував під опікою в Костянтина Острозького. Під час нападу завдно також побої мешканцям²⁶⁸.

Як вже згадувалося, втечі мешканців з місця на місце були поширеним явищем. Після Люблінської унії і збільшення на Волині кількості польської шляхти, змін у законодавстві та посилення соціально-економічної залежності селян, втечі мешканців маєтків стали частішими. 15 вересня 1576 року фіксується втеча

²⁶⁷ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2050/сост. О.И. Левицкій. Киев, 1891. 57 с.

²⁶⁸ Там же.

підданих Ілляша Гуляльницького з села Гуляники в маєток Миколая Харлинського до містечка Любче. Сюди ж впродовж січня-березня 1579 року втікали із інших населених пунктів. У квітні того ж року до Любча втекли підданні князя Станіслава Воронецького з сіл Шурин та Ясенівка. А в червні 1579 року в Любецькому маєтку Миколая Харлинського прихисток знайшли піддані Кирила Зубцовського з села Дубники. У квітні наступного 1580 року до Любча втекли піддані князя Курбського-Ярославського з Ковельської волості та князя Матуша Воронецького з села Тристеня. У жовтні 1585 року до містечка Любча перейшов селянин Андрія Коровая-Селецького з села Селець. У серпні 1587 року сюди ж втекли піддані Дмитра Гневоша-Єловицького.

Щоправда втікали і з містечка Любче, зокрема піддані Миколая Харлинського. У січні 1579 року з Любча втекли троє мешканців, які оселились в маєтку Захаріуша Ладоговського у селі Старий Мосир. Траплялися втечі і в межах маєтку. Наприклад, у травні 1582 року, 9 підданих Миколая Харлинського з Любча пішли у село Козин, яке тоді перебувало у власності князя Григорія Івановича Любецького. У той же час піддані Харлинського втекли і до володінь Луцького біскупства в Торчинській волості, а також до маєтку князя Януша Заславського в село Серники. У 1585 році піддані княгині Ганни Богданівної Любецької Харлинської з містечка Любча пішли до маєтків князя Костянтина Острозького²⁶⁹.

Постійні суперечки між власниками маєтку, а відтак записи у судових книгах дають можливість прослідкувати як особливості соціально-економічних відносин власниками так і імена тих, хто в той час тримав володіння у маєтку. У записі в Луцькій судовій книзі від 16 січня 1577 року міститься скарга пана Станіслава Граєвського на князя Григорія Івановича Любецького,

²⁶⁹ Селянський рух на Україні 1569-1647: збірник документів і матеріалів. Київ: Наукова думка, 1993. 535 с.

щодо пограбування в Доросинях його підводчиків. У той же день записано також скаргу князя Костянтина Костянтиновича Острозького на того ж князя Григорія Івановича Любецького щодо пограбування його підданих селян в містечку Любче. Ця скарга є цікавою тим, що бачимо як власника частини Любецького маєтку князя Костянтина Острозького. Очевидно, у його власності була частка маєтку небіжчиці Ганни Романівної Любецької Сокольської, яка після її смерті перейшла у володіння Ганни Миколаївної Остикової Сангушко (дочки Миколая Остика та Ганни Романівної Любецької) і її сина Григорія Львовича Сангушка Кошерського. Станом на 1577 рік Григорію Сангушку Кошерському було 11 років, тож усі маєтки, згідно заповіту його батька Лева Олександровича були в опікунстві князя Костянтина Острозького, бо князь Романа Сангушко Кошерський на той час також помер.

У той же день 16 січня 1577 року записано ще одну справу, що стосується Любча. Князь Костянтин Острозький скаржився на Миколая Харлинського, що його слуги напали на його двір в містечку Любчі. Запис від 15 лютого 1577 року містить скаргу Ганни Богданівної Любецької Харлинської про пограбування її підданих селян торчинським намісником луцького єпископа. А у квітні того ж року Миколай Харлинський скаржився на князя Григорія Івановича Любецького, що його слуги вкрали сіно в селянина підданого Харлинського. У травні урядника князя Григорія Любецького та його ж підданих селян звинувачено в *«...разграблении и поджоге ... крестьянской усадьбы въ имени пана Николая Харлинскаго Тихотине...»*. Крім того вони ж вкрали сіно у селянина в селі Невільне (Бортяхівка). Знову ж таки в травні 1577 року від імені Миколая Харлинського при Луцькому суді арештовано *«...любецкаго боярина князя Константина Острожскаго...»* на ім'я Семен. Його звинувачували у крадіжці коня в селянина Лавра з Воютина. В іншій справі йдеться про безпідставне звинувачення і зрештою віддачу боярина Семена на

поруки любецькому уряднику князя Костянтина Острозького Павлу Ступницькому.

Тоді ж у травні слуги князя Григорія Любецького побили боярів Миколая Харлинського в містечку Любче. А в липні 1577 року князь Григорій Іванович Любецький скаржить на озброєний напад «...любецкихъ и неволенскихъ слугъ и крестьянъ...» Миколая Харлинського на Волицю Тихотин та побиття і розграбування тамтешніх селян, підданих князя Григорія Любецького. За декілька днів бачимо свідчення возного про потруєння «...любечскими и тихотинскими крестьянами князя Григория Любецаго любечскихъ полей и сенокосовъ пана Николая Харлинскаго и его крестьянъ...». Крім того возний свідчив про арешт самовільно посіяного тими ж «...любечскими и тихотинскими крестьянами князя Григория Любецаго...» жита та крадіжкою ними ж бджіл. Ще один напад любецького урядника князя Григорія Івановича Любецького та його слуг на власність Миколая Харлинського Волицю Тихотин фіксуємо у записі від 25 вересня того ж року. Тоді нападники завдали побоїв і ран селянину Івану Морозовичу та його дружині, а також пограбували їхній будинок, звідки взяли речі та гроші.

У липні 1577 року його доросинівський урядник Станіслава Граєвського Андрій Казновський разом з тамтешніми мешканцями вчинив озброєний напад на маєток Миколая Харлинського в Любче, де побили любецького урядника Богдана Козаковича. Крім того вони ж захопили сінокоси «...возле леса Мокрса...». Очевидно, у відповідь Богдан Козакович разом з іншими слугами та підданими Миколая Харлинського з Любча напали на сінокоси в Доросинях в урочищах Судилівка та Сіножатка, а також побили й пограбували тамтешніх урядника, вїйта та мешканців.

У серпні 1577 року князь Григорій Любецький скаржить на князя Станіслава Воронецького про напад зі своїми слугами на село Залісці і захоплення місцевого селянина. Щоправда, в іншій справі бачимо, що князь

Станіслав Воронецький був власником частини Залісців і прагнув повернути свого ж підданого, якого Григорій Любецький незаконно змусив виконувати «...крестьянской повинности...».

Той же князь Станіслав Воронецький володів також частиною села Став. Це підтверджує запис від 18 грудня 1577 року його скарги на Миколая Харлинського, який відмовлявся «...привлечь къ ответственности своихъ любецкихъ и скорецкихъ крестьянъ...», які завдали князю Воронецькому різного роду збитків в селі Став, а також «...объ укрывательстве его беглаго пастуха...».

У записі від 4 жовтня 1577 року бачимо скаргу Івана Чаплича Шпановського про напад слуг князя Григорія Любецького на селян його підданих із Зденежа (сьогодні Озденіж). Бійка відбулася на ярмарку в містечку Сокіл і як наслідок селяни з Озденіжа втратили коней, вози та гроші. А два селянини з Любча, в червні того ж року вкрали волів та плуги в міщан Рожищ²⁷⁰.

У записі від 17 серпня 1581 року зустрічаємо твердження князя Марка Сокольського та пана Миколая Харлинського про взаємну згоду щодо чіткого розмежування обох маєтків – Сокольського та Любецького. При цьому заново встановлено межові знаки та пеню за порушення означеної межі²⁷¹.

У грудні того ж 1581 року князь Григорій Іванович Любецький дає в заставу своїй дружині Марії Федорівній Рудецькій за 1600 кіп грошей литовських частину містечка Любче, а також села Козин разом з двором, Рудка, Став, Соловин, Тихотин і Острів, які належали йому. Бачимо, яку частину маєтку охоплювали володіння Григорія Любецького станом на другу половину 1581 року. Цікаво, що цей заставний запис вказує, що шляхетський

²⁷⁰ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2051/сост. Е.П. Діаковскій. Киев, 1907. 143 с.

²⁷¹ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2058/сост. М.Н. Ясинский. Киев, 1894. 48 с.

двір цієї частини маєтку, яким володів князь Григорій Іванович Любецький знаходився в селі Козин²⁷².

У Луцькій замковій книзі за 1581 рік також маємо численні скарги. Зокрема, у записі від 3 вересня міститься скарга Миколая Харлинського на слуг, бояр та селян Луцького єпископа Йони Борзобогатого-Красенського, який володів містечком Рожище та околицями. Його слуги побили, поранили та пограбували мешканців Любецького маєтку. А у записі від 7 вересня йдеться про захоплення підданими Миколая Харлинського з Любча, проса на Доросинських полях, які тоді були у власності Каспера Клодзінського. Запис від 25 вересня того ж 1581 року містить скаргу Любецького урядника Миколая Харлинського на Лева Збаразького Воронецького, який не покарав своїх підданих з села Баб'є за крадіжку в мешканців Любецького маєтку коней та овець. Попередньо Лев Воронецький погодився на приятельське порозуміння щодо вирішення справи між шляхтичами власниками обох маєтків. Щоправда в призначений термін він не виніс вироку винним, ще й образив Любецьких представників, які приїхали для приятельського вирішення справи у Баб'є.

Були між сусідами й суперечки щодо втікачів з одного маєтку в інший. У вересні 1581 року князь Матуш Воронецький звинувачував Миколая Харлинського в переховуванні свого підданого із села Тристенів в селі Короватій. А за декілька днів вже Миколай Харлинський свідчив, що Януш Заславський не погоджується повернути разом із підданим, який втік, його майно та сім'ю²⁷³.

У 1583 році мешканці Любча стали учасниками ще одного копного суду. Запис гродської книги від 2 січня 1583 року містить скаргу шляхтича Матиса Хорковського, власника села Кобче, про підпали у його селі. Він

²⁷² Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2058/сост. М.Н. Ясинский. Киев, 1894. 48 с.

²⁷³ Там же.

повідомляв, що в ніч з неділі на понеділок 25 листопада 1582 року невідомі підпалили його майно «...уже то пятый кротъ, и будуване тежъ пятое спалено...». Щоб спіймати палія в понеділок вранці зібралася копа «...суседовъ околичныхъ, а сходатаіовъ Рожисцукихъ суграничныхъ, зо всихъ сель тыхъ меновите помененыхъ: зъ Любча, зъ Рудки, зъ Козина, зъ Ставу, зъ Соловина, зъ Дуца, зъ Навоза, зъ Соколя, зъ Смердина; къ тому тежъ людей сторонъныхъ: зъ Суска, зъ Володковцизны, зъ Носячевичъ, зъ Лукова...». З тими усіма людьми вони пішли по сліду зловмисника: «...вземши зъ села моего Кобча следъ, одвела ажъ до граници на грунтъ ихъ Рожисцкій, неподалеко одного сельца и врочища ихъ Свинохъ, тамъ где чебени мешкають...». Там копа намагалася залучити мешканців того сільця до пошуків «...зовучи на слидъ, абы они шли...». Ті ж виходити не захотіли. Переночувавши на тому ж місці, «...переночевавши дей на следу...», у вівторок вранці копа знову скликала з усіх навколишніх сіл людей, щоб долучилися до пошуків: «...до всихъ сель Рожицьскихъ, яко до сходатаевъ своихъ, людей добрыхъ сторонъныхъ: до Свиньчанъ и до Топольного, такъ тежъ до села Старого Рожища и до Воли Рожицское, и Пожарковъ, звецаючи имъ на копу, и о томъ, абы Свинъчане, где чебени живутъ...». Щоправда ніхто з вищезгаданих сіл до копи долучатися не поспішав. Зверталися й до Рожищенського урядника Степана Калениковича, але й той слухати не хотів. Зазначалося, що «...гдыжъ дей они, яко сходатае наши здавна будучи, где бы не вышли, хотя бы одно село не стало на копи, тогда дей и къ тому шкода тая приложена отъ копи будетъ...». Після чергової відмови копа втретє звернулася до Рожищенських сіл і втретє ніхто не долучився. Тоді ж учасники копи покликали з Луцька урядового возного, а коли той прибув «...тая копа вься шкоды ... на все села Рожицскіе, за невыходъ ихъ вложила...». Згодом від тієї копи перед судом у Луцькому замку свідчили представники від населених пунктів, які

долучалися. Поміж інших там було названо «...зъ Любча Нестера, князя Григорья Любецкого подданный; зъ Рудки Феня, а съ Козина Данила, зъ Ставу Симона, зъ Соловина Бартоша, тогожъ князя Любецкого подданные; зъ Любча Ониска, Кондрата зъ Рудки, Кунца зъ Ставу, Исаю зъ Соловина, ея милости панее Миколаевое Харлинское подданные; зъ Любча Яна Ляха, князя Григоря Коширского подданный...». Возний також засвідчив, що «...видиль есми слідъ и ступы человекіе къ сельцу Рожицкому, где чебани мешкають...» і що йшовши по сліду громада кликала мешканців того сільця вийти, але «...жаденъ человекъ зъ ихъ стороны къ нему выйти ... не озвался...». Крім того, возний свідчив, що в Кобчі «...видиль есми домовъ пять зо всею оселею попаленыхъ, а три хатъ тутошнихъ...». Відтак усю шкоду за пожежу в Кобчі покладено на Рожищенські села, а сума збитків становила 400 кіп грошей «...абы они, заплативши тую шкоду пану Хорковскому, а собе винного искали...».

З цієї справи бачимо, що мешканці населених пунктів Любецького маєтку долучалися до копного суду не лише у межах своєї території, але й сіл сусідніх власників. Крім того, бачимо, що станом на 1582 рік, своєю часткою в Любецькому маєтку вже повноправно володів князь Григорій Львович Сангушко Коширський, підданий якого свідчив від копи на суді²⁷⁴.

У 1583 році маємо відомості з реєстраційної книги Берестейської митниці про митні збори за сплав збіжжя, попелу та «лісового товару». У записі від 1 травня йдеться, що Луцький підкоморій пан Ян Харлинський, через свого фактора (посередник між шляхтичем та ринком) Миколая Козловського віз до Гданська дві ком'яги (річкове судно) «...житомъ и пшеницею наладованыхъ зъ властных фолварковъ имения своего зъ Скорча и зъ Любча, лежачихъ у повете Луцкомъ...». При здійсненні переправи дано

²⁷⁴ Иванишевъ Н. О древнихъ сельскихъ общинахъ въ Югозападной Россіи/Изд. Кіев. Археограф. Коммисіи. Кіев: тип. Федорова и Мин., 1863. С. 45-55.

мито по 6 коп грошей з однієї ком'яги, про що твердив фактор²⁷⁵. Виходячи з цього запису можемо зробити висновок, що у цей час якась частина Любецького маєтку, що належала Миколаю Харлинському та його дружині Ганні Богданівній Любецькій Харлинській перейшла у користування їх нащадкам. У подружжя були сини Ян, Криштоф, Шимон та Щасний, а також дочки Галшка, Барбара, Катерина і Ганна. Частки Любецького маєтку Харлинських отримали чотири сини, які згодом розпоряджалися ними по різному²⁷⁶.

Цікавий випадок, який частково стосується Любецького маєтку спостерігаємо у листі королівського коморника Миколая Рокицького від 16 грудня 1585 року. Після смерті Луцького владика Іоани Борзобогатого Красенського, його невістка княгиня Ганна Солтанівна Сокольська Борзобогата разом зі своїми синами Костянтином та Василем завдали великих збитків та шкод колишнім володінням Луцької єпископії, якою й керував тесть Ганни Солтанівної. Серед інших пограбували й церкву у містечку Рожище, звідки вивезли євангеліє в срібній оправі з іншими книгами та всіма образами. З монастирської церкви в селі Дубище вивезли чотири книги і два закони великі, а також розігнали там ченців. З двору Рожищенського забрали 20 робочих коней, 50 корів і волів, 8 котлів мідних кухонних, 3 горілчані котли з броварів, 7 кіп жита, 500 кіп вівса, 300 кіп пшениці та інші речі. Все награбоване княгиня Ганна Солтанівна Сокольська Любецька вивезла до Любецького маєтку, до двору князя Григорія Любецького в Козині. Очевидно, що цьому посприяла рідна сестра княгині, Олена Солтанівна Сокольська Тяпинська, яка була була однією з власників Любецького маєтку.

²⁷⁵ Торгівля на Україні, XIV-середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина/Упор. В.М. Кравченко, Н. М. Яковенко. Київ: Наук. думка, 1990. 408 с.

²⁷⁶ Żychliński T. Złota księga szlachty polskiej. Rocznik XV. Poznań, 1893. S.18.

У лютому 1586 році князь Григорій Іванович Любецький остаточно перебрав на себе володіння своєю частиною Любецького маєтку, після розподілу батьківських маєтностей із своїм рідним братом Василям Івановичем Друцьким Любецьким, який згідно домовленостей отримав Видинецькі маєтності родини. В акті Луцького гродського суду від 19 лютого міститься повідомлення щодо отримання князем Григорієм Івановичем Любецьким четвертої частини в замку, містечку і передмісті Любче, двори Залісці та Козин з однойменними селами, села Рудка, Став, Падалівка, а також площу у Луцьку. Щоправда, ще з 1583 року тривали судові суперечки із сестрою Євдокією за Видинецькі та Волинські володіння роду. У підсумку суд став на сторону Євдокії, але присудив їй лише маєтки в Оршанському повіті на території Білорусі.

Що ж стосується сім'ї Григорія Івановича Любецького, то він був одружений з дочкою Волинського чашника Марією (Марушею) Федорівною Рудецькою. В подружжя було двоє синів Іван та Павло, а також дочка Олександра Магдалена (після одруження Гулевич). Ця гілка лишилася єдиною з роду князів Любецьких, які ще лишалися на Волині і, зокрема, в Любчі. Інші представники родини володіли численними маєтностями здебільшого на території сучасної Білорусі²⁷⁷.

У 1588 році помирає Миколай Харлинський лишаючи своє майно княгині Ганні Богданівній Любецькій та нащадкам. За декілька місяців після смерті Миколая Харлинського на його частину маєтку здійснив озброєний напад Григорій Сангушко Кошерський прагнучи відібрати частку від вдови на свою користь. Крім того, на частку маєтку Харлинських претендував і князь Григорій Іванович Любецький. Попри те, Ганна Богданівна Любецька позитивно для себе завершує всі судові справи і

²⁷⁷ Глінскі Я.С. Князі Друцкія-Любецкія ў канцы XVI-XVII ст.: радавод, маёмаснае становішча, грамадска-палітычная дзейнасць. Архіварыус Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў. Выпуск 14. Мінск, 2016. С. 332.

залишає частки маєтку за собою. Цікаво, що проти вдови позивалися навіть власні діти, бо ж вона не передавала маєтки згідно з тестаментом²⁷⁸.

Згідно із тестаментом Миколая Харлинського його діти отримали частки від волинських маєтків батька. Зокрема нащадки поділили маєток, який складався з замку та міста Любче, села Залісці, Рудка, Коровата, Мильськ, Падалівка, Став, Богушівка, Доросині, Кияж, Немир, Соловин і Мстишин, а також населені пункти в Новогрудському повіті у Великому Литовському князівстві. Найстаршим серед братів Харлинських був Ян Миколайович, який після смерті першої дружини Анни Чернянки у 1594 році одружився вдруге з Євою Миколаївною Семашко, дочкою Брацлавського каштеляна Миколая Семашко. У 1596 році Ян записує дружині частки своєї власності в селах Скорче, Харлежу та Грабяновичах, а також частини Любецького маєтку села Коровата, Мильськ²⁷⁹.

Загалом у 1590-х роках спостерігаємо й інші зміни серед власників Любецького маєтку. Пов'язано це, насамперед зі смертю попередніх власників. Наприкінці 1594 або на початку січня 1595 року помирає князь Григорій Іванович Любецький, а через деякий час у липні 1596 року помирає й дружина Маруша Федорівна Рудецька Любецька.

Надзвичайно цінним джерелом для покращення розуміння суспільно-економічного становища Любецького маєтку є інвентарний опис двору князя Григорія Івановича Любецького та його дружини в селі Козин. Цей опис міститься в записі Луцької гродської книги від 20 вересня 1596 року. Саме тоді відбувалися судові рочки (термін, коли проводилися судові засідання) і були записані свідчення возного Андрія Жирицького, який був присутній під час поховання Маруші Рудецької Любецької

²⁷⁸ Żychliński T. Złota księga szlachty polskiej. Rocznik XV. Poznań, 1893. S. 18.

²⁷⁹ Там же.

30 липня 1596 року. Метою присутності возного на похороні була передача майна, а також малолітнього сина небіжчиці Павла Григоровича Любецького (та й, очевидно інших дітей) в опіку Остафію Єло-Маалинському. Він був чоловіком тітки малого Павла, тож і став його опікуном до повноліття, а разом й усього успадкованого ним майна.

Разом з возним Андрієм Жирицьким при описі інвентаря були присутні також шляхтичі Федір Веремовський та Станіслав П'ясецький, а також «...ихъ млсти п(а)ны приятели такъ самого небожчика зошлого его млсти князя Григория Друцкого Любецкого, яко тежъ и приятель ее млсти кнегини...». Тож згідно опису, двір князя Любецького в Козині був загороджений острогом «...и въвесь острожоньи...». В самому дворі, який, ймовірно, виконував функції невеликого замочку, були будівлі. Зокрема, «...светълица великая столовая...», а в ній поливана (з кахлі) піч, три столи, «...оболони шклянныя...(невеликі вікна з маленькими гутними скельцями, вплавленими в олово)», які потребували «поправи», двері на завісах та лави. При тій світлиці були сіни («*сен рубленая*»), в них також стояли стіл і лава. Комин будівлі мурований, дах також потребував ремонту та покрівлі «...кгонты побитое, требует покровли ж...».

Далі в дворі описується «...светълицы впокоиная...», тобто спальня. В ній піч біла, лави, «...оболони шклянныя требуют поправеня...». Із світлиці бічна кімната, в якій також піч «...плохая...», а також стоїть ліжка. При цій світлиці також є сіни та комора. В коморі описується кадовбів (велика діжка) «...пять малыхъ и великихъ з нищим...». З сіней виходить пекарня, «...в той пекаръни лавы есть и стол...». З пекарні також виходить комора, в якій міститься три лави та дві діжки. Перед будовою є «холодник» (погріб, льох), де також стоять стіл та дві лави. Значиться, що «...тое все будованье требует покрытия...». Біля пекарні сад «...в которомъ бчол двои, одни старые, а другие молодые...». Містилася у дворі ще «комора скарбная», в якій була скриня «...возовая чорная...»

зверху оббита шкірою. В скрині два коленських обруси та одинадцять різних ткацьких обрусів (жіночий головний убір), «...сарветъ двадцат осмъ...», тувалень дві коленських (рушник), «...по три лиштвы нитеных белью шитых...» (вид вишитого полотна), сім срібних ложок, два алебастрових камені, для «...тачанья рубковъ...» (шиття полотна). В тій же коморі була мальована скринька, в якій були два сигнети (перстень-печатка) «...один з гербомъ небожчика князя Любецкого, а други з гербом небожчицы кнегини Любецкое...». Крім того там були шість каменей «...до оправенья злотою албо сребрем...», а також тринадцять «...лиштов нитеныхъ по сеткахъ шитыхъ...» (вид вишивки). В тій же мальованій скринці були сім «...кошулек коленскихъ бялокгловскихъ...» (сорочка), а також одна кошуля довга нічна. Далі в коморі описується «...ручников новыхъ невыбеленых...» п'ятдесят аршинів (близько 35 метрів), а також літник (спідниця) чорний «...с пасаманами чорными...». Крім того, в тій же коморі були постелі, зокрема, дві перини – «...исподняя и верхняя с поволочками...», дві великих подушки з поволочками ткацькими, і одна мала подушка і «...поволочка ветхая одна...». Там же міститься шість шлатів (шматків) «...сукна ветхого каретного чорного муравского...», олстерко чорне (кобура на сидлі), в ньому три скляних фляши (пляшки). В тій же коморі «...полтынок з листами малопотребными...», а також порожня шкатулка. Там же зберігалися олов'яний посуд, зокрема, 18 полумисків, дві великих миски, тузин (12 штук) великих талерів та тузин малих, наливка (вид посуду), а під нею велика олов'яна миска, велика олов'яна фляша, олов'яна коневка (поливальниця). Далі описуються чотири латунні «...мосязовыхъ...») ліхтарі добрих, п'ятий ліхтар маленький, а шостий «...лихий...». Крім того в тій же коморі були мідниця (таз) мірна латунна та два ящики червоних з замочками, а також мідь кухонна, зокрема, три котли (казани), три панви (великі казани), один друшляк мідний, а один з білого заліза, баня одна мідна «...для гренья

укрону...», лійка і фляшечка з білого заліза, рожен (металевий прут на якого настромлювали м'ясо, рибу для смаження на вогні) один та сковорода одна залізна. В тій же коморі шість шин заліза (шина - металевий обруч, який насаджують на обід колеса), чотири прутів каретних, один сердечник (стрижень) залізний, а також «...топор месныи, а сокира для рубаня дров одна...». Там же були одна велика пила залізна, а також «...светилные млыновое веретено с полприцою...».

Далі возний вказує, що в процесі опису інвентаря малий Павло Григорович Любецький передав Остафію Єло-Малинському та Василю Красенському, який також був присутній, три ключі від скринь, які знаходяться в містечку Сокіл, «...у ее млсти кнегини Марковое Соколское..». Йдеться ймовірно про дружину небіжчика Марка Сокольського Магдалену Яковицьку. Саме там, у Соколі, в тих скринях знаходилися документи на власність Любецького маєтку «...листы с привилями и зо всеми правами, теж з шатами и иншими речами в захованю есть...». Такий сховок можна пояснити тим, що мати князя Григорія Івановича Любецького Олена Солтанівна Сокольська Любецька (згодом Тяпинська) була рідною сестрою князя Марка Сокольського і сама походила із Соколя.

Далі у дворі описується спіжарня (різновид комори), в якій були шори (кінська збруя) на четверо коней, ринкгортів два (ринкгорт - попруга), набедренки одні без паса, п'ять корит, шість кадовбів, чотири «...кол новыхъ звонистыхъ...» (ймовірно йдеться про дзвоники для коней), а також два ковальських міхи «...лихие...». Далі пивниця, у якій міститься скриня-шафарня, шістнадцять великих і малих бочок, три кади (кад – велика бочка, чан), п'ять «...конвеи деревеныхъ...» (конва – відро), кухоль трьохвухий, інший кухоль малий, одна лагвичка (різновид діжки) та одна бочка з пивом. Далі в дворі згадується «...стаиня рубленая, кгонтами побитая зо всимъ...». Біля стайні «...дерева соснового великого копа и

шестеро...». Кухня, з якої виходить світлиця, в якій піч біла, стіл, дві лави, бровар, котел (йдеться про казан) і інший посуд. Напроти бровара винниця, «...котълов горелчаных два с трубами...», дві «...кадми винных...» та «...возница зо всим...», а також солодовня «...еще недороблена...».

Крім того, у дворі містилося гумно (тік; місце для молотіння), а також клауня рублена. За тим гумном поле засіяне житом та пшеницею, льону прядива, яриці півтори маці (1 маца = близько 75-100 л), ячменю дві маці, гороху чвертку засіяно. Льону прядива засіяно в двох місцях.

Поруч з двором розташовувався двірець, де містилися пекарня із сінами та коморою «...драницами побито...» (драниці - вузькі дощечки для покрівлі даху), в тій коморі одна кад (різновид діжки). В тім двірці обора (відгороджена частина подвір'я з приміщеннями для худоби) в ній два хліви, худоби рогатої – чотири дійних корови, одинадцять великих та малих биків, телят «...сеголетних...» четверо, стадо із восьми «...свереп...» (кобил) та жеребець один та «...жеребця сеголетнее...» одне, коней їзових четверо, свиней великих і малих тридцять п'ять, гусей старих чотринадцять, а молодих сімнадцять, «...кур дворъных старыхъ...» п'ятеро, а молодих – сімнадцять, качок старих дві, а молодих десять.

Цікавим є також опис Козинської церкви, яка розташовувалася «...водле двора...». В тій церкві описується євангеліє «...отласомъ чирвонымъ крытое...», а також книги «...Апостол, Псалтыр, Триод Посная, Минея...». У церкві розташовувався гроб князя Григорія Івановича Любецького: «...оксамитомъ чернымъ през увесь гробъ крыты...». Над гробом один дзвін більший, і «...звонокъ маленьки...». Крім того в церкві містилися ризи, стихар (одяг дяконів і дяків), «...сосуд со всим...», кадильниця та олов'яна фляшка.

Далі описуються належні до двору села та їх мешканці. Насамперед йдеться про Козин, «...в томъ селе слуги дверные подачокъ и платов нияких не повинни

дават...». Далі йдеться про село Любче. Там також згадується церква «...*зо всим и крунты, до нее належачие* ...». Відтак бачимо згадку про храм вже за межами замку, який як побачимо далі, розташовувався у містечку. Крім того, перечислюються піддані мешканці села та їх повинності. Зокрема, Іван Полешко працює щодня і платить пів копи і п'ять грошей, дві маці вівса, п'ять возів сіна, «...*меду пресного...*» два відра та дві курки. Таку ж повинність має і Павлюк Сеценя, який, щоправда не дає меду. Миско Ходкевич, Гриць і Юхим Марченята, Миско Медведник, Сенко Силко, платять сорок грошей і також не дають меду, а решта повинностей такі ж самі. Пилап робить три дні в тиждень, грошей платить двадцять, одну мацу вівса, сіна дає півтретини воза і також двоє курей. Такі ж повинності має й Матвій Сеценя. Юско Говоркович працює щодня, платить півкопи і п'ять грошей, півтори маці вівса та також двоє курей. Прокоп працює на городі два рази в тиждень, платить дванадцять грошей та двоє курей.

Ще одним населеним пунктом, що передавалося в опіку було місто Любче, яке в документі значиться як «...*место Любецкое...*». А в тому місті «...*замокъ кгрунтом лежачи...*». Бачимо, що й міщани мали певні повинності, які щоправда були значно легші ніж в селі. Наприклад, міщанин Андрій Пачинський мав одну ділянку (...*на огороде...*) «...*тот на воли до року, повинъность меская заровно з ыншими будет...*», але він все ж мав дати двоє курей. Інший міщанин на Васко Іванович з однієї ділянки мав платити півкопи грошей, три дні на рік жати, і теж двоє курей. Крім того, Васко мав у оренді корчму та пекарню «...*с тое аренъды Васко даеть копъ грошеи шесть...*». Міщанин Дубський також мав одну ділянку (...*на огороде...*) платив з неї шість грошей, і також мав жати три дні на рік та двоє курей.

У селі, яке в документі значиться як «...*село Передместце...*», мешканці Стас Кушнір, «...*огородовъ под нимъ два...*», він повинен був кожного року «...*кожухъ*

дават долъгии...» та двоє курей. Пилип з однієї ділянки має давати плату в шість грошей і два дні в тиждень працювати, а також двоє курей.

Крім вищезазначених населених пунктів, в описі також йдеться про повинності мешканців сіл Рудка, Тихотин, Став, Солович (ймовірно йдеться про село Соловин) та Падалівка. Сільські повинності фактично не відрізнялися або ж відрізнялися мінімально. Серед тих, хто вирізнявся серед інших зазначимо боярина з Рудки на ім'я Полуян, а також Мартина Говорко з Тихотина, які мали служити конем, тобто виконували військову повинність.

Що ж стосується опису самих сіл, які належали до двору, то в селі Став описуються корчма, пекарня з сімми «...уезная великая...». З тієї корчми орендарі платять по 11 кіп грошей литовських з митом. В тому ж селі був млин «...вешний пустый и не мелет...». А в селі Падалівка «...робити повинни вси ровно неделю одну до двора, а собе две...». Село Залісці перебувало тоді у заставі у пана Гнівоша Дрозденського, тож опис його оминає. Кроваткою продовжували володіти Харлинські.

Зрештою, описавши все майно, «...села, люди, работы, повинности ихъ вшелякие...» в дворі Козин возний цей реєстр з печаттю і власноручним підписом передав Остафію Єло-Малинському. Відтак, Остафій Єло-Малинський підтверджував опис інвентаря і зобов'язувався «...до летъ потомъковъ зошлого князя Григорья Друцкого Любецкого и зошлое мальжонки его кнегини Григоревое Любецькое млсти Маруши Рудецкого врядовне поступивъши заховати...». Слід сказати, що на момент писання документу Павлу Григоровичу Любецькому було 14 років (народився близько 1582 року), його брату Івану Григоровичу Любецькому було два роки (народився у 1594 році), про вік їх сестри Олександри Магдалени відомостей немає.

Бачимо, що інвентарний опис 1596 року підтверджує існування в містечку Любче певного міського права, це зокрема відзначається в розмірі повинностей, що їх

платили чи відробляли міщани Любча та селяни з інших сіл. Якщо ж в селах мешканці повинні були працювати на двір 2-3 дні в тиждень, а подекуди й щодня, то в місті відробіток мав тривати 3 дні на рік. Спільними були натуральні (овес, кури, мед тощо) та грошові податки, розмір яких відрізнявся від кількості майна і ділянки селянина²⁸⁰.

У 1596 році Річ Посполиту сколихнули події спровоковані Берестейською церковною унією, що мала б об'єднати католицьку та православну церкви. Утворилася ж фактично третя – уніатська або греко-католицька. Наслідком цього стала міжконфесійна боротьба, захоплення церков та численні релігійні суперечки. Що стосується наслідку цієї унії для Любецького маєтку, то у церквах маєтку, а це насамперед храми у Любчі та Козині, які згадуються, в тому числі при інвентарному описі Козинського двору, то приналежність їх до унії на той час не відзначається. Очевидно, вони лишалися православними. Це можна пояснити виразним православним віросповіданням тогочасних власників маєтку, насамперед князів Любецьких²⁸¹.

Разом з тим, продовжувалися втечі населення з маєтку і в зворотньому напрямку. У квітні 1595 року бачимо втечі селян підданих Василя та Михайла Єловичів-Малинських з села Велицьк до маєтку княгині Ганни Богданівної Любецької Харлинської у містечку Любче. У березні 1598 року з маєтку Щасного Харлинського у містечку Любче втекли 9 підданих, які оселились в маєтках князя Януша Заславського місті Заслав. Фактично впродовж 1599 року, з березня до грудня відбувалися втечі підданих Щасного Харлинського з містечка Любче та села Доросині до різних маєтків Луцької єпископії, Костянтина Острозького та Януша

²⁸⁰ Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. Київ: «Фенікс», 2014. С.569-575.

²⁸¹ Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI— перша половина XVII ст.). Київ, 2008. 882 с.

Заславського. Такі ж втечі відбувалися і влітку 1601 року²⁸².

З 1600 року як повнолітній у судових процесах фігурує князь Павло Григорович Любецький. Він стає опікуном свого рідного брата Івана. Сам Павло Григорович починаючи від 1601 року став членом Люблінського православного братства, а також перейняв від свого опікуна частку Любецького маєтку з двором в Козині²⁸³.

У лютому 1601 року бачимо селян маєтку учасниками ще одного копного суду. Цього разу у якості обвинувачених. 28 лютого у Рожищі зібралась копа «...людей добрыхъ, суседов околичныхъ...» з метою знайти крадія збіжжя в міщанина Рожищ шляхтича Кліма Трушковського: «...жита его власного стогъ в гумне...». Коли ж пішли слідом, то дійшли до села Козин, де зупинилися на межі Рожищенського та Любецького маєтків. Возний Григорій Лемешовський, який був присутній на копі, зустрівся із Козинським урядником князя Павла Григоровича Любецького Станіславом Мисловським, а також з місцевими тивуном, гумеником, старим кухарем Яном та «...иныхъ мужевъ Козинскихъ...» і просили щоб мешканці Козина долучилися до копн і «...следъ отъ копы зо всимъ селомъ Козинскимъ, взявши изъ села и зъ гумень и зъ хемли пана своего и зо всего села своего вывели ажъ до ишого границы, куда тотъ следъ поидеть...». Тивун з Козина мовив, що зараз зі всім селом на копу вийдуть, але потім возний ще тричі ходив до Козина просити долучитися. Врешті, «...все селяне Козинские поведели же мы следу жадного не будемъ выводить...». Як наслідок, згідно «...стародавнего звычаю...», селян з Козина й звинуватили в крадіжці 37 кіп жита в шляхтича Кліма Трушковського з Рожищ. Загальну

²⁸² Селянський рух на Україні 1569-1647: збірник документів і матеріалів. Київ: Наукова думка, 1993. 535 с.

²⁸³ Глінскі Я.С. Князі Друцкія-Любецкія ў канцы XVI-XVII ст.: радавод, маёмаснае становішча, грамадска-палітычная дзейнасць. Архіварыус Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў. Выпуск 14. Мінск, 2016. С. 332.

суму збитку копа визначила в сорок кіп грошей, які наклала на селян Козина, щоб ті заплатили Трушковському, а поміж себе шукали винного. Крім інших, на Гродському уряді при свідченні від копи були мешканець Рудки, підданий Григорія Львовича Сангушка Коширського Стецько Волосович та мешканець села Любче, підданий Щасного Харлинського Самійло Онискович²⁸⁴.

У 1601 році помер князь Григорій Львович Сангушко Кошерський – один із власників частки Любецького маєтку. Лишивши після себе дружину княгиню Софію Головчинську та 10-літнього сина Адама Олександра Григоровича Сангушка Кошерського. Його опікунами, згідно заповіту, стали Ян Кароль Ходкевич, Станіслав Жолкевський та князь Самійло Сангушко. Згодом Софія Головчинська вийшла заміж вдруге за Станіслава Боніфація Мнішека і вже той став опікуном малого Адама. Згодом до самого повноліття у 1614 році ним опікувався далекий родич Олександр Ходкевич. Але варто сказати, що про роль усіх опікунів у володінні Любецьким маєтком відомостей немає, а також будь яких згадок про якусь їх власність тут. Щоправда, згодом бачимо судовий позов братів Павла і Івана Любецьких проти Адама Олександра Сангушка Кошерського з вимогою відступитися від майна у Любецькому маєтку. Такий же позов був і до братів Яна та Криштофа Харлинських. Очевидно, князі Любецькі прагнули повернути прадідівську спадщину у свої руки²⁸⁵.

На початку XVII ст. серед фігурантів судових справ, що стосувалися маєтку активністю вирізнявся Щасний Харлинський, який проживав у Любчі і був одним з синів Миколая Харлинського та Ганни Богданівної Любецької Харлинської. У 1602 році він подав позов до суду на князя Павла Григоровича Любецького, від якого вимагав показати документи на підтвердження володіння землею та будинками в окольному замку в Луцьку, а також на

²⁸⁴ ЦДІАК, Ф.25, спр.62, л. 138 зв.

²⁸⁵ Żychliński T. Złota księga szlachty polskiej. Rocznik XV. Poznań, 1893. S.22-25.

володіння селом Залісці, яке мало б належати Щасному Харлинському. Тоді ж позивався до Костянтина Острозького, що той нібито привласнив та спустошив села Доросині та Кияж, частки Щасного Харлинського. Також мав претензії до князя Григорія Сангушка аби той поступився частиною села Янушівка, яка належала до Любецького маєтку. Щасний Харлинський був одружений із Оленою Монвидівною Дорогостайською, з братом якої Павлом також мав чимало суперечок, зокрема щодо маєтностей дружини. Зрештою Щасного Харлинського було вбито у 1604 році. Брати Харлинські звинувачували у вбивстві дружину Олену Монвидівну Дорогостайську, а також братового швагра Павла Дорогостайського²⁸⁶.

Звинувачення Олени Монвидівни у вбивстві свого чоловіка Щасного Харлинського почалися одразу після його смерті, коли брати приїхали до Любча на похорон. У циклі кримінальних справ присвячених цій справі маємо чимало цікавих подробиць тієї події. Криштоф Харлинський, який і свідчив гродському уряду в Луцьку про вбивство брата, розповідав судді, що коли приїхав до Любча 14 серпня 1604 року, то побачив свого брата *«...окрутне замордованого и задушеного...»*. Про це свідчили численні рани на тілі небіжчика: *«...на голове раны, яко и на горле або на шии сине, яко бы винцем шию обложил, и три раны свежие, не гоеные за левым ухом, знати ножиками белоголовскими поколотые...»*. А сліди удушення були прикриті квітами та зіллям. Того ж дня до Любча приїхав і швагро померлого Павло Монвид Дорогостайський *«...з немалою кгвардиєю слуг...»*. При ньому брати почали дізнаватися що ж це за сліди були на тілі Щасного Харлинського. Запитували і в його дружини, яка *«...на неведомость все складала...»*. Коли ж хотіли опитати челядь небіжчика, то отримали спротив від обох Дорогостайських. Щоправда, за участі *«...певных возныхъ...»* челядь було арештовано для допиту. Одну

²⁸⁶ Żychliński T. Złota księga szlachty polskiej. Rocznik XV. Poznań, 1893. S.22-25.

з челядниць на ім'я Ганна через вікно «...з избы высадивши...» повезли у Воротнів, село Павла Монвида Дорогостайського, де її «...закрили и затаили... умыслне для утаеня выступку...». Так чи інакше, слуг було опитано. Серед них признався Андрій Рожковський, який добровільно «...безъ вшелякого мусу...» визнав, що саме він з намови Олени Монвидівної Дорогостайської разом із її службницями Ганускою та Каскою «...забил, замордовалъ, задавил и задушил...» Щасного Харлинського. Про це Криштоф Харлинський, згідно із звичаєм, повідомив сусідів: «...околичным суседом обвел...», а також за допомогою возних про все освідчив на суді.

Цікаво, що вбивству очевидно передували численні незгоди в сім'ї. У справі йдеться, що 4 січня 1604 року Олена Монвидівна без волі і відомості свого чоловіка, «...побравши з собою все...», з двору в Любчі поїхала до Воротнева, маєтку Павла Монвида Дорогостайського, де «...час барзо немалый...» мешкала «при матце своей... Людомилы Ириковны Дорогостайское...». Попри прохання чоловіка повертатися до Любча вона не хотіла, як мешкати з ним «...чинячи на него и на здоровье его rozmaitye похвалки и голосные погрозки...». Тож Щасний Харлинський «...в дому своем въ Любчу сам без нее през час барзо долго немалый зоставал...». Але за деякий час, 5 червня того ж року, коли Щасний Харлинський був в маєтку своїх братів у Скорчі, туди несподівано приїхала й Олена Монвидівна Дорогостайська і з чоловіком «...поєднала...». Зі Скорча подружжя вже разом виїхало до Любча. Там, Олена Монвидівна, згідно зі свідченнями Криштофа Харлинського, «...rozmaityми чарами и кгуслами дябельскими rozmaityх чаровниц до себе потаемне зводит...», а відтак «...по розных местцах до бабъ и людей розных для rozmaityх трутизнь посылала...». Тими отрутами сама, а також намовляючи своїх челядниць, свого чоловіка «...таемне трула, кормила и поила...». Коли ж такі методи не спрацювали,

то через свою служницю Каску намовляла слугу Щасного Харлинського Андрія Рожковського. Згодом і сама «...устне и очевисте оного намовяючи, упоминками и обетницами дивными, наконец на коляна перед ним клекаючи и руки складаючи, жебы ее мужа а пана своего горла позбавил...». При цьому обіцяла йому допомогати за умови великої таємниці її участі. Тож, 6 серпня 1604 року, за кілька годин до вечора, коли Щасний Харлинський «...в коморе двора и покою своего в Любчу...» спав, його слуга Андрій Рожковський отримав від службниці Каски пулгак (різновид рушниці) «...с покою небожчиковского тихо с колка знятый и вынесеный, двумя кулями добре набитый...». Зайшовши до покою і комори, де спав Щасний Харлинський, вистрелив в голову «...а стреливши, тым же пулгаком оного моцно у голову ударил...». Цими ударами наніс дві рани, після чого Андрій Рожковський «...с покою и коморы заразом утеклъ...». Щоправда, стріляв він не дуже влучно, бо ж одна куля пройшла над головою у жертви і влучила у стіну, а інша застрягла у подушці. Тож Щасний Харлинський закривавлений вибіг у двір і лаяв свою дружину звинувачуючи її у нападі. Відтак рани виявилися не смертельними тож «...пославши по балвера, раны оные себе опатрити и завезати дал...». За декілька днів, 13 серпня того ж року, вигнавши лікаря (балвера) що лікував Щасного Харлинського з двору, Олена Монвидівна продовжила шукати способи вбивства свого чоловіка. Наказавши служанці Касці дістати зі скриньки у її покої «...подвику albo запасницу...» і у воді змочивши принести Андрію Рожковському. Усіх слуг з двору того дня також порозсилала кого куди, а сама «...до гумна на час мальй...» нібито для господарства відійшла. Тоді Каска попередила Рожковського, що при панові нікого немає, лише «карел на покою» умисне споений і сплячий. Якби ж він прокинувся, то Каска мала б накинути йому на очі фартух чи рядно. Андрій Рожковський зайшовши до покою, де лежав Щасний Харлинський, тією мокрою хусткою «...вручивши му ее неподевано с тылу на шию...

давит и душист почал...». Коли ж пан не піддався, то на допомогу прийшла Гануська, ще одна слуга Олени Монвидівни Дорогостайської. Вона схопила Щасного Харлинського за ноги і «...тримала усядиши на нем...». Коли ж вбивство відбулось, небіжчика прикрили периною і з покою «...тихо зрадою одошли...». Андрій Рожковський пішов до кухні, де дочекався на Олену Монвидівну, яка одразу запитала чи цього разу все вийшло. Діалог продовжився:

- Юж не оживет, буд того вашамость певна.

- Фала Пану Богу! То жем юж собе тепер волна!
Давайте ж ести тепер!

Саме таку історію повів Криштоф Харлинський на уряді в Луцьку. Все це засвідчили і численні шляхтичі та возні Матис Славогурський, Сидір Гуляницький, Андрій Жирицький та Семен Яроцький, які бачили тіло небіжчика та слухали показання Андрія Рожковського. Цікаво, що у справі згадується й процес катування, що був звичним для такого слідства явищем: «...коли его катъ мучиль и тянулъ...», а на самих «...муках катовских...» були присутні «...мы возный Матыс Славогурский, Петръ Бутовичъ, Иван Хвоинский и Григорей Суета, до того ж два присяжные мета Луцкого, то ест Сава Томиловичъ и Михайло Федоровичъ...». Зрештою, Андрія Рожковського піддано страті шляхом четвертування, що відбулося 8 жовтня 1604 року. Навіть при страті, «...коли уже его и езекутор водлуг учинку его четвертоваль и уже коли Пану Богу духа отдавал...» якщо вірити доповіді возних, він не зрікся своїх показань і звинувачень Олени Монвидівної Дорогостайської у намові до вбивства.

На цьому справа не завершилася, бо ж брати Харлинські прагнули притягнути до відповідальності Олену Монвидівну Дорогостайську, а також її брата Павла Дорогостайського як співучасника. Дорогостайські навіть неодноразово просили Андрія Рожковського, щоб той не свідчив проти вдови, щоправда, намарно. Більше того, для острашення Рожковського і підписання з ним якоїсь

угоди, яка вочевидь, стосувалася справи, Павло Дорогостайський зібрав ціле військо. 9 вересня 1604 року з Воротнева та інших маєтностей Дорогостайських до Любча прибуло кількадесят слуг, «...конно и збройно и пехоты немало с пулгакими до Любча для пожаданое угоды приехал и гаковниц полных возов три с порою и с пушкарми з собою до Любча привез...». Згодом той же Павло Дорогостайський неодноразово посилав до Андрій Рожковського свого слугу Шлешинського з проханням відмовитись від свідчень проти сестри, обіцяючи, що «...душа и горло его откуплено быти мело...».

Справу проти Дорогостайських мав розглянути Королівський сеймовий суд, який після прохання відповідачів відклав рішення до представлення доказів невинуватості в Луцькому гродському суді. Після численних суперечок і взаємних судових позовів у місцевому суді, Королівський суд таки прийняв рішення. У записі Володимирської гродської книги від 25 липня 1606 року міститься королівський декрет Сигізмунда III, яким Олену Монвидівну Дорогостайську було засуджено до баніції. Це було досить суворе покарання, яке передбачало позбавлення усіх громадянських та шляхетських прав. У записі йдеться, що вона «...вшеляких правъ, свобод, волностей и прерокгатив шляхетских заживат не будет могла и не может...». Що ж стосується Павла Дорогостайського, то доказів його співучасті не було знайдено, тож звинувачення проти нього знято. А сам Павло Дорогостайський у 1606 році подав зустрічний позов, в якому звинувачував братів Харлинських в наклепі та вимагав 30 тисяч злотих за завдану йому кривду. Так чи інакше, Щасний Харлинський помер не лишивши нащадків²⁸⁷.

Варто кілька слів сказати також й про інших братів Харлинських. Криштоф мав у власності частку

²⁸⁷ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. 8., Т. I.

батьківської спадщини у Любецькому маєтку на рівні з братами. Згодом розпродав свою частку батьківського спадку. У 1613 році купив в свого брата Яна Харлинського частину села Немир, але натомість продав йому свої частини в селах Мильськ, Невільному (Бортяхівка), Ставі, Богушівці і Падалівці. Хоч і не відзначався військовим вмінням, але був на війні з московитами під Смоленськом разом із братом Шимоном. У 1613 році володіючи також часткою маєтку у селі Скорче (сучасне село Скірче) разом з братом Яном пожертвували село Кроватку на утримання костелу Успіння найсвятішої діви Марії і Івана Хрестителя, який був заснований та фінансований Яном Харлинським у Скорчі в 1609 році. Криштоф Харлинський був одружений із спадкоємицею заможного роду Горностаїв Анною, від якої отримав численні маєтності. Мав у шлюбі сина Владислава, який, щоправда стосунку до Любецького маєтку не мав, як і його нащадки²⁸⁸.

Шимон Харлинський все життя служив королівським ротмістром, ще з замолоду перебував здебільшого у воєнних походах. Відшліфовував військове ремесло у Полоцьку, а також у Молдові та Франції. Був одружений з княгинею Анною Дмитрівною Козек, з якою мав сина та дочку. Про нього писали, що вдома був лиш гостем, і лише в час, коли Річ Посполита ні з ким не воювала. А як тільки заграє сурма до бою, то полишає дім, дружину та дітей і спішить чи то до Туреччини, чи до Московії зі своїми загонами. Коли у 1613 році під Смоленськом потрапив у московський полон, то його майном, в тому числі й часткою Любецького маєтку опікувалися брати Ян та Криштоф. Під час його семилітнього перебування у полоні померли дружина та син, лишилася дочка Софія, яку брати видали заміж за Шимона Семашка Добрятинського. Після повернення з полону у 1620 році Шимон Харлинський позивався на братів за спустошення його частки маєтків, пограбування майна та інших шкод. Далі

²⁸⁸ Żychliński T. Złota księga szlachty polskiej. Rocznik XV. Poznań, 1893. S.22-25.

бачимо також численні судові суперечки між братами. Позиває Шимона також син Яна Харлинського Ієронім разом з дядьком Криштофом Харлинським. Вони звинувачують Шимона в тому, що нібито будши опікуном ще неповнолітнього Ієроніма, той забрав золото, срібло та гроші залишені малому. Щоправда Шимон справедливо уник відповідальності, адже не був опікуном малого Ієроніма. До всього просив відшкодування за наклеп у сумі 10 тисяч злотих, а також позивав навзаєм щодо виділення йому третьої частини Любецького маєтку. Помер Шимон близько 1625 року, лишивши після себе лише доньку Софію.

Харлинські послуговувалися родинним гербом Бонча. На блакитному полі срібний одноріг, над щитом шолом під шоломовою короною, в нашоломнику виникає срібний одноріг, навколо щита блакитно-срібний намет. Герб Бонча також був складовою особистих печаток Харлинських.

Подальша історія частки Харлинських у Любчі та навколишніх селах, пов'язана, здебільшого з родиною старшого з синів - Яна Харлинського. Він зумів набути найкращого становища серед своїх братів. Навчався при королівському дворі у Варшаві, а згодом при дворі Габсбургів. Разом з братами, і батьком також брав участь у війні з Московією. Згодом став Луцьким підкоморієм, а закінчував життя брацлавським каштеляном. Був одним із послів на конвокаційний (перший із серії виборних королівських сеймів у Речі Посполитій) сейм 1578 року. Про різкий характер Яна Харлинського свідчить судовий процес у справі вбивства ним власника сусіднього маєтку Станіслава Воронецького²⁸⁹. У 1607 році суд присудив кару 67 гривень, при цьому визнавши, що вбивство сталося з необережності та при самозахисті. У 1624 році помер у віці близько 67 років, лишивши після себе дочок Катерину та Христину та сина Ієроніма, якому й перейшла

²⁸⁹ Żychliński T. Złota księga szlachty polskiej. Rocznik XV. Poznań, 1893. S.22-25.

частка Любецького маєтку. Був одружений із Своєю Семашко²⁹⁰.

Ієронім Харлинський мав різку вдачу, як і його батько. Це також підтверджують численні судові справи, в тому числі двічі за вбивства інших шляхтичів. Лишив після себе дружину Катерину Лешньовську та четверо дітей – дочок Анну та Теофілу Єву, а також синів Яна та Адама. Маєток Харлинських у Любчі, очевидно перейшов до дружини Ієроніма, яка у 1640 році одружилася вдруге з князем Стефаном Четвертинський. Таким чином частка Харлинських у Любчі переходить у власність князів Четвертинських²⁹¹.

Від 1616 року князь Павло Григорович Любецький фіксується як суддя Луцького гродського суду, на уряді якого перебував до 1627 року. Варто при цьому зауважити цікавий момент, деякий час (до 1609 року) на цій посаді перебував опікун Павла Любецького Остафій Єло-Малинський (помер близько 1620 року), разом з тим, впродовж 1622-1639 років посаду Луцького старости займав фактично двоюрідний племінник Павла Ієронім Янович Харлинський. Відтак можна прослідкувати вплив родинних стосунків на зайнятість тих чи інших посад. У 1617 році формується Луцьке Хрестовоздвиженське братство, з метою об'єднання та захисту православних мешканців краю. Серед ініціаторів створення Луцького братства були численні шляхетські родини Волині. Одним із активних його діячів був і князь Павло Григорович Любецький. Це підтверджує його підпис та печатка на братській декларації волинської шляхти від 1 вересня

²⁹⁰ Пустовий О. Луцький підкоморський суд за урядування Яна Харленського (1585-1617). *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник*. Випуск ІХ. Матеріали наукової конференції «Любартівські читання» (українська). Луцьк, 2013. с. 229-234.

²⁹¹ Żychliński T. *Złota księga szlachty polskiej*. Rocznik XV. Poznań, 1893. S.22-25.

1619 року про відкриття школи і шпиталю при Луцькому братстві та відбудові братської церкви²⁹².

У цей час бачимо кілька втеч селян в села Любецького маєтку. Зокрема, у січні 1620 року до сіл Богушівка та Невільне, що входив до маєтку Яна Харлинського втекли троє підданих Жидичинського монастиря з села Нужель. А у лютому 1625 року бачимо вже зворотню втечу – з села Рудка втекли піддані Шимона Харлинського²⁹³.

10 травня 1627 року князі Павло та Іван Григоровичі Любецькі як співвласники Любча та маєтку отримали декрет Луцького підкоморного суду по справі розмежування з сусідніми маєтками, зокрема князя Юрія Заславського (Тристенецький маєток), єпископа Луцького і Острозького Єремії Почапівського (Рожищенський маєток), архімандрита Жидичинського Іосифа Мукасія-Бокавецького, та Бальцара і Олександра Раецьких. Щоправда, варто зауважити, що князь Іван Григорович Любецький мав у Любецькому маєтку лише незначну частину, а його основні володіння були в Оршанському повіті на території Білорусі. У цей час населені пункти Любецького маєтку крім князів Любецьких як власність тримали князь Олександр Заславський (ймовірно села Тихотин та Залісці), Ієронім Харлинський, Шимон Харлинський та Криштоф Харлинський²⁹⁴.

Маємо деякі відомості про діяльність Любецької церкви у XVII ст. Зокрема, у 1628 році священником місцевої церкви був отець Іван. У 1631 році так званий «податок з попів» у селі Любче платили Криштоф Харлинський та князь Павло Друцький Любецький²⁹⁵.

²⁹² Глінські Я. С. Князі Друцькі-Любецькі ў канцы XVI–XVII ст.: радавод, маёмаснае становішча, грамадска-палітычная дзейнасць. Архіварыус Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў. Выпуск 14. Мінск, 2016. С. 327-347.

²⁹³ Селянський рух на Україні 1569-1647: збірник документів і матеріалів. Київ: Наукова думка, 1993. 535 с.

²⁹⁴ Глінські Я. С. Князі Друцькі-Любецькі ў канцы XVI–XVII ст.: радавод, маёмаснае становішча, грамадска-палітычная дзейнасць. Архіварыус Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў. Выпуск 14. Мінск, 2016. С. 327-347.

²⁹⁵ Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI— перша половина XVII ст.). Київ, 2008. 882 с.

Зазначається, що церква була східного обряду. А у 1639 році як священник згадується пресвітер отець Терпиловський²⁹⁶.

Дослідник Олексій Баранович подає цікаві статистичні дані на основі подимного податку станом на 1629 рік. Завдяки цим даним маємо уявлення про частки шляхетських володінь та про приблизну кількість господарств у населених пунктах. Частинами сіл Залісці та Тихотин володів Домінік Заславський, який платив подимний податок у цих селах відповідно від 7 та 1 димів. Ієронім Харлинський платив з 15 димів (дворів) у Любчі, з 25 димів у Рудці, з 24 димів у Богушівці, з 8 у Любецизіні (ймовірно присілок Любча). Слід сказати, що Ієронім Харлинський був дідичем цих земель, тобто володів ними за спадковою власністю. А от посесорами (орендарями) цих сіл вказуються інші люди, зокрема Рудка станом на 1629 рік перебувала в оренді в Криштофа Шимковича Шклінського, Любецизна в Яна Козаковича Прошицького, Богушівка у Валентина Голяського, а Любче в Яна Біновського. Князь Павло Григорович Любецький платив з 17 димів у Любчі, з 25 димів в Козині, з 19 у Переспі, з 6 у Рудці, а також, маючи уряд Луцького гродського судді, платив з 5 димів в місті Луцьку. Ще один власник частки колишнього маєтку Миколай Семашко платив з 5 димів у Любчі та з 1 диму у Тихотині, щоправда цю частку у нього орендував Юрій Козирадський. Слід сказати, що Миколай Семашко – ймовірно нащадок Софії Шимонівної Харлинської та Шимона Васильовича Семашка Добрятинського. Крім того, часткою у Любчі та Переспі володів Марцин Домбровський, який платив відповідно з 9 та 2 димів. Загалом, бачимо у Любчі станом на 1629 рік 46 димів, з яких платили подушний податок і якими володіли різні власники. У той же час в Залісцях лише

²⁹⁶ Пам'ятки: [археогр. щорічник]. Т. 3: Архів української церкви, вип.1: Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI першої половини XVII ст./упоряд. М. В. Довбищенко. Київ, 2001. 462 с.

7 димів²⁹⁷. Село Кроватка не згадується тут зовсім, будучи у власності Скурченського костелу Успіння найсвятішої діви Марії і Івана Хрестителя²⁹⁸.

Князь Павло Григорович Любецький активно давав населені пункти із своєї частки Любецького маєтку в оренду та заставу. Наприклад, 9 жовтня 1640 року брати Павло та Іван Григоровичі Любецькі отримали декрет Луцького земського суду по справі з тогочасним Луцьким старостою Владиславом-Домініком Заславським щодо сіл Заісіці та Тихотин, які Павло Григорович раніше віддав в заставу Богдану Омеляновичу, а його нащадки продали ці села Краківському каштеляну Янушу Острозькому. Відтак, спостерігаємо розпорошення населених пунктів маєтку між шляхетськими родинами, що не були пов'язані з князями Любецькими. Якщо у 1528 році в руках родини Любецьких тут було зосереджено 360 димів, з яких платили подимний податок, то вже в 1629 році бачимо лише 79 димів²⁹⁹.

На початку 1640-х років (між 1640 і 1644 роками) князь Павло Григорович Любецький помирає. Про сім'ю князя не маємо відомостей. Ймовірно помер неодружений та не лишив нащадків. Натомість у 1644 році як власника частки Любецьких у Любчі бачимо князя Івана Григоровича Любецького, який покинувши свої Оршанські маєтності та відмовившись від посади Оршанського підстарости, оселився на землях брата. 21 жовтня 1644 року він отримує декрет Луцького земського суду про розмежування його маєтку з центром у Козині з Рожищенськими володіннями Луцького та Острозького єпископа Афанасія Пузини. У Луцькій гродській книзі від 25 січня 1645 року Іван Григорович Любецький дає своїй дружині (ймовірно, Анастасії Кисіль)

²⁹⁷ Баранович О.І. Залюднення України перед Хмельниччиною. Ч. 1: Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. Київ, 1930. С.56-57.

²⁹⁸ Żychliński T. Złota księga szlachty polskiej. Rocznik XV. Poznań, 1893. 327 s.

²⁹⁹ Глінські Я.С. Князі Друцкія-Любецкія ў канцы XVI-XVII ст.: радавод, маёмаснае становішча, грамадска-палітычная дзейнасць. Архіварыус Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў. Выпуск 14. Мінск, 2016. С. 327-347.

запис про забезпечення взятої в неї позики на суму в 3 тисячі злотих на селах Козин (разом з двором), Переспа та Соловин. Претензії на Любецький маєток були й у нащадків сестри Павла та Івана Григоровичів Любецьких Олександри-Магдалени Любецької Гулевич. Зокрема її дочка Ганна Гулевич, після одруження Носилівська, судилась із Іваном Григоровичем Любецьким за дідівську спадщину. Відтак, у декреті Коронного трибуналу від 21 листопада 1645 року бачимо рішення про вилучення частки з маєтку у Любчі на користь Ганни Гулевич Носилівської, онучки князя Григорія Івановича Любецького, дочки Олександри-Магдалени Любецької Гулевич³⁰⁰.

Продовжувалися втечі селян. У жовтні 1643 року втекли двоє підданих з частини села Рудка, що належала Ієроніму Харлинському до частини того ж села, та у село Переспа що перебували у маєтку князя Івана Григоровича Любецького. Впродовж 1638-1643 років майже 100 підданих Володимирської єпископії з сіл Солотвин, Купичів, Рокитниця і інших втекли до маєтку князя Івана Григоровича Любецького у містечко Любче та село Залісці.

У записі Луцької гродської книги від 10 липня 1647 року міститься протестація від імені князя Івана Григоровича Любецького щодо втечі підданих з села Козин. Зокрема, робітники («...робочи...») Семен Приступа та його сини Лаврин, Васко та Охрім, а також Васко Козак вночі на 28 червня разом з жінками, дітьми, худобою та «...зо всьєю маєтністю...» втекли з Козина. Крім того, Васко Козак вкрав близько 300 злотих³⁰¹.

У 1647 році серед записів у актових книгах від 8 вересня зустрічаємо заяву шляхтича Данієля Іваницького на князя Івана Григоровича Любецького та

³⁰⁰ Глінські Я.С. Князі Друцкія-Любецкія ў канцы XVI-XVII ст.: радавод, маёмаснае становішча, грамадска-палітычная дзейнасць. Архіварыус Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў. Выпуск 14. Мінск, 2016. С. 327-347.

³⁰¹ Селянський рух на Україні 1569-1647: збірник документів і матеріалів. Київ: Наукова думка, 1993. С.333.

його дружину Анастасію Кисіль, які, здавши Іваницькому в оренду села Любче, Залісці і Тихотин та зобов'язавшись, в разі неврожаю, відшкодувати орендареві збитки, тепер відмовляються це зробити. Сума прописана в орендному контракті становила 3600 польських золотих терміном на три роки. Крім того, в угоді описувалися майнові зобов'язання сторін, а також прибутки, які мав отримати орендар з отриманих частин Любецького маєтку. Так чи інакше, Даніель Іваницький скаржитися, що передбачених прибутків не отримав. Він зазначає, що згідно з угодою, щороку із Залісецької пасіки він мав би збирати чотири півбочки меду, кожний з яких оцінювався по 45 золотих. Загалом з орендованих частин Іваницький мав би зібрати по 4 маці гречки, а також отримати по 150 золотих за сіно. Натомість, у перший урожай після підписання угоди, Даніель Іваницький із пасіки у Залісцях зібрав всього два півбочки меду, сіна не косив, бо затопило водою, гречки не зібрав ні снопа, а загалом зазнав збитку з недожати жита в 600 золотих, а недожати ячменю 40 золотих. Возний Томаш Камінський, який відвідав поля у Любчі, Залісцях та Тихотині, підтвердив становище урожаю в орендованих частинах, а також свідчив, що озиме збіжжя градом побите «...барзо неуроженое и злое...».

Більше того, Іваницький скаржився, що княгиня Анастасія Кисіль Любецька, 20 липня того ж, 1647 року, коли сам князь Іван Григорович Любецький перебував у Любліні, незважаючи на угоду, «...двор в селе Любчу з огородами и зо всіми принадлежностями...», які мали б відійти згідно з орендною угодою Даніелю Іваницькому, відняла і тепер там князь Іван Григорович Любецький мешкає. Крім того, він також погрожував орендарю через свого підданого з Любча «...обещуючи его до нездоровья привести...»³⁰².

³⁰² Україна перед визвольною війною 1648–1654 рр.: Збірка документів (1639–1648 рр.)/Відп. ред. М. Н. Петровський, К. Г. Гуслистий. Київ: Вид-во АН УРСР, 1946. С.139-143.

Суттєво вплинули на розвиток Любецького маєтку та й загалом краю, події Хмельниччини, які охопила фактично всю східну територію Речі Посполитої. Під час наступу козаків у 1648 році князь Іван Григорович Любецький разом із сім'єю виїхав зі свого двору в Козині у інші дідичні володіння Виденичі, де знаходився впродовж року. У записі Луцької гродської книги від 15 вересня 1649 року міститься маніфестація князя Івана Григоровича Любецького про знищення документів власності на Любецький маєток, під час козацького нападу у 1648 році на його двір у Козині³⁰³.

У 1649 році сеймом Речі Посполитої було ухвалено подвійний податок у воєводствах з метою виплати жалування повітовим корогвам, які брали участь в Зборівській кампанії 1649 року. Відтак, на сеймику у Волинському воєводстві було погоджено збір подвійного податку та призначено поборника, який мав би його збирати на основі наявних підданих. Згодом також запроваджувалися податки, які мали б сплачувати волинські шляхтичі на користь польського війська. Враховуючи численні збитки завдані під час війни, значна кількість волинських шляхтичів не сплачувала цей податок і оскаржувала збір показуючи зміни в кількості димів в маєтку. Власне завдяки таким оскарженням, маємо можливість прослідкувати зміни у становищі господарств у населених пунктах Любецького маєтку.

Бачимо, що у власності Брацлавського підкоморія князя Стефана Святополк-Четвертинського перебувала частина села Любче, з якого у 1650 році він платив подимне за 2 дими, а у 1653 році за 5 димів. З Переспи Святополк-Четвертинський у 1648 році платив за 30 димів, а вже у 1650 році за 2 дими, в 1653 – за 3 дими. З села Немир він же платив у 1650 році за 5 димів, а в 1653 році – за 2 дими. З обох сіл Рудка та

³⁰³ Національно-визвольна війна в Україні. 1648-1657. Збірник за документами актових книг/упоряд.: Л. А. Сухих, В. В. Страшко. Київ, 2008. С.80.

Мильськ у 1650 році він платив за 37 димів, а в 1653 і 1655 роках вже за 2 дими в обох селах. Село Тихотин у 1650 році тримав у оренді Станіслав Козакович Прошицький. У цьому селі татари спалили 4 двори, відтак лишилося лише 4 вцілілих. Крім того, він скаржився, що *«...през спалене двору в Рудце пана моего при наезде козацким и квиты давние погорели...»*. З цього бачимо свядчення про спалення двору в Рудці, який очевидно належав Стефану Святополк-Четвертинському, а також втрату старих податкових квитанцій. Влітку 1654 року кількість димів, з яких платив податок князь Стефан Святополк-Четвертинський, зменшилась до 13 з усіх сіл Любецького маєтку – Любецщина, Любче, Переспа, Немир, Мильськ та Рудка. Тоді як у 1651 році у цих же селах він платив з 48 димів. Відтак, бачимо масштаби збитків завдані тогочасними подіями. Слід зазначити, що в частині документів володіння князя в Любецькому маєтку називають заставними, а в іншій – дідичними (тобто власними).

Князь Іван Григорович Любецький в 1650 році платив з 7 димів у Козині, з 16 димів у Любче, з 15 у Переспі, з 5 у Рудці, з 12 у Залісцях, з 5 у Тихотині, з 1 у Соловині і з 3 у Луцьку. За період 1648-1649 років тут було спустошено 30 господарств. Станом на 1651 рік, згідно генеалогічних розвідок Євгена Глинського князь Іван Григорович Любецький вже помер. Глинський зазначає, що подальші сплати податків стосувалися нащадків Івана Григоровича Любецького. В будь якому випадку, у 1653 році князі Любецькі платили з 5 димів у Любче, з 2 у Рудці, з 11 в Залісцях та з 2 у Тихотині. При тому в протестації зазналося, що у Залісцях *«...спустошало презь презь моровое поветре дьмовъ чотыры...»*, в Любчі *«...спустошало дьмовъ петнацат...»*.

Серед державців (орендарів) частки Любецького маєтку станом на 1652 рік зазначаються пани Линевські. У той час вони платили з 13 димів у Любче, з 2 димів у Немирі, з 3 димів у Переспі та по 1 з Рудки і Соловина.

Крім того, в них у заставі була частина села Тихотин, щоправда на той час там були пустки. Загалом на частинах Любецького маєтку, що були у володінні Линевських, впродовж 1648-1651 років було спустошено 30 димів.

Від села Кроватка під час Хмельниччини подимний податок платив плебан Скурчанської плебанії (плебанія - двір священника католицької або уніатської церкви) Себастьян Фрієвич. У 1648 році він платив податок з 15 димів у Кроватці; у 1649 та 1650 роках з 10 димів. Присягу щодо кількості димів в селі приймав вїйт Кроватки на ім'я Семен. Він свідчив, що 5 підданих *«...с того села Кроваты, до плебании Скорецское належачого, проч пошли...»*, внаслідок чого *«...халупы ихъ пустками стоятъ...»*. Ще одним власником Кроватки, який платив подимне у той час був Ян Пясецький – також плебанник зі Скурча. Він у 1648 та 1650 роках платив із цього села за 10 димів подимного податку. Бачимо, що Кроватка лишалася у власності костелу Успіння найсвятішої діви Марії і Івана Хрестителя у Скурчі. Цікаво, що вказано *«...в селе Кроватей дымов десять, а перед тымъ водлугъ першое прысеги не было, тьлько пят...»*. Тобто, згідно попереднього подимного тарифу за 1629 рік, з Кроватки платили лише з 5 димів, відтак спостерігається збільшення мешканців. У 1654 році подимний податок з Кроватки платив плебанник зі Скурча Адам Щуцький. І якщо ще у 1653 році тут було 10 димів, то вже за рік лишилось лише 3 дими. Це пов'язано було *«...по такърочъной инкурсии татарской...»*, тобто з тогорічним нападом татар³⁰⁴.

Села Любецького маєтку суттєво страждали у цей період. Про це свідчать численні протестації власників маєтку. В записі у Луцькій гродській книзі від 21 березня 1652 року міститься протестація Анастасії Кисіль

³⁰⁴ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов [в 35 тт.]: Ч. 7. Т. II: Акты о заселении Юго-Западной России. Киев, 1890. С.423.

Любецької (дружини князя Івана Григоровича Любецького) про грабунки та насильства в селах Козин, Переспа та Любче, заподіяні в другій половині 1651 року жовнірами (солдатами) та челяддю (слугами) корогви королівського ротмістра Томаша-Казимира Сапеги, що, ймовірно, стаціонували в вищезгаданих селах. Тож польські вояки у селян позабирали «...збожа розные – жыта, гречки, ячъмени... телята порезали, куры, гусы, быдла, вепри, свини побили, побрали солонини, масла, сыры побрали...». У протестації зазначалося, що грабунок був настільки тяжкий, що «...подданных такъ зъубожили же од голоду некоторые поумерали...»³⁰⁵.

У записі від 14 грудня 1654 року міститься маніфестація від імені князя Стефана Святополк-Четвертинського, який скаржиться, що у жовтні 1654 року в населені пункти його маєтностей вторглися «...ребелизанъти козаки з москвою...» і знищили та попалили численне майно, вбили «...хлоповъ веле, яко ксенъжи, поповъ и шляхты немало...». Частини князя в Любецькому маєтку (в тексті – «...в Любечизне...») були також спалені повстанцями. Через те князь Стефан Святополк-Четвертинський наголошував про неможливість платити такі ж податки з маєтку як до цього³⁰⁶.

Після смерті князя Івана Григоровича Любецького, маєток перейшов до його другої дружини Анастасії Кисіль та сина від першого шлюбу Миколая Івановича Любецького. Саме з ним пов'язана подальша і, очевидно, завершальна історія Любецького маєтку як дідичних володінь цієї князівської родини. Миколай Іванович Любецький стало проживав у своїх білоруських маєтках. 24 лютого 1651 року, після повноліття видав мачусі квит про прийняття маєтностей, що лишилися після батька.

³⁰⁵ Національно-визвольна війна в Україні. 1648-1657. Збірник за документами актових книг/упоряд.: Л. А. Сухих, В. В. Страшко. Київ, 2008. С.252.

³⁰⁶ Національно-визвольна війна в Україні. 1648-1657. Збірник за документами актових книг/упоряд.: Л. А. Сухих, В. В. Страшко. Київ, 2008. С.325.

Вказується також, що свою окрему частку отримала і Анастасія Кисіль Любецька. У січні 1655 року вона судилася із своїм пасербом за право вступити у володіння Любецьким маєтком³⁰⁷.

У записі Луцької гродської книги від 25 січня 1655 року зустрічаємо протестацію Стефана Пилиповського про підступне поранення його Яном Виговським в селі Залісці, маєтку князя Миколая Івановича Любецького, що сталося 5 жовтня 1654 року. Згодом зустрічаємо Яна Виговського як власника частки у Залісцях, а відтак часткою цього села володів Самійло Виговський.

Загалом же бачимо значне зменшення господарств у населених пунктах, пов'язане із спустошенням під час військових дій, стаціонаування в селах польських королівських військ, татарських нападів, а також повстанських виступів.

Цікаві дані містяться в переписі подимного тарифу Волинського воєводства за 1662 рік. З них дізнаємось, що у той час селом Невільне володів Міхал Верещинський, який платив тут з 4 димів 6 злотих і 12 грошей.

Заставною частиною Любча володіли родина Юшковських, які платили з 3 димів 4 злотих і 24 грошей. Іншою частиною, як зазначається «дідичною» володів Станіслав Поцій, який мав тут 27 димів, з яких платив 43 злотих і 6 грошей. Родина Поціїв володіла землями в тому числі і в Березолупах та Береську. Дідичною частиною Любча володів також і Миколай Любецький, який, щоправда мав тут лише 2 дими, та й ті були у заставі в Станіслава Сухачевського, який платив з них 3 злотих і 6 грошей. Заставною частиною у Козині володів Стефан Янішевський, який платив звідси з 2 димів, а також з Переспи з 3 димів загалом 8 злотих. Крім того, тоді ж часткою сіл Любче, Немир, Залісці, Переспа та Рудка

³⁰⁷ Глінські Я. С. Князі Друцькія-Любецькія ў канцы XVI-XVII ст.: радавод, маёмаснае становішча, грамадска-палітычная дзейнасць. Архіварыус Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў. Выпуск 14. Мінск, 2016. С. 338.

володів князь Стефан Святополк Четвертинський. Щоправда окремо не вказано кількість осіб з яких платив податок князь у своїх маєтностях на так званій Любечизні. Загалом же з усіх своїх маєтностей, які включали в тому числі володіння на Маневиччині Стефан Святополк Четвертинський платив за 195 димів 312 злотих³⁰⁸.

У 1668 році князь Миколай Іванович Любецький все ще володів часткою Любецького маєтку, хоч, очевидно, активно передавав свої землі в численні оренди. Він був одружений із Христиною Богданівною Статкевич, з якою мали синів Симона-Домініка, Богдана-Казимира та Теодора (помер в юності). Сам же князь Миколай Іванович Любецький помер близько 1671 року, ставши останнім із Любецьких, які володіли Любчем та околицями. Його сини здебільшого осіли на білоруських землях, де володіли маєтками в Оршанському та Новогрудському повітах. Їх зв'язок із Любчем та околицями наразі не простежується³⁰⁹.

Згідно з матеріалами поголовної податі Луцького повіту 1677-1679 років селом Невільне володів Міхал Верещинський разом з дружиною. Разом з ним проживало сім осіб двірної челядді. Загалом він платив звідси за 9 мешканців 11 злотих та 15 грошей. Себастьян Матуський володів маєтком у складі частин сіл Любче, Немир, Тихотин і Рудка. Щоправда станом на час укладання документу маєток перебував у заставі в Яна Котковського, який проживав у Любчі з дружиною, та чотирма особами дворової челяді. Загалом в маєтку Котковського було 20 осіб, з яких він платив 16 злотих. Частинами Козина, Переспи та Соловина володів Стефан Казимир Янішевський. Проживав з дружиною та двома челядниками простого стану. Загалом він платив з 6 осіб

³⁰⁸ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов [в 35 тт.]: Ч. 7. Т. III: Акты о заселении Юго-Западной России. Киев, 1905. 746 с

³⁰⁹ Глінскі Я. С. Князі Друцкія-Любецкія ў канцы XVI-XVII ст.: радавод, маёмаснае становішча, грамадска-палітычная дзейнасць. Архіварыус Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў. Выпуск 14. Мінск, 2016. С. 338.

8 злотих та 15 грошей. Щоправда зазначалося: «...*ob calamitatem temporum nihil constat ad contributionem...*», що можна приблизно перекласти як «не визначено через лихі часи»³¹⁰.

Цікавий запис міститься у Луцькій гродській книзі від 16 вересня 1681 року. Член Луцького братства старший братчик і провізор Томаш Гуляницький від імені ігумена Луцького монастиря Мелетія Любецького скаржився на одного із тогочасних власників частини Любча та околиць Віленського стольника Франциска Венжика, слуга якого, Любецький підстароста Ян Повирський напав на іншу частину того ж маєтку, якою володів монастир. У записі йдеться, що 26 липня 1681 року Ян Повирський намагався розігнати селян-підданих монастиря. Зокрема в селі Любче він гайдуком побив жінок Вуську Обдеруху, Овдюшку Семенову, Каську Клушакову, Настю Яцькову, Кристину Хурсову, Павлову Грибову, Хвеську Іванову, Огапку Грибову, Леськову Грибову, а також Дем'янову Грибову, яка від перестрашу й померла. Крім того, Ян Повирський наказував жінкам в'язати ноги та руки і топити у болотній воді. За кілька тижнів після цих подій, Франциск Венжик, від'їжджаючи до Польщі наказав своєму слuzі чинити підданам монастирським всілякі шкоди. Тож 29 липня того ж року, Ян Повирський зібравши собі помічників, зокрема шляхтичів Яна Малинського та Яна Шиманського, а також підданих із сіл Франциска Венжика. Зокрема, серед них були мешканці Любча Лаврина Гула, Грицько Гула, Олекса Башик, Іван Башик, Лукашик, Стефан Сачко, Семен Радченя, Мартин Радченя, Мишко Дейнека, Хвесько Сахнюк, Хвесько Горбушко, Левко Тришик, Семен Волошин, Мишко Бортник, Клим Башик, Оришко Священник, Іван Демидчук та Грицько Сидорчук. З села Немир називаються Яцько, Микита та Йонтух

³¹⁰ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов [в 35 тт.]: Ч. 7. Т. III: Акты о заселении Юго-Западной России. Киев, 1905. 746 с

Шапранчуки, брати Степан та Гаврило Антончики, Гаврило Мрозеня, Процько Орищук, Омелько Оженік, Іван Андрушик, Хвесьько Ковальчук. Крім того називаються і піддані з сіл Линівки та Переспи, а також чимало інших, імен та прізвищ яких неможливо знати, як зазначено в записі. Загалом же було близько 100 осіб озброєні рушницями, з косами, цепами, киями і іншою зброєю. Уся ця ватага напала на поля в Рудці, що були частиною монастирського маєтку. На полі саме перебували жінці, а серед них і законник монастиря Луцького братства отець Каліст Стефанкович, що «...*тільки з пацьорками в поле вийшов...*». Тож він перший піддався нападу. Ян Повирський на коні з витягнутою шаблею хотів був отця Каліста «...*смерті приправити...*», та тому вдалося втекти. Інші жінці піддалися побиттю. Сам же Ян Повирський, згідно із скаргою, стояв на коні і кричав: «*Zabiiaycie takich owakich synow, niech znaia czerczy Lubeckiego pana!*». Серед тих, хто постраждав були Грицько Боянчук, Мишко Горкавець, Матвій Олещук, Яків Качан, Пилип Мамчур, Остап Середа, Петро Радчук, Пилип Малий, а також жінок (челядь білоголову) Каську Тимошиху, Овдюшку Захариху, Марину Середиху, Мелашку Радчиху, Параску Семенову, Олену жінку Павла Радчука, Марушку жінку Василя Кривого. Згідно зі свідченнями возного Давида Волинського, який побував у Рудці 31 липня того ж року, усі вони отримали численні важкі рани і лежать хворі, а Павлу Шейруку серпом відтяли пальця. Крім того, нападники позабирали серпи, що полишали жінці тікаючи, а також забрали 24 копи жита, які до Любча повезли і там в гумні дворовому поскладали³¹¹.

У цій справі бачимо братчика Луцького братства ігумена Мелетія Любецького, щоправда встановити родовий зв'язок цієї особи із князями Любецькими чи визначити його як одного із нащадків наразі не вдалось.

³¹¹ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. 6., Т. I. Приложение: Акты объ экономических и юридических отношеніяхъ крестьянъ въ XVI-XVIII веке. Киев, 1876. С.140-144.

Особа із іменем Мелетій не згадується серед нащадків Миколая Любецького. Тож можна робити лише припущення. Дана справа також дає можливість простежити власників сіл колишнього Любецького маєтку. Бачимо, що частиною Любча володів Франциск Венжик, а Рудкою братчики монастиря Луцького православного братства³¹². Луцьке братство як власник частини Любецького маєтку фігурує і в подальшому. Зокрема, у 1687 році Вацлав Семашко позичив у Луцького братства 8 500 злотих, а в заставу цієї суми він передав братству в оренду село Рудку, а також частини маєтків у селах Любче, Тихотин, Немир та Залісці³¹³.

Починаючи з кінця XVII ст. Любче, Залісці, Кроватка та околиці згадуються в джерелах значно менше. Можливо це пов'язано із зміною становища Любча, розпорощенням території між численними власниками, а також незначним статусом нових власників колишнього маєтку. Очевидно, впливала також політична ситуація в Речі Посполитій, яка потопала у численних війнах, зокрема у Північній війні між Швецією та Росією, а з середини XVIII ст. поступово переходила під вплив Російської імперії. Так чи інакше, але про події XVIII ст. у наших селах маємо наразі вкрай мало відомостей.

Станом на початок XVIII ст. зустрічаємо храм у Любчі вже як греко-католицький. На уніатському єпархіальному соборі, який відбувався 13-15 жовтня 1715 року у місті Володимирі, був присутній Петро Вижевський (Petrus Wyzewski), парох церкви у Любче. Церква у Любчі була складовою Киселинської протопопії Володимирської єпархії³¹⁴.

У середині XVIII ст. Любче перейшло у володіння родини князів Воронєцьких. Відтак бачимо, що

³¹² ЦДІАК, Ф.25, оп.1, спр. 399.

³¹³ Довбищенко М. На порозі нової доби: православна шляхта Волині кінця XVII – початку XVIII ст. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Випуск XVI. Дрогобич: Коло, 2012. С.153-167.

³¹⁴ Гіль А., Сковчиляс І. *Володимирсько-Берестейська єпархія XI XVIII ст.: історичні нариси*. Львів, 2013. 288 с.

Володислав Корибут Валеріанович зі Збаража Воронецький, на своїй печатці у 1747-1751 роках писався князем Любецьким володіючи маєтком у Любчі. Печатка князя має круглу форму та коловий напис: «WLADYSLAW XIAZE KORYBUT Z ZBARAZA NA XIESTWIE LUBECKIM WORONIECKI STAROLUCKI»³¹⁵.

Попри те, що основою місцевого населення були переважно українці, серед інших національностей значну ланку становили євреї. Проживаючи на Волині, вони як і християни мали свої парафії, які називалися кагали. Євреї Любча з околицями входили до складу кагалу у Соколі. Згідно перепису єврейського населення, що відбувалося у Речі Посполитій в лютому 1765 року у Любчі проживало 3 євреїв, в Залісцях – 4, в Рудці – 5, в Невільному – 4, в Тихотині – 3, в Немирі – 4. За даними перепису у 1778 році в Любчі було 4 єврейських мешканці, в Залісцях – 3, в Тихотині – 2, в Невільному – 3, в Козині – 4, в Рудці – 2. Такий же перепис відбувався у вересні 1784 року. Тоді у Любчі проживало 3 євреїв, також по 3 єврейських мешканці було у Козині, Рудці, Залісцях, Невільному та Трилісцях. Така ж кількість євреїв проживала в даних селах і за даними нового перепису в 1787 році. Село Кроватка належало до кагалу в містечку Торчин. У 1765 році там проживало 5 євреїв, у 1778 році – 2, така ж кількість єврейського населення була і у 1784 році. А у 1787 році в Кроватці проживало 3 євреї³¹⁶.

У 1789 році у Речі Посполитій відбувалися події, що увійшли в історію як «Волинська тривога». Ці події стали наслідком загострення соціальних і релігійних суперечок на Правобережній Україні, спровоковані Російською імперією. Влада Речі Посполитої була налякана чутками

³¹⁵ Однороженко О. До історії української генеалогії та геральдики: княжі роди XIV–XVII ст. *Генеалогічні записки*: Зб. наук. пр. Вип. 8. 2010. С. 1-34.

³¹⁶ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. 5., Т. II: Переписи еврейского населения въ Юго-Западномъ крае въ 1765-1791 гг. Киев, 1890. 1285 с.

про можливість великого селянського повстання. Цьому сприяв розголос про вбивство мешканцями села Невірків (сьогодні у Рівненській області) родини поміщика Вилежинського. Наслідком цієї події стали заходи репресивного характеру.

Не минули події «Волинської тривоги» і наші села. Поміщик Францішек Вільчинський, який орендував Любче з навколишніми селами в князя Воронецького (імені не вказано) звинувачував місцевих селян у підготовці бунту. Ці звинувачення, очевидно, стали наслідком доносів селян князю Воронецькому на порушення умов оренди Вільчинським. Тож, Францішек Вільчинський звинувачував місцевих селян, особливо тих, що були заможнішими, «...въ томъ, что они буйны, не послушни ему, держатъ у себя порохъ, оружје...» і навіть погрожують своєму місцевому попу. Зокрема, інше джерело повідомляє, що місцевий заможний господар, «...najlepszy w Lubczu...» на прізвище Поручник, а також його син, виголошували священникові «...słowa zuchwałe...»³¹⁷.

Автор видання «События на Вольни в 1789 году» Костянтин Козловський зазначає, що у селян Любча дійсно була зброя та порох, але пов'язано це було насамперед із популярністю у цій місцевості полювання: «...именіе Любчи находилось на Полесьи, въ громадныхъ лесахъ котораго крестьяне охотились за всякого рода зверями...». Тим не менш в Любче прибули поліцейські, які схопили вказаних у скарзі селян, закувавши їх у кайдани та разом із знайденою в них зброєю повезли до Луцька. Далі автор повідомляє, що після недовгих допитів один селянин був повішений, а його батько, що мав близько 80 років «...умеръ въ тюрьме отъ холода и голода...». Його тіло було привезено до церкви (ймовірно в Любче), де й було поховано. Інших арештованих, серед яких були брати

³¹⁷ Бродович Ф. Изображение насилия, жестокого обращения на слабую невинность. Записки о событиях на Вольни и Подолии в 1789 г. Феодосия Бродовича, униатского архипресвитера Луцкого. Москва, 1869

повішеного селянина, вирішено карати впродовж дороги з Луцька до Любче. Вказується, що на цьому шляху знаходилися населені пункти Яровиця, Вишків, Липляни, Жидичин, Кульчин, Рудня, Рожище, Козин, Рудка і врешті Любче. У кожному з цих сіл арештованих селян мали карати сотнею ударів, всього ж кожен з них мав винести по тисячі і сто ударів.

Крім того, за «...произношение неприятныхъ для пановъ речей въ пьяномъ виде...» арештовано також селянина із Кроватки, якого спочатку мали повісити, але комісія, що оголошувала вирок зглянулася на його багаточисельну сім'ю і замість смертного вироку вирішила відрубати селянину праву руку та прибити її до стовпа. Зрештою, він через тиждень таки помер³¹⁸.

У 1795 році відбулися важливі геополітичні події, внаслідок яких Річ Посполита перестала існувати як держава. Ці події відомі в історії як поділи Польщі між Прусією, Австрією та Росією. Внаслідок цих поділів, Волинь відходить під владу Російської імперії. Відтак у грудні 1796 року села Любче та Залісці стали адміністративною складовою частиною Рожищенської волості Луцького повіту Волинської губернії Київського генерал-губернаторства. Село Кроватка ж увійшло до складу Щуринської волості, того ж повіту. Фактично одразу відбувся перерозподіл маєтків, як правило на користь російських поміщиків чи тих, хто лишився лояльним російській владі.

У 1786 році в Любчі будується нова церква, яку носить ім'я святого Іоанна Милостивого. Храм, ймовірно, починає діяти саме як православний. У клірових відомостях храму за 1797 рік маємо короткі статистичні відомості про православних мешканців, які відвідували прихід у Любчі. Згідно із ними, всього дворів у Любчі було 48, в яких проживало 196 мешканці чоловічої статті та 193 жіночої. До приходу також належали село Тихотин з

³¹⁸ Козловский К. События на Волини в 1789 году. Киев, 1871. 46 с.

23 дворами та 109 чоловіками і 93 жінками, село Невільне з 22 дворами, 49 чоловіками, 84 жінками та село Трилісиця з 3 дворами і 7 чоловіками та 7 жінками. Священником у 1797 році був тридцятилітній Стефан Бариллович. Орної землі при церкві було 15 десятин, а сінокосів – 24 десятини³¹⁹.

Маємо скупі статистичні відомості про село Залісці у 1798 році. Тоді в Залісцях було 31 будинок, в яких проживали 242 мешканці. З них 123 особи чоловічої статі та 119 жіночої. Крім того, 2 чоловіків та 1 жінка були міщанського стану, а решта селяни³²⁰.

18 червня 1800 року в маєтностях поміщика Вікентія Гораїна у селі Любче Луцького повіту сталася неприємна ситуація, що ледь не стала трагічною. Після полудня у понеділок в поміщицькому дворі у сінях господарського дому жінки мили білизну. Серед тих, хто перебував у сінях були мешканки Любча Марта Івчиха, Анна Григорівна, Дорота Станіславівна Мамка (можливо неправильне написання прізвиська), Настасія Хомихова та Тетяна Миколаївна. Вони тільки почали свою роботу і нічого стороннього поруч не помічали. Враз прозвучав жахливий оглушливий звук. Жінки перелякавшись побігли на двір, думаючи, що це вдарив грім і в будинок влучила блискавка. Та побачивши, що блискавиці немає, жінки повернулись назад до сіней. Повернувшись вони побачили лежачу в крові Тетяну Миколаївну. Її губа із зубами лежала відстрілена збоку. Жінки почали кликали поранену, намагались говорити до неї, але нічого не почули у відповідь. Та оглянувшись, вони побачили, як малий Герасим Ткачук, повісивши на стіну рушницю, наляканий побіг геть з двору. Хлопцеві було лише 15 років. Після смерті батьків, на той час вже близько року служив у тутешньому поміщицькому дворі пастухом при конях. У той день він увійшов до сіней господарського дому, де

³¹⁹ ДАВО, ф.35, оп.5, спр.251.

³²⁰ РГВИА Ф. ВУА спр. 18653 ч. Э, арк. 6 зв.

жінки мили білизну. Там він побачив рушницю, що висіла на стіні. Не знаючи, що вона заряджена, з цікавості зняв рушницю із стіни та випадково вистрілив. Куля поцілила в обличчя жінки, що перебувала поряд. Від страху скоєного він втік. А коли через два дні з'явився, прийшовши до дядька за хлібом, був взятий під арешт. 21 червня 1800 року за вказівкою поміщика Гораїна хлопця відправили під караулом до Луцька. В той же день в Любчі проводилося слідство. Давали свідчення лише жінки, що мили білизну, бо більше поруч тоді нікого не було. Свідки характеризували хлопця як такого, що ніколи ні в яких проступках помічений не був. Поранення Тетяни Миколаївної не було смертельним, про що засвідчував судовий лікар, але потребувало серйозного лікарського втручання. Кулею поранено передню частину нижньої щелепи, роздроблену кістки щелепи, а також зачеплено кінчик язика. Зрештою, хлопця заарештували та посадили під варту³²¹.

Села колишнього Любецького маєтку розпорилися між численними власниками, здебільшого орендарями. У списку поміщиків, які володіли більш ніж 250 кріпосними міститься інформація про власників Любча та навколишніх сіл станом на 1803 рік. Бачимо, що дідичним власником Любча, Козина, Залісців, Тихотина, Невільного, Трилісців та інших навколишніх сіл був князь Максиміліан Воронецький. Щоправда він активно роздавав свої території в оренду. Зокрема, Козин орендував поміщик Дижма Юзвикевич, що мав тут 99 «ревізьких душ», частину села Залісці взяв оренду поміщик Петро Ришковський з 13 «ревізькими душами» і з 2 вільними селянами. Іншу ж частину Залісців тримав в оренді поміщик Пугальський, в якого було 12 «ревізьких душ». Ще однією частиною села мав в оренді Гіларій Тирнавський, який володів тут 5 кріпаками. Крім них, частини Залісців та тутешніх селян-кріпаків орендували у

³²¹ ДАВО Ф. Ф.461, оп.1, спр.6.

князя Воронецького поміщика Карчевський, який мав 79 «ревізських душ», а також Петро Рижковський, який мав у Залісцях 13 кріпаків та 2 вільних селян. Безпосередньо в самого ж князя Воронецького лишалось 8 кріпаків в Залісцях, а також 6 у Тихотині. Ще одну частину Тихотина з 49 кріпаками та 7 вільними селянами орендував Казимир Чернецький. Іншу частину Тихотина тримав в оренді Іван Спендовський (можливо неправильне написання прізвища), в якого тут було 5 «ревізських душ». Невільне взяв в оренду Феліціан Ситчинський (можливо неправильне написання прізвища) з 18 «ревізськими душами». Іншу частину орендував неповнолітній Амврозій Кульчицький, якому «отчислено» 79 «ревізських душ» поміщика Карчевського із Залісців. Частину села Залісці також мав Іван Чарнолузький. Село Кроватка було у власності Луцького підкоморія Мартина Ольшевського, що володів тут 70 «ревізськими душами»³²².

Тоді ж, частину села Любче з 55 кріпаками орендував Каетан Куровицький, а в того – вже згаданий поміщик Вікентій Гораїн. Щоправда, згодом «...сіи 55 душ отчислены к іменею его же Воронцакого владения Вильгопольскаго в село Любче...». Ще одну частину Любча мали від Воронецького «...ксензы августяны с Радехова...», у власності Монастиря Августянів в Радехові перебували 26 «ревізських душ» і 5 вільних селян з Любча. Згодом цих кріпаків «отчислено» у власність іншого орендатора – поміщика Вільчинського у Любчі. Слід сказати, що число кріпаків у власності того чи іншого поміщика не було сталим, а змінювалося в силу життєвих обставин, зокрема народження чи смерті підданих або ж внаслідок продажу, застави, оренди чи обміну селян-кріпаків. Зрештою, змінювалися й орендарі населених пунктів³²³.

³²² ДАВО, Ф.253, оп.2, стр.1.

³²³ Там же.

У 1835 році поміщиком частини села Любче зазначається князь Йозеф Воронецький. У той же час в Тихотині мав власність князь Антоній Воронецький. У 1830-х роках село Кроватка зазначалася як власність Луцької латинської капітолії. А у 1848 році значиться вже як «...казенная деревня...», тобто перебувала у державній власності³²⁴.

Інформація з клірових відомостей за 1852 рік повідомляє, що Залісці були власністю Іллі Пивницького, який володів у той час 19 $\frac{3}{4}$ димами, в яких проживало 79 чоловіків та 90 жінок з яких поміщик платив подушний податок. Козином володів Августин Веліобицький, який платив подушне із 26 $\frac{3}{4}$ димів з 107 чоловіками та 71 жінкою. Село Кроватка перебувало у казенній власності, тобто всі мешканці були державними селянами. Всього ж у той час тут було 12 димів, в яких мешкали 48 чоловіків і 49 жінок православного віросповідання, а також 22 чоловіки та 20 жінок римо-католицької віри. У самому ж Любчі, згідно клірових відомостей, проживало 151 чоловік та 154 жінки, усі піддані князя Воронецького, який як зазначається у джерелі «...тут не живет и дворовых нет...». Крім того, тут було 3 дими військових в яких мешкало 5 чоловіків та 11 жінок. Князю Воронецькому також належали і сусідні села Тихотин, Невільне та Трилісці. У Тихотині князь платив за 73 чоловічих душі та 71 жіночих. У Невільному згідно тих же даних подушного податку, було 62 чоловіки та 59 жінок, підданих князя Воронецького³²⁵.

У 1860 році частками у селі Любче володіли (ймовірно, орендували) поміщики Орурке, Лясковський, Радзіховський, Богуславська, Головінська (яка також мала за власність і село Невільне). Поміщики Головінські згадуються як власники однієї з часток у Любчі

³²⁴ ДАЖО, Ф.1, оп.78, спр.885.

³²⁵ ДАВО, Ф.35, оп.5, спр.302, арк.40.

в 1867 році. В той же час в Залісцях великим землевласником значився поміщик Юзвікевич³²⁶.

Завдяки виданню Волинські епархіяльні відомості, маємо можливість простежити розвиток храму Іоанна Милостивого в селі Любче. У 1869 році в церкві Іоанна Милостивого в селі Любче числилися священник, дячок, пономар та просвіряня (жінка, що виготовляла просвори)³²⁷. Так, священником у Любчі тоді був Іоанн Зайончковський, дячок Тимофій Соколовський, пономар Костянтин Восинський. Вони згадуються як ті, хто здійснив пожертвування на користь постраждалих від неврожаїв у 1867 році³²⁸.

Цікаві відомості надають рекрутські набори, які відбувалися в кожному приватновласницькому населеному пункті після входження краю до складу Російської імперії. До війська, як правило, брали чоловіків від 17 до 35 років, а їх кількість в кожному селі залежала від кількості «ревізських душ» (кріпаків) у власності поміщика. Від 500 душ до війська постачали двох рекрутів. Як правило кандидатів обирала громада і погоджував поміщик. Під час одного набору обирали двох призовників – один основний, а інший підлягав призову, коли першого «забраковували». У 1866 році в Любчі першим, хто підлягав рекрутуванню був Поручник Федір Якович, якому тоді було 23 роки. В разі його «забракування» до війська мав іти Дмитрук Василь Сильвестрович, якому тоді було 24 роки. З сусідньої Богушівки рекрутували 20-річного Наумчука Семена Івановича. Військова служба тоді тривала 12 років, згодом 10, ще пізніше 7 років, а після військової реформи 1874 року рекрутську повинність було замінено загальною військовою повинністю³²⁹.

³²⁶ Epszstein T. Własność ziemska na Ukrainie w 1860 r. w Statystyce Andrzeja Grabianki. Warszawa, 2013. 333 s.

³²⁷ Волинские епархіяльные ведомости. 1869. № 12.

³²⁸ Волинские епархіяльные ведомости. 1869. № 1-24. Указатель.

³²⁹ ДАВО, Ф.253, оп.2, спр.25.

У 1880 році власником частини Любча був Пруський підданий Шейдлер Андрій Августович. Щоправда вже у 1883 році бачимо від нього купчу на цю частину села у розмірі 14 десятин іншому Пруському підданому Зеленту Яну Готлібовичу. Тихотин був у власності Бржезнякевича Анастасія Станіславовича, який успадкував землі в селі у кількості 344 десятин від Анелі та Станіслава Бржезнякевичів у 1872 році. Він також володів іншою часткою Тихотина у кількості 94 десятини. Ще однією частиною села у кількості 138 десятин від 1871 року володів Пруський підданий Гертер Олександр Фрідріхович, який у 1894 році продав землю Куршелю Максиму Климентовичу, Козелу Миколаю Яковичу та Гацюку Сильвестру Андрійовичу. Очевидно процес продажу землі пов'язаний із наслідками земельної реформи 1861 року³³⁰.

У 1880-х роках Любче все ще перебувало у Рожищенській волості. Станом на 1885 році в селі проживало 280 осіб в 44 дворах, була православна церква, а також постійний двір та вітряк³³¹. У 1890 році великими землевласниками в Любчі значилися Йоанна Жиромська та Павло Богуславський. У Залісцях – Костянтин Юзвикевиц³³².

Цікаву інформацію про Залісці кінця XIX ст. містить церковно-приходський літопис села Рудка Козинська від 1894 року. Автор літопису вказує, що до 1836 року село Залісці було власністю князя Воронецького (імені не вказано), а в 1836 році володіння князя у кількості 12 сіл та «деревень» перейшли у володіння його кредиторів. Відтак Залісці розділено на декілька частин, що ними володіли поміщики на прізвища Юзвикевиц, Щенявський, Руський, а також Луцький монастир бригідок. Нащадки

³³⁰ ДАВО, Ф.271, оп.1, спр. 2.

³³¹ Волости и важнейшие селения Европейской России: По данным обследования, произвед. стат. учреждениями М-ва вн. дел. Губернии Малороссийские и Юго-Западные. Вып. III. СПб, 1885. 350 с.

³³² Epszstein T. Polska własność ziemiska na Ukrainie (gubernia kijowska, podolska i wołyńska) w 1890 roku. Warszawa, 2008. 618 s.

Юзвикевича та Щенявського були власниками частин Залісець і станом на 1894 рік. Частка Руського перейшла у володіння поміщика на прізвище Снішко (ймовірно Никодим Снішко). Після скасування ордену бригідок у Луцьку в 1879 році, частина села, що належала монастирю перейшла у власність держави («...єсть казну...»). Станом на 1894 рік у Залісцях було 25 дворів у поміщицькій власності та 18 дворів у державній власності³³³.

Що ж стосується духовного життя сіл, то слід сказати, що у Любчі продовжувала діяльність православна церква та приход, до якого певний час належала й Кроватка та Залісці. Згодом, православні мешканці Кроватки приєдналися до приходу в селі Доросині, а жителі Залісець до приходу в Рудці Козинській. У церковно-приходському літописі села Рудка Козинська за 1894 рік міститься інформація про те, що селянин Залісець Іван Філіпчук за 125 рублів придбав для церкви в Рудці Козинській священницький одяг («...облачення церковныя...») з срібної позолоченої парчі, покритому бархатом, бордового кольору, з вишитою сріблом іконою Св. Миколая. За такий подарунок Іван Філіпчук отримав від Волинського та Житомирського архієпископа Модеста похвальний лист³³⁴.

Що ж стосується мешканців католицького віросповідання, то Любецькі католики відвідували костел в Голобах. Нечисленні католики із Залісець були прихожанами парафії у Соколі. Згідно із сповідними списками Сокільського костелу за 1863 рік у Залісцях проживали всього дві сім'ї католиків. Це, зокрема, сім'я місцевого поміщика Станіслава Юзвикевича, в якого була дружина Катерина та дочка Софія. А також сім'я військового поручика, ще одного власника землі у Залісцях, Никодима Снішка з дружиною Кароліною та дітьми³³⁵.

³³³ ЦДІАК Ф. 2205, оп.1, спр.97.

³³⁴ ЦДІАК Ф. 2205, оп.1, спр.97

³³⁵ ДАВО, Ф.22, оп.1, спр.216.

Згідно із сповідними списками за 1874 рік, кількість католицьких родин в Залісцях збільшилась. Зокрема, бачимо, що у сім'ї Станіслава Юзвикевича з дружиною Катериною народилося ще троє дітей. Крім того, у списках вказано сім'ю Костянтина Юзвикевича з дружиною Марціанною та чотирма дітьми. Цікаво, що обоє родин Юзвикевичів вказані у сповідних списках як міщани. Змінився склад і у сім'ї Снішко. Бачимо дворянку Кароліну Снішко як вдову, а також четверо її дорослих вже дітей. Окрему сім'ю становила дочка Кароліни Леонтина Снішко з селянином Станіславом Гайдемським, які, щоправда, проживали разом із матір'ю. Крім них серед мешканців католицького сповідання значиться сім'я селянина Івана Карпинського з дружиною Вікторією з дітьми та матір'ю. Ще одна католицька сім'я селянина Івана Юхневича з дружиною Броніславою та дітьми проживали на Перехресті Залісецькому, яке вказане в сповідних списках як окремих населений пункт³³⁶.

У статистичному багатотомному виданні «Ведомость справокъ о судимости» міститься цікава інформація про засуджених із сіл нашого краю у різний час. Зокрема, від 12 серпня 1882 році був вирок 25-літньому селянину Любча Дмитруку Максиму Єрофейовичу, якого звинувачували згідно 169 та I пункту 171 статті «Уложения о наказаниях уголовных и исправительных», що передбачало покарання за крадіжку. Відтак він був засуджений до арешту у в'язниці впродовж 1,5 місяців. У той же рік та день такий же вирок по таких же статтях було оголошено ще одному селянину Любча теж 25-річному Степанюку Івану Григоровичу³³⁷.

1 листопада 1885 року 33-річного селянина Любча Антонюка Макара Романовича згідно з вирокком Луцького окружного суду арештовано на 2 роки та 9 місяців по частині 2 статті 1484 «Уложения о наказаниях уголовных

³³⁶ ДАВО, ф.22, оп.1, спр.243.

³³⁷ Ведомости справок о судимости. Санкт-Петербург. 1882.

и исправительных». Ця стаття передбачала покарання за завдання тілесних ушкоджень, в тому числі із смертельними наслідками³³⁸.

Вже у 1904 році зустрічаємо ще один вирок. 2 жовтня того року під арешт у в'язницю терміном на 4 місяці відправлено 19-річного селянина Любча Бондарука Євстафія Карповича. Вирок винесли Мирові судді Луцького округу згідно із 169 статтею, що передбачала покарання за крадіжку³³⁹.

9 липня 1879 року помер священник церкви Іоанна Милостивого Іоанн Зайончковський. Спочатку на його місце призначають отця Іакова Кошиця з села Сільце на Житомирщині, але майже одразу його перевели служити в село Топорище, Житомирського повіту³⁴⁰. Відтак, новим настоятелем став Юстин Кульчинський, що раніше був священником в селі Забруддя на Житомирщині³⁴¹. Є згадка також і про смерть пономаря Костянтина Восинського 2 листопада 1878 року, після чого пономарське місце у приході церкви Іоанна Милостивого закрито³⁴². Зі сторінок видання «Волинські єпархіальні відомості» можемо дізнатись також, що діти та вдови померлих священників отримували жалування від Єпархіального попечительства. Бачимо, що таке жалування у сумі 3 рублів, а згодом 4 рублі, отримував принаймні впродовж 1882 року, священницький син Павло Занькевич. Щоправда ідентифікувати коли ж правив священник Занькевич у Любчі наразі не вдалось. Можливо він був попередником Іоанна Зайончковського³⁴³. Крім того, відомо також хто був церковним старостою в храмі Іоанна Богослова. Ним у

³³⁸ Ведомости справок о судимости. Санкт-Петербург. 1885.

³³⁹ Ведомости справок о судимости. Санкт-Петербург. 1904.

³⁴⁰ Волинские епархиальные ведомости. 1880. № 13-14.

³⁴¹ Волинские епархиальные ведомости. 1880. № 22, С.609

³⁴² Волинские епархиальные ведомости. 1879 № 1-24. Указатель. С.142.

³⁴³ Волинские епархиальные ведомости. 1882. № 18.

1885 році призначено мешканця села Любче Саву Козачука³⁴⁴.

У 1888 році Волинський та Житомирський архієпископ Паладій надав архіпастирське благословіння прихожанам сіл Любче, Тихотин, Невільне та Трилісиця за пожертву 2600 рублів на ремонт церкви Іоанна Милостивого у Любчі. Священника парафії Юстина Кульчинського (в тексті Кульчицький) нагороджено набедренником за «...особое усердие по исправлению означеной церкви...» та спонукання прихожан до пожертв³⁴⁵.

Варто декілька слів сказати про Юстина Кульчинського, який і сам походив із священницької родини, а також дав життя цілій плеяді видатних діячів українського церковного та національного руху. З дружиною Єленою Скульською у отця Юстина було 9 дітей. Найвідоміший серед них Філімон Кульчинський – видатний педагог, богослов, адміністратор УАПЦ у Бразилії. Крім того, про другого сина отця Юстина – Євгена, що теж був священником (зокрема у м. Дермань, Рівненської області), згадує видатний український письменник Улас Самчук у своєму творі «На білому коні»³⁴⁶.

В кінці XIX ст. у Любчі починається історія шкільництва, коли при храмі святого Іоанна було відкрито церковно-приходську школу. У виданні «Волинські єпархіяльні відомості» від 21 серпня 1890 року міститься оголошення про вакантну посаду вчителя. Зазначається, що з нового навчального року буде відкрито церковно-приходську школу в селі Любче, Луцького повіту. Для вчителя надавалася квартира, а в приміщенні школи мало бути опалення, освітлення, а також сторож. Оплата передбачалася за кошти громади і становила 100 рублів в рік. Разом з тим, за навчання дітей місцевого священника

³⁴⁴ Волинские епархиальные ведомости. 1885. № 14. С.313.

³⁴⁵ Волинские епархиальные ведомости. 1888. № 7. С.53.

³⁴⁶ Мицик Ю. За віру православну. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2009. 416 с.

вчитель мав можливість користуватися «даровымъ столомъ». На вакантну посаду запрошувався кандидат, який мав би семінарську освіту і знав церковний спів. Бажаючі навчати дітей у Любчі повинні були звертатися до тамтешнього священника, яким станом на 1890 рік все ще був отець Юстин Кульчинський³⁴⁷.

Наразі невідомо чи зайняв таки хтось посаду у 1890 році, але у 1894 році, згідно із направленням Волинської єпархіальної училищної ради від 27-31 жовтня 1894 року в Любчі почав працювати випусник початкового народного училища Аполінарій Новицький³⁴⁸.

Школа діяла до початку Першої світової війни, принаймні про це вказує чотар Українських січових стрільців Михайло Гаврилко, який описував села у 1916 році, перебуваючи з австрійською армією на Волині. Він писав, що школа й церква у Любчі були, але дяк, священник та учитель виїхали в Росію під час наступу австрійських військ. Також він згадує, що в сусідньому селі Тихотин зимою 1915 року дітей навчав «*один парубчак*», який навчався у Любчі, де й успішно склав шкільні іспити³⁴⁹.

У виданні «900-летие православья на Волыни», що датується 1892 роком, міститься також інформація про церкву Іоанна Милостивого в Любчі. Збудована у 1786 році невідомо ким, на той час була дерев'яною, на кам'яному фундаменті із дзвіницею. До храму також приписана Святомихайлівська церква в селі Богушівка, збудована у 1882 році на кошти прихожан, також дерев'яна з кам'яним фундаментом. Крім того, до парафії храму Іоанна Богослава в Любчі на той час входили села Невільне, Тихотин та Трилісиця. Загалом у приході числилося 685 чоловіків та 716 жінок, а також 36 десятин

³⁴⁷ Волинские епархиальные ведомости. 1890. № 24. С.9.

³⁴⁸ Волинские епархиальные ведомости. 1894. № 35. С.9.

³⁴⁹ Коваль Р.М. Михайло Гаврилко: і стеком, і шаблею: іст. нарис. Київ: Іст. клуб «Холод. Яр», 2012. С.324.

землі. Цікаво, що при храмі позначалося також дві церковно-приходські школи³⁵⁰.

У 1893 році Юстина Кульчинського переводять до парафії в селі Нудиже, Володимир Волинського повіту, а на священниче місце у селі Любче призначено учителя Лаврської церковно-приходської школи Василія Туркевича, що закінчив курс семінарії³⁵¹. 8 серпня того ж 1893 року на 50 році життя «...от падучей болезни...» помер псаломщик церкви Іоанна Богослова Єлисей Соколовський, лишивши після себе дружину та п'ятьох дітей, які продовжували проживати у Любчі. У дописі про смерть псаломщика також повідомляється про пожежу у селі, що була в 1892 році, і внаслідок якої його сім'я суттєво постраждала³⁵². У 1902 році отець Василь Туркевич лишався священником парафії церкви Іоанна Милостивого у Любчі, про це свідчить зокрема згадка про співслужіння священників з Городинь, Рудки, Пожарок, Любче та Іванчиць на 50 річчі служби місцевого настоятеля з Іванчиць отця Созонта³⁵³. У 1904 році прихожани села Любче придбали за свій кошт у 150 рублів гробницю під плащаницю для місцевої церкви. За такий вчинок вони були удостоєні архіпастирського благословіння від преосвященного Антонія³⁵⁴.

У 1905 році в церковно-приходській школі у Любчі знову стає вакантною посада вчителя³⁵⁵. А вже наступного року при тутешній школі згадується добре організований церковний хор³⁵⁶. У 1906 році місцевий священник Василь Туркевич жертвував 3 рублі на честь викладача

³⁵⁰ Трипольский Н.Н. 900-летие православия на Волини. Т.2. Житомир, 1892. 594 с.

³⁵¹ Волинские епархиальные ведомости. 1893. № 17. С.409.

³⁵² Волинские епархиальные ведомости. 1893. № 26. С.34.

³⁵³ Волинские епархиальные ведомости. 1902. № 10. С.294.

³⁵⁴ Волинские епархиальные ведомости. 1904. № 33. С. 641.

³⁵⁵ Волинские епархиальные ведомости. 1905. № 20. С.354.

³⁵⁶ Волинские епархиальные ведомости. 1906. №11-12. С. 375.

Волинської духовної семінарії Давидовича, який святкував 25-ліття своєї викладацької діяльності³⁵⁷.

Наприкінці XIX ст. внаслідок адміністративних змін у Луцькому повіті, село Любче перейшло до складу Щуринської волості. Там же перебувало село Кроватка. Залісці ж лишалися у Рожищенській волості.

Згідно із даними видання «Список населенных мест Вольнской губернии», що вийшло у 1906 році, в селі Любче, станом на той час було 102 двори у яких проживало 626 мешканців. Залісці у цьому виданні названо «деревня» й там було 60 дворів, у яких жило 428 мешканців, також була й колонія Залісці із 6 будинками та 81 жителями там. У Кроватці, яку теж названо «деревня» тоді було 43 двори із 246 мешканцями³⁵⁸. Слід сказати, що населення сіл було здебільшого монолітним – православними українцями, з поодинокими вкрапленнями польських, єврейських та російських мешканців. Серед поляків у Любчі у цей період відомі родини Ковальських, Старчевських, та місцеві поміщики дворяни Богуславські³⁵⁹.

У списку землевласників Волинської губернії, які володіли більше ніж 100 десятинами землі у 1908 році зазначений дворянин Богуславський Станіслав Павлович, який володів частиною Любча³⁶⁰.

У 1913 році великими землевласниками у Любчі були дворяни брати Люціан та Станіслав Павловичі Богуславські, що мали тут 128 та $\frac{3}{4}$ десятин земельної власності. Крім них землею у розмірі $176 \frac{3}{4}$ десятин у Любчі володів чиновник Тимофій Антонович Лоренс. Він же мав ще 112 та $\frac{1}{2}$ десятин у селі Невільне. У Залісцях

³⁵⁷ Вольнские епархиальные ведомости. 1906. №16. С. 542.

³⁵⁸ Список населенных мест Вольнской губернии. Житомир: Вольнская губернская типография, 1906. С.126.

³⁵⁹ Księgi metrykalne parafii wyznania rzymskokatolickiego z diecezji łuckiej i wileńskiej, sygn. 863.

URL: <http://agadd.home.net.pl/metrykalia/436/sygn.%20863/indeks.htm>

³⁶⁰ Памятная книжка Вольнской губернии на 1908 год. Житомир: Типография Губернского Правления, 1907. 612 с.

139 десятин було у власності братів Костянтина та Станіслава Юзвикевича³⁶¹.

Відомий дослідник Олександр Цинкаловський у своїй праці «Стара Волинь і Волинське Полісся» вказує, що станом на кінець XIX ст. у Любчі було 84 будинки, в яких проживало 586 жителів. Він також вказує, що у кінці XIX ст. Любчем володів Францішек Маркміллер. Поміщик із таким прізвищем, як власник Любча, згадується, зокрема у 1867 році, коли фігурує в одній із судових справ. А в 1911 році до великої земельної власності в селі належало 129 десятин³⁶². Схожу інформацію подає видання «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich». Село Кроватка у книзі Олександра Цинкаловського не згадується зовсім, а в «Словнику» описується досить скупо. Вказується, що село станом на кінець XIX ст. було державним або ж скарбовим. Проживало тоді у Кроватці 211 мешканців у 40 дворах. Заісіці описуються як частково скарбове село (перейшло в державну власність від монастиря бригідок), а частково у власності Юзвикевичів. Тут в кінці XIX ст. було 46 будинків, в яких проживало 277 мешканців³⁶³.

Влітку 1910 року в рамках чергової етнографічної експедиції на Волинь, Любче відвідав етнограф Володимир Сахаров, учень відомого українського антрополога та етнографа Федора Вовка. Відвідини відбувалися за завданням Російського музею імператора Олександра III для поповнення етнографічних фондів української експозиції музею, а також для антропологічних студій. Маршрут пролягав поштовими трактами, зокрема й через Луцький повіт. Для купівлі експонатів досліднику виділили 350 рублів. Загалом за час

³⁶¹ Список землевладельцев и арендаторов Вольнской губернии (во владении коих находится не менее 50 десятин земли). Житомир, 1913. С.118.

³⁶² Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краснзнавчий словник — від найдавніших часів до 1914 року. Т. 1. Вінніпег, 1984. 578 с.

³⁶³ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Т. 15. Cz. 2./Red.: Chlebowski Bronisław, Sulimierski Filip, Walewski Władysław. Warszawa, 1902. 742 s.

експедиції, яка тривала впродовж двох місяців, охоплювала крім Волині також і Київщину, науковець зробив 115 фотографій та придбав 153 предмети української етнографії, які сформували дві колекції Російського етнографічного музею та зберігаються у його фондах і сьогодні. Серед інших придбаних Володимиром Сахаровим експонатів є, зокрема, й чоловіча сорочка з села Любче. А антропологічні матеріали зібрані впродовж експедиції згодом увійшли в узагальнену працю Федора Вовка «Антропологічні особливості українського народу»³⁶⁴.

У 1914 році в храмі Іоанна Милостивого в Любчі було 2600 прихожан. У штаті числилися священник та псаломщик. Причтові приміщення біля храму збудовані на кошти синоду у 1896 році. Приміщення просторі, але сирі. Біля церкви був невеликий фруктовий сад та город. Церковної землі містилося 43 десятини, розташованих біля храму та 11 десятин за 4 версти. З них 2 десятини 1236 сажнів присадибні, 14 десятин 1246 сажнів орних, 18 десятин 1223 сажнів під сінокосом, а також 6 десятин 1427 сажнів під дорогою та непригодні. Продовжувала існувати церковно-приходська школа, хоч і у тісному приміщенні. Приписними селами до церкви були Тихотин, Невільне, Трилісці. До приходу також належав Михайлівський храм в Богушівці, де також була школа. Загалом в приході також значилося 160 дворів католиків та євреїв. Залісці були приписані до приходу Троїцької церкви в Рудці Козинській. Іновірців в Залісцях значилося 20 дворів. Кроватка входила до складу приходу у Доросинях³⁶⁵.

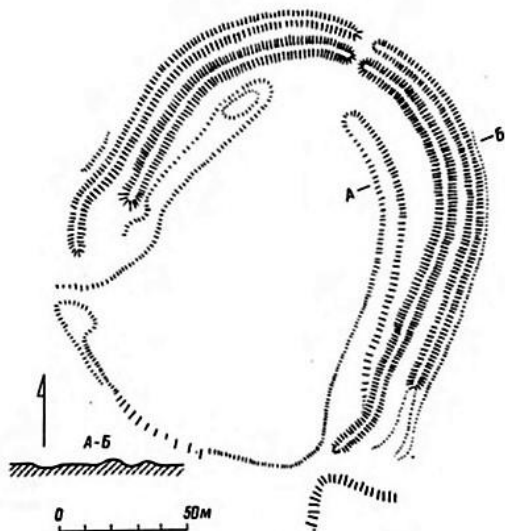
³⁶⁴ Локальна історія. Села Волині та їхні мешканці на світлинах Володимира Сахарова.

URL:<https://localhistory.org.ua/rubrics/strii/sela-volini-ta-yikhni-meshkantsi-u-1910-kh-na-svitlinakh-volodimira-sakharova/>

³⁶⁵ Переверзев Н. В. Справочная книга о приходах и монастырях Вольнской епархии. Житомир, 1914. 446 с.

**Князь Сви́дрига́йло. гравюра з «Описання Європейської Сарматії» Алессандро Гваньїні (1581)
Зображення з Вікіпедії**

**Схема городища у с. Любче.
За П. Раппортом**

Wasil Hriherowicz Drucki 1466.

Bohdan 1488	Wasil 1528—1534	}	Bohusz 1559 † 1561 Ż. Hanna Montowt			
	Dymitr 1528 † 1558 Ż. Fenna Połoz		Fenna M. 1 Nasi- łowski 2 Charliński			
	Roman 1500 Ż. Bohda- na Sapie- żanka 1525— 1541	Hanna 1 Dubrowska 2 Nieprzecka 3 Ostyk 4 Sokolińska	}	Janusz 1555 † 1558 Ż. Wasilisa Lwowna		
		Bohdan 1528 † 1546 Ż. Zofia Dowojna † 1557		Hanna M. Charliński		
		Iwan 1536—1561 Ż. Olena Sokolska		Maryna M. Wenc- kowski		
		Janusz 1536 † 1548 Ż. 1 Hanna Zaslawska 2 Polonia Krywčowna		Paweł 1601— 1634 podstar. Łucki	Jan 1648— 1653	

Генеалогічна схема роду Любецьких, складена Юзефом Вольфом у 1895 році. Він вказує Івана (1648-1653) як сина Павла Григоровича. Це спростовує сучасний дослідник Євген Глінскі, називаючи Івана другим сином Григорія Любецького.

**Герб князів Друцьких-Любецьких.
За гербовником Дурасова.**

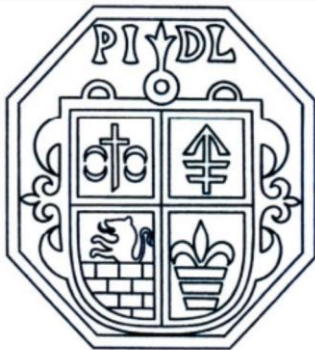
**Герб «Бонча» Харлинських.
За гербовником Попроцького.**

**Печатка княгині Ганни
Романівної Любецької.
1571 рік.
За О. Однороженком.**

**Печатка князя Павла
Григоровича Любецького.
1601 рік.
За О. Однороженком.**

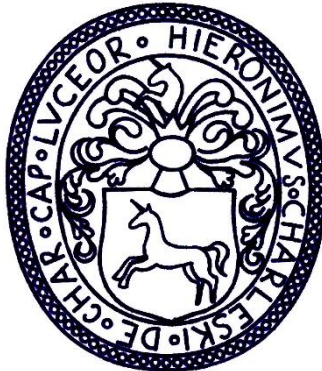
**Печатка князя Павла
Григоровича Любецького.
1612 рік.
За О. Однороженком.**

**Печатка князя Павла
Григоровича Любецького.
1619 рік.
За О. Однороженком.**

**Печатка Яна Харлинського. Остання частина XVI ст.
З колекції Музею Шереметьєвих.
За О. Однороженком.**

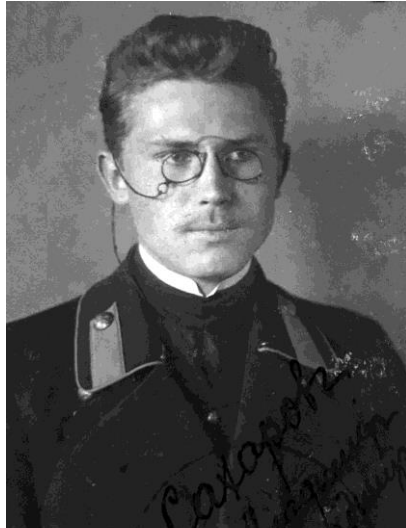
**Печатка Ієроніма Харлинського. Бл.1616-1639 рр.
За О. Однороженком.**

Церква Св. Іоанна Милостивого. Фото з експедиції 1959-1961 років. За матеріалами ДАВО. Опрацьовано Артуром Альошиним.

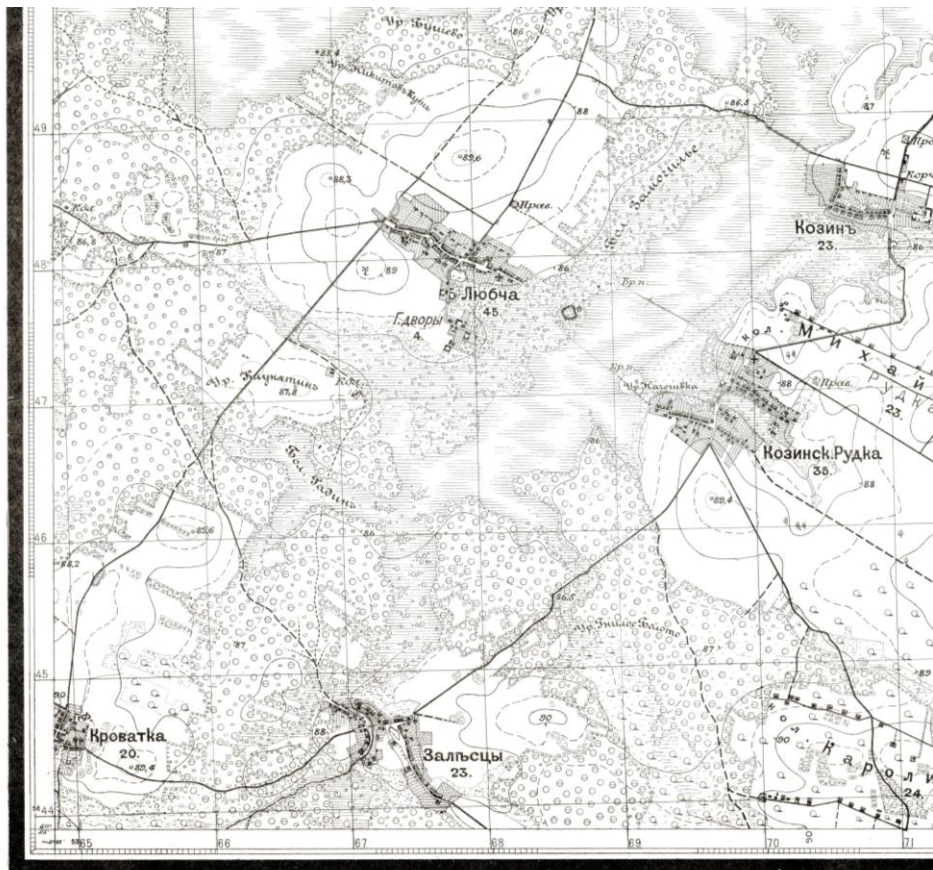
Ікони XVIII ст. з церкви Св. Іоанна Милостивого. Фото з експедиції 1959-1961 років. За матеріалами ДАВО. Опрацьовано Артуром Альошиним.

**Володимир Сахаров. 1907 рік.
За матеріалами ресурсу Локальна історія**

**Чоловіча уставкова сорочка, придбана Володимиром
Сахаровим у селі Любче у 1910 році.
За матеріалами ресурсу Локальна історія**

Карта 250-метрівка. 1887 рік.

З давньої історії села Олександрівка

Село Олександрівка засновувалося у 1867 році як німецька колонія, яка згодом отримала також назву Стара Олександрівка. Розташувалася вона поруч із Копачівкою і стала своєрідним продовженням цього населеного пункту. Попри свою відносно недавню офіційну появу, на території колишньої колонії трапляється чимало давніх археологічних артефактів. Певна частина з них знайдена нещодавно учнями Копачівської школи, зокрема Максимом Сичем та Олексієм Олексюком.

Учнівські знахідки представлені крем'яним різцем, нуклеусом, численними пластинами різного розміру, які хронологічно відносяться до енеоліту та бронзового віку. Їх локалізація досить вузька і зводиться до 100 м. кв. у межах декількох господарських угідь. Більшій уваги потребує кругле, лінзоподібне прясельце, що датується періодом бронзового віку та належить до тшинецько-комарівської культури. Прясельце знайдене на тій же ділянці в Олександрівці, розбите навпіл, має коричневий колір, містить домішку товченого кременю.

Знайдені речі також локалізуються на надзаплавній терасі притоки Стиру поруч із селом. Цікаво, що виявлені тут знахідки датуються різним періодом, а це свідчить про те, що ця територія була заселеною упродовж тривалого часу. Про тшинецько-комарівську культуру, до якої відноситься знайдене прясельце, на цій території згадує Віталій Конопля, але локалізує місцевість, де розташований колишній пісковий кар'єр, як Копачівку. Територіально це місце знаходиться на межі обох сіл, а вказані вище матеріали знайдені саме на території господарських угідь села Олександрівка³⁶⁶.

³⁶⁶ Конопля В. М., Оприск В. Г. Археологічні пам'ятки Волині. Рожищенський район. Луцьк, 1991. 86 с.

Окремої уваги заслуговують знайдені монети, насамперед римські та арабські дирхеми. У селі Олександрівка виявили римську мідну монету місцевого карбування, відомого як «варварське» наслідування римських монет. На аверсі зображено профіль імператора і напис ANTONINVS AVG., який проглядається чітко, та слова, які неможливо ідентифікувати. Надпис antoninus свідчить про належність монети до періоду династії імператорів Антонінів. На реверсі, ймовірно, одна з римських богинь, ідентифікувати яку не вдалось. Монета датується II ст. н. е. Діаметр 4 см. Вага – 24 г.

Ще одну схожу монету знайдено у тій же місцевості. Це срібний динарій. Залишок надпису ...IANVS AVG. COS. III P. P. свідчить, що монету також можна датувати II ст. н.е., часами імператора Адріана. Схожі монети активно знаходять так звані «чорні археологи», а вище згадано лише ті, про які надані свідчення. Точне місце виявлення римських монет невідоме. Широко можна локалізувати як місцевість біля села Олександрівка. Такі знахідки свідчать про активні торгівельні відносини, що відбувалися поруч з нашими територіями завдяки близькості до річки Стир, яка була важливою транспортною артерією.

У 1867 році на цій території, в межах Рожищенського маєтку, що був тоді у власності Олександра та Дмитра Багратіон-Імеретинських, засновується німецька колонія Стара Олександрівка. Щодо назви населеного пункту, то вона типова для німецьких колоній. Як правило колоністи давали назви своїм поселенням на честь монарха, що керував тоді в державі, або ж ім'ям першої народженої в колонії дитини. Під час заснування колонії у 1867 році імператором Російської імперії був Олександр II, тож назва пов'язана саме з іменем цього монарха.

Відомі умови контракту, який підписували на 10 років німці-колоністи, що орендували землю на території Рожищенського маєтку князів Багратіон-Імеретинських у 1866 році. Загалом у маєтку колоністам надано 259 десятин землі разом з деревами,

що росли на ній. За рік переселенці мали сплатити за неї 156 рублів 29 копійок. Після завершення дії контракту його, за бажанням колоністів, можна було знову укласти. Матеріал для будівництва господарств німці мали купувати у маєтку за домовленою ціною, а дрова – по 5 копійок за віз. На рожищенському цегельному заводі купували цеглу по 7 рублів за тисячу штук. Будівлі, зведені колоністами, вважалися їхньою власністю, але продати їх вони могли лише з дозволу власника Рожищенського маєтку. У ньому ж на місцевому млині німці повинні були молоти борошно, а горілку та пиво купувати лише у місцевій гуральні. Колоністи мали право випасати худобу на землях маєтку, полювати, ловити рибу у річці Стир. Кожний переселенець зобов'язувався мати чиншову книжку, де зазначали кількість землі та розмір чиншу, який сплачували щороку 8 листопада³⁶⁷.

Згодом, у 1873 році поселення, як складову Рожищенського маєтку продано поручнику Івану Томичу Семіонтковському. У його ж власності поселення перебуває фактично до Першої світової війни. Станом на 1913 рік у Старій Олександрівці Івану Семіонтковському належить 273 десятини³⁶⁸.

У грудні 1880 року в сусідній Копачівці відбувся масштабний конфлікт між німецькими колоністами та власником орендованих ними земель поміщиком Рожищенського маєтку Іваном Семіонтковським. Конфлікт полягав у тому, що після закінчення контракту землевласник змінював умови попереднього договору та підвищував орендну плату за землю. На це колоністи не погоджувалися, але й не хотіли покидати свої домівки. Реакцією на незгоду з новими умовами стало виселення кількох сімей з колонії у Копачівці (більше – у тексті про

³⁶⁷ Козячук Л.Л. Сторінки історії містечка Рожище: історико-краєзнавчі нариси. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. С.54.

³⁶⁸ Весь Юго-Западный край: справ. и адрес. кн. по Киевской, Подольской и Вольнской губерниям/Юго-Зап. отд-ние Рос. экспорт. палаты ; сост. М. В. Довнар-Запольский ; под ред. А. И. Ярошевича. — Киев : Изд. Т-ва Фиш и Вольсов, 1913.; с. 806.

Копачівку). Головними рушіями у конфлікті із Семіонтковським були також і колоністи з Олександрівки Старої Кристіан Зейферт та Вільгельм Бенк. Тутешні колоністи брали участь і у сутичці з військовими 43-го піхотного Охотського полку, солдати якого прибули в Копачівку для примусового виселення колоністів. Поліцейські агенти повідомляли про розмови у натовпі: *«Щастя влади, що не дали нам схаменутися, а то проти сили ми б також зібрали силу. В пруських підданих стріляти не посміють, а багнетів ми не боїмося. Виставимо вперед жінок – їх на багнети не піднімуть. Ми покажемо при майбутньому виселенні колонії Олександрівка, що з нами жартувати безкарно не можна»*. Як бачимо планувалося також виселення цілої колонії Олександрівка Стара, що передбачалося здійснити 5-6 травня 1881 року. Через численні заворушення і з врахуванням радикальних настроїв колоністів втілення цих рішень відкладалося на пізніший термін. Зазначалося, що у разі примусового виселення війська змушені будуть задіяти не лише холодну, але й вогнепальну зброю. Очевидно, виселення так і не відбулося³⁶⁹.

В кінці XIX ст. у Російській імперії змінюється законодавство, що регулювало життєдіяльність німецьких колоністів. Внаслідок цього німецькі колонії були введені до складу волостей, а самих колоністів зобов'язали виконувати дорожню, візничу, квартирну, військову, кінську та інші повинності. Це змусило частину колоністів припинити оренду земель і шукати засобів існування за рахунок поденних заробітків та відхожих промислів. Ось приклад клопотання перед губернатором одного з групи пруських підданих колонії Олександрівка за 1896 рік, які зобов'язувались припинити оренду землі в маєтку та займатись поденщиною: *«...имея в колонии жилой деревянный дом с холодными постройками и будучи обременен семейством, имею честь просить Ваше*

³⁶⁹ ЦДІАК, Ф. 442 Оп.533, спр.222, л. 41-42; л. 7.

Сиятельство разрешить мне семейством проживать в колонии Александровка в собственном доме, присовокупляя при этом, что в виду того, что колония расположена в 2-х верстах от м. Рожище предложил заняться поденными заработками и тем пропитывать свое семейство...»³⁷⁰.

Розміри орендованих наділів були невеликими, в основному до 10 десятин. Є відомості про розміри орендованих ділянок кількох мешканців Олександрівки станом на 1896 рік. Так, Альберт Роде орендував ділянку розміром в 5 десятин 1 514 сажнів, Георг Геріг – 9 десятин, Йоган Вайс – 5 десятин 1 027 сажнів, Вільгельм Краузе – 6 десятин 1 514 сажнів, Август Майер – 5 десятин 588 сажнів, Карл Майер – 4 десятини³⁷¹.

Олександрівка була частиною лютеранського приходу у Рожищі. Значно пізніше, у міжвоєнний період тут збудується приміщення молитовного дому. У 1886 році в колонії Олександрівка Стара відкрито школу для місцевих лютеран. Станом на 1912 рік, вчителював Еміль Глязер, а також школі належало 4 десятини землі, на яких були сад і город³⁷².

Є відомості і щодо кількості населення у різний час. У 1868 році в колонії Олександрівка Стара у 34 будинках проживало 147 мешканці, з них 72 чоловіки та 75 жінки³⁷³. В кінці XIX ст. тут мешкало 156 колоністів у 35 будинках³⁷⁴. А у 1906 році в колонії налічувалося 331 житель³⁷⁵.

³⁷⁰ ЦДІАК, Ф.442, оп.695, спр.64

³⁷¹ Костюк М.П. Німецькі колонії на Волині (XIX-початок XX ст.). Тернопіль: Підруч.і посіб., 2003. 384 с.

³⁷² Памятная книга Дирекции народных училищ Вольнской губернии на 1912 год. – Житомир, 1912

³⁷³ Братчиков А. Материалы для исследования Вольнской губернии в статистическом, этнографическом, сельскохозяйственном и других отношениях. Вып.2. Житомир, 1869. 501 с.

³⁷⁴ Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краснзнавчий словник — від найдавніших часів до 1914 року. Т. 1. Вінніпег, 1984. 578 с.

³⁷⁵ Немцы России. Населенные пункты и места поселения: энцикл. слов./сост. В.Ф. Дизендорф. Москва: ЕРН, 2006. 472 с.

З давньої історії села Тростянка

Сьогодні село Тростянка є невеликим населеним пунктом по дорозі із Рожищ до Торчина, складовою Копачівської громади та своєрідним супутником сусідньої Копачівки. Та як і кожне село нашого краю, Тростянка також має давню і цікаву історію.

Назва села, очевидно, є гідронімом похідним від назви потічка, відгалуження річки Стир. Дослідник Віктор Шульгач пояснює назву Тростянка як похідну від прикметника «*тростяний*», тобто очеретяний³⁷⁶. Тростина як позначення очерету вживається у волинському та подільському говорах української мови³⁷⁷. Очевидно, у значенні назви йдеться про зарослу очеретяну місцевість. Ідентичні назви поселень зустрічаються в Брестській, Мінській, Гродненській областях Білорусі, областях Росії, а також у Чернігівській, Івано-Франківській та Хмельницькій областях України. Село з назвою Тростянка є також в Устилузькій громаді Володимирського району Волинської області.

Про найдавніші часи в околицях Тростянки свідчить археологічна спадщина села. Як і для інших населених пунктів Рожищенського краю вона є вкрай невивченою, а єдиним джерелом, що містить деяку археологічну інформацію є книга Віталія Коноплі, вже згадана в описах інших сіл. Тож подаю повністю текст про село Тростянка. В північно-західній околиці села на мисі першої надзапавної тераси правого берега безіменного потічка висотою 3-4 м над рівнем заплави (лівосторонній доплив Стиру) – поселення тшинецько-комарівської культури площею 0,5 га. В західній околиці села на лагідному схилі першої надзапавної тераси правого берега безіменного

³⁷⁶ Шульгач В. П. Ойконімія Волині: Етимол. слов.-довід./ред.: І. М. Желєзняк. Київ: Кий, 2001. С.138.

³⁷⁷ Словник українських наукових і народних назв судинних рослин/упор. Ю. Кобів. Київ: Наукова думка, 2004. 800 с.

потічка висотою 3-4 м над рівнем заплави – поселення тшинецько-комарівської культури площею 0,5 га³⁷⁸.

Найдавніша писемна згадка про існування назви Тростянка трапляється в описі меж Любецького маєтку, який у 1488 році передавала Федька Юршанка, дружина Олізара Шиловича сину своєї сестри Богдану Васильовичу з княжого роду Друцьких, а згодом Любецьких. Межі маєтку простягалися крім іншого «...рекою Лютицею до мосту к великому гостинцу, великимъ гостинцемъ до Печатного (?) броду по Трестянку, по Чортовъ Ставокъ, Трыстянкою, ажъ до Ситного болота къ Иваницкой граници, а по Короватую, а по Топорище, по Стохотъ...» (детальніше в описі про село Любче). Ймовірно про існування саме населеного пункту все ще не йдеться. А сама назва Тростянка у описі є назвою потічка, відгалуженого від річки Стир³⁷⁹.

Село Тростянка у давніх документах згадується здебільшого, як сателіт сусіднього населеного пункту Сирники (тоді Серники), де розташовувався шляхетський двір. Відтак, можна простежити деякі сторінки з історії Тростянки, вибудовуючи зв'язок із сусідніми селами, зокрема, що стосується власників.

У 1498 році князь Андрій Олександрович Сангушко отримав від короля Олександра Ягеллончика двір Серники з присілком Княгинин. У документі не йдеться про Тростянку, але подальші згадки дозволяють припустити, що ця місцевість також перейшла у власність Сангушків. Раніше Серники з околицями належали Олізару Шиловичу, а після його смерті дружина Федька Юршанка Шилович віддала Серники у власність королю, а той в свою чергу надав тамтешні маєтності родині Сангушків³⁸⁰.

³⁷⁸ Конопля В. М., Оприск В. Г. Археологічні пам'ятки Волині. Рожищенський район. Луцьк, 1991. 86 с.

³⁷⁹ Грамоты великихъ князей Литовскихъ съ 1390 по 1569 годъ/под. ред. В. Антоновича и К. Козловскаго. Киев, 1868. 189 с.

³⁸⁰ Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. T. I: 1366 1506/Pod kierownictwem Z. L. Radziwińskiego. Lwów, 1887. 231 s.

В князя Андрія Олександровича Сангушка був, крім інших, також син Федір Андрійович Сангушко, який отримав Серники з околицями далі у спадок. Він був одружений з Ганною Деспотівною, донькою сербського деспота Йована Бранковича. Після смерті князя Федора Андрійовича Сангушка у 1547 році, частку маєтностей у Серниках з околицями разом із Тростянкою, отримують його сини Роман Федорович та Дмитро Федорович Сангушки, а також донька Феодора Федорівна Сангушко. На частину маєтностей, згідно із заповітом померлого чоловіка, претендує і Ганна Деспотівна Бранкович. Відтак, бачимо запис Дмитра Федоровича від 19 травня 1549 року, в якому він підтверджує виконання батьківського тестаменту. Зокрема, йдеться й про забезпечення Ганні Деспотівній третьої частини всіх маєтностей чоловіка «...яко отчизных, выслужонных и купленых...». Серед інших, згадується також «...двор Серницкий с присельки, село Княгинино, село Тростянка...»³⁸¹.

Згодом, одружившись вдруге з князем Миколою Збараським Ганна Деспотівна Бранкович записує частку у Тростянці йому. Як підтвердження цьому бачимо цікавий запис у Луцькій замковій книзі від 29 грудня 1560 року. У ньому міститься свідчення Серницького урядника Яна Яребинського про подію, що сталася в селі Буків, неподалік від Тростянки. У 1560 році селом Тростянка володів князь Миколай Андрійович Збараський, староста міста Кременець разом з дружиною Ганною Деспотівною. Його піддані, «...люде с Тростянки ездили до корчмы пива пити...» в сусіднє село Буків «...меня костела Луцкого...». І очевидно там засиділися до ночі. Це не дуже сподобалося місцевим, тож тамтешній мельник Васько, а також селяни Букова Грицько Залозний, Федець «...и з ыншими многими помочниками...» у ніч з п'ятниці

³⁸¹ Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. T. VI: 1549–1577. Lwów, 1910. 325 s.

на суботу побили до смерті вїйта Тростянки Михна Голубковича: «...выпустивши его с корчмы, на гребли пред млыном его забили...». Згодом на місце бїйки приїхала дружина вїйта разом із селянами Тростянки «...и знашла его на гребли еще живого...». Дружина ходила по селі і просила щоб пустили з ним до хати, але ніхто не пускав. Тож довелося їхати додому в Тростянку: «...и привезла его до дому своего живого, але юж не мовил, бо был велми збит и зранен...». В суботу перед вечором Михно Голубкович помер. На місце злочину виїхав урядовий виж, служебник Луцького підстарости Бориса Івановича Сови на ім'я Матис, який оглянув тіло небїжчика: «...видел есми в голове рану битую, аж до мозку и все тло збито, раны синии...». А потім вирушив на місце злочину: «...видели есмо знак на гребли, крови мног...». Тож відомості про цю подію поспішили записати в Луцькій замковій книзі. Щоправда інформації про подальші перепетії справи і наслідки злочину поки немає³⁸².

Очевидно, що крім Ганни Деспотівни та її нового чоловіка князя Миколи Збараського частками Тростянки володіли Роман Федорович і Феодора Федорівна Сангушки. Феодора Сангушко, записала свою частку Тростянки своєму сину від чоловіка Петра Богдановича Загоровського Федору Петровичу Загоровському, ймовірно як материзну. Відтак, бачимо, що у травні 1572 року серницький урядник Федора Петровича Загоровського Семен Веремкович (можливо неправильне написання прізвища) помістив у Луцькій замковій книзі запис про крадіжку трьох волів в підданих селян мешканців Тростянки. Подія сталася в четвер 29 травня. Селяни вийшли на слід злодіїв, ймовірно перед тим зібравши копу для пошуку винуватців. В урочищі Луковці «...на кгрунте Войсецкомъ...» їм вдалось натрапити на двох злодіїв з одним волом. Один із злочинців втік,

³⁸² Луцька замкова книга 1560-1561 рр./Підготували В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк, 2013. 733 с.

а другого вдалось спіймати. Він виявився підданим Луцького та Острозького владика Іони Борзобогатого Красенського. Вола було повернуто, а скаргу про крадіжку записано до Луцьких судових книг³⁸³.

Наступного разу згадка про Тростянку на сторінках судових книг з'являється у серпні 1573 року, коли піддані Федора Петровича Загоровського із Тростянки, разом з селянами із Серник та боярами з Гуляльник здійснили напад на власність Олицького старости Гектора Ковачинського в Іванчицях³⁸⁴. А у 1574 році власники Любецького маєтку Василь Тяпинський та Миколай Харлинський скаржилися у Луцькому суді на Федора Загоровського, що той не виконав умов попередніх домовленостей щодо розмежування між землями села Тростянка та землями Любецького маєтку, а також не повернув речей вкрадених у Любецьких селян³⁸⁵.

Федір Петрович Загоровський був одружений з Анною Петрівною Семашко. Нащадків у них не було, тож маєтності він передав своїм молодшим братам. Щоправда, далі Загоровські не фігурують як власники Тростянки.

Від Романа Федоровича Сангушка частку Тростянки передано синові Федору-Роману Романовичу Сангушку, який на момент тримання спадку, ймовірно був ще неповнолітнім. Підтвердження цього бачимо у записі Луцької гродської книги за 1576 рік. В ньому йдеться про вручення скарги власникам Любецького маєтку Миколаю Харлинському, Григорію Любецькому та Остафію Єло-Малинському зі звинуваченням їх в захопленні землі в *«...имениях малолетнего князя Федора Романовича Сангушка...»* селах Серники та Тростянка³⁸⁶.

³⁸³ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2046/сост. И.М. Каманинь. Киев, 1890. 77 с.

³⁸⁴ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2047/сост. О.И. Левицкій. Киев, 1890

³⁸⁵ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2048/сост. О.И. Левицкій. Киев, 1892. 56 с.

³⁸⁶ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2050/сост. О.И. Левицкій. Киев, 1891. 57 с.

У тому ж 1576 році маємо скаргу повіреного князя Григорія Любецького на Ганну Збараську, власницю сіл Сирники та Тростянка. Очевидно, як Ганну Збараську можемо ідентифікувати вже згадану раніше Ганну Деспотівну Бранкович, тогочасну дружину Миколая Збараського. У скарзі йдеться про те, що вона не з'явилася на судове засідання, де мала розглядатися її ж скарга на Григорія Любецького, який за свідченням Ганни Збараської, здійснював грабіжницькі наїзди на її села Серники та Тростянку³⁸⁷.

Свою частку від маєтностей Романа Федоровича Сангушка отримала й дочка князя Олександра Романівна Сангушко. Вона у 1577 році одружилася з князем Янушом Янушовичем Заславським, якому, очевидно, записала посаг включно із Тростянкою. Відтак, село надовго відходить Заславським.

Цікаві дані з поборових реєстрів другої половини XVI ст. наводить польський дослідник Олександр Яблоновський. У таких відомостях вказано хто саме, за що і скільки платив із своїх маєтностей. Згідно із поборовим реєстром 1577 року, нащадки Романа Федоровича Сангушка з Тростянки платили за 7 димів, 1 огорожників і 4 грошей (dym. 1anów. 7, ogród i gr. 4). У поборовому реєстрі за 1583 рік зазначається, що князь Януш Заславський з Тростянки платив з 10 димів, та 6 і 2 огорожників (dym. 10, ogr. 6, ogr. 2.)³⁸⁸.

У листопаді 1581 року селяни Тростянки, піддані Януша Заславського побили та пограбували Рожищенських бояр та слуг Луцького владика Іони Борзобогатого-Красенського. Незважаючи на скаргу в Луцькому суді, Серницький урядник Заславського не покарав селян за цей напад. На що й скаржився представник Красенського. Щоправда, наслідком цього став взаємний напад урядником з Рожищ та його

³⁸⁷ Там же.

³⁸⁸ Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. 8. Źródła dziejowe. Ziemie ruskie. Wołyń i Podole. Warszawa, 1889. S.66; S.89.

служебників на Тростянку та побиття й грабунок тамтешніх селян³⁸⁹.

У 1580-х роках маєтностями у Тростянці продовжував володіти Федір-Роман Романович Сангушко. Це підтверджує скарга до Луцького уряду намісника Жидичинського монастиря Григорія Балабана на Федора-Романа Романовича Сангушка, який «...маючи...поблизку села свои в околицы по близку тоє архиманъдрытское маєтности...» постійно «...утискъ и укривженъе великое чиничи...». Очевидно йдеться, про традиційні для того часу суперечки власників сусідніх маєтностей. Тут, зокрема, сусідили Серницькі маєтності Сангушків та Жидичинські монастирські маєтності. Справа щодо якої позивався Григорій Балабан була досить банальною. 19 травня 1589 року, на день святого Миколи, у Жидичині відбувався ярмарок, на який прибуло чимало людей. Був там також підданий Романа Романовича Сангушка з села Тростянка наймит Васко Сич, який «...збилъ и окрутне зранилъ...» аж так що «...речь замкнул...» монастирського підданого з села Боголюби Романа Красковича. Крім побоїв Васко Сич, згідно із скаргою, забрав в того три копи грошей, «...ярмяк люньський...» за пів треті коп грошей, шапку за чотири грошей та сокирку за дев'ять грошей. Щоправда, Васка піймали «...на горячомъ учинку...» сусіди побитого Романа Красковича і повели того до монастиря шукати справедливості. Обох учасників сутички мали відправити до Луцького уряду щоб з'ясувати усі обставини події. Проте, Серницький урядник князя Федора-Романа Романовича Сангушка Зинко Іванович довідавшись про пригоду, зібрав людей та «...заступилъ былъ дорогу на гостинъцу Луцкомъ...» прагнучи Васка Сича по дорозі до Луцька перейняти. Коли про це дізнались у Жидичині, то вирішили лишити його у монастирі. Князь Федір-Роман

³⁸⁹ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2059/сост. М.Н. Ясинский. Киев, 1899. 48 с.

Романович Сангушко у той час був неподалік, у своєму маєтку в Серниках. Тож за кілька днів, 23 травня, на світанку до Жидичина приїхав сам князь разом із іншими шляхтичами на десяти конях із зброєю. Ставши перед брамою послав своїх слуг всередину. Насамперед Григорію Балабану було вчинено погрози («...отповедь и пофальку...»), а також прагнули забрати свого підданого Васка Сича, який «...збитый на смертельной постели лежалъ...». Сам же Григорій Балабан сховався в сінах монастирської пекарні. Не діставшись у сіни, слуги князя побили слугу Балабана Василя Буринського. Відтак, скаргу записано в судових книгах, а на місце події для засвідчення шкоди вислано возного³⁹⁰.

16 лютого 1595 року, згідно із записом в Луцькій городській книзі, подружжя Олександри Романівної Сангушко та Януша Заславського передали в заставу Дем'яну Гулевичу за кредит 4 тисячі і 60 злотих свої маєтності Серники з двором, фільварком та висілками, а також села Тростянка, Княгинин, Сопотовичі, Дідовичі, Руду та Своз³⁹¹.

Очевидно, кредит вдалось виплатити, тож далі маєток переходив і у наступні покоління Заславських. У лютому 1601 року зустрічаємо селян Тростянки, підданих князя Януша Заславського, як учасників сусідського копного суду з метою знайти крадія збіжжя в міщанина Рожищ шляхтича Кліма Трушковського. У пошуках винуватців дійшли до села Козин, але тамтешні мешканці відмовились долучитись до копи. Внаслідок відмови селян Козина долучитися до пошуків, їх, згідно із тогочасним звичаєм, і звинуватили у крадіжці. Тож про це свідчили на Луцькому городському суді представники копи. Зокрема, копу представляли й мешканці Тростянки, піддані Януша Заславського Карп Гулчич та Миско

³⁹⁰ Волинские епархиальные ведомости. 1902. №30. С. 848-849.

³⁹¹ Блануца А. Матеріали до реєстру земельних контрактів Волинської шляхти (друга половина XVI ст.). Київ, 2005. 129 с.

Опалевич. Детальніше про цю справу йдеться в описі про село Любче³⁹².

Згідно із подимним тарифом на 1629 рік з Тростянки із 56 димів платила Мар'яна з Лешна Заславська³⁹³. Йдеться, очевидно, про другу дружину князя Януша Янушовича Заславського Мар'яну Лещинську, з якою князь одружився у 1611 році. В подружжя не було нащадків, тож, маєтності відійшли до дітей князя від першого шлюбу³⁹⁴.

У XVII ст. у джерелах зустрічаємо як власника Серницького маєтку (включно із Тростянкою) сина Олександра Янушовича Заславського (а той в свою чергу був сином Януша Заславського та Олександри Сангушко) та Єфрузини Янушівни Острозької – Владислава-Домініка Заславського. Саме його як дідача Серник та Тростянки зустрічаємо у буремний час Хмельниччини. Щоправда, подимне з цих сіл впродовж 1648-1658 років платив як державець (орендар) Григорій Святополк-Четвертинський, який був пов'язаний із Заславськими далекими родинними зв'язками. У 1648 році князь Григорій Святополк-Четвертинський платив у Тростянці від 61 димів, в 1650 році – від 43 димів, про зміну в кількості димів і причину цього свідчив мешканець Юсько Дорош «...по спусьтошеню и попаленю од татар и козакув...». В 1651 році Григорій Святополк-Четвертинський платив від 17 димів. Тоді присягу про зміну димів давав мешканець Тростянки Мартин Кокоша. Він свідчив, що у той рік «...въ Тростянце

³⁹² Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. 6., Т. I: Акты объ экономических и юридических отношениях крестьян в XVI-XVIII вв. землевладении в Юго-Западной России в XV-XVIII вв. Киев, 1876. 781 с.

³⁹³ Баранович О.І. Залюднення України перед Хмельниччиною. Ч. 1: Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. Київ, 1930. 155 с.

³⁹⁴ ІЯковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV - до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ: Критика, 2008. 469 с.

тільки семнадцять домов, што в них мешкають; люде вымерли, одъ жолнира зънисчонье прочъ пошъли...»³⁹⁵.

Скарги на діяльність жовнірів траплялися досить часто. Зокрема, у червні 1653 року корогвою королівського ротмістра Олександра Жолкевського було пограбовано села Серники та Тростянка, частки яких тоді були у орендній власності Вацлава Святополк-Четвертинського. Жовніри корогви стаціонували у тих селах впродовж грудня 1652 року і як мінімум до літа 1653 року. Перед тим, у грудні 1652 року на тих же жовнірів скаржилася власниця маєтку Ольшани Катерина Гораїнова (Гораїн), який пограбували жовніри корогви, а награбоване збіжжя відвезли в Серники³⁹⁶.

В 1654 році як державець сіл Тростянка та Серники зазначається Вацлав Святополк-Четвертинський, як дідич – Владислав-Домінік Заславський. За три роки в селі лишилося 12 димів. Цьогоріч про зміну димів при оподаткуванні свідчив селянин Тростянки Іван Липка. Він свідчив, що зміна у кількості димів пояснюється вторгненням у край татарського війська, що відбувалося у 1653 році³⁹⁷.

Дідич Серницького маєтку і власник Тростянки Владислав-Домінік Заславський був одружений із Зофією Лігензянкою та другим шлюбом з Катажиною Собеською від якої мав сина Олександра-Януша Заславського-Острозького – останнього представника чоловічої лінії Заславських та одного з претендентів на королівський трон Речі Посполитої у 1669 році. Ймовірно, Заславські якийсь час лишалися дідичними власниками цих територій, повсякчас роздаючи земельні наділи у численні оренди.

Згідно із відомостями Перепису поселень та димів Волинського воєводства при подимному оподаткуванні

³⁹⁵ Національно-визвольна війна в Україні. 1648-1657. Збірник за документами актових книг/упоряд.: Л. А. Сухих, В. В. Страшко. Київ, 2008. 1011 с.

³⁹⁶ Там же.

³⁹⁷ Там же.

1662 року частини села Тростянка знаходилися у власності кількох орендарів. Зокрема Шимон Петрушевський, Луцький гродський писар, а також Ян Прушинський, Самуель Бранкевич та інші (не вказано хто саме) за 10 осіб підданих з Тростянки платили 16 злотих³⁹⁸.

При переписі населення для оподаткування за 1677-1679 роки за 6 осіб підданих в Тростянці 6 злотих платив державець чашник белзький Стефан Суходольський. З іншої частини села Стефан Піотрушевський платив за себе, дружину та сім осіб челяді простого стану всього 11 злотих, 15 грошей³⁹⁹.

XVIII століття в історії Тростянки важко охарактеризувати за браком інформативних джерел. Відомо, що певний час у 1720-х роках маєтності в Серниках, Іванчицях та Тростянці мав київський каштелян Казимир Станіслав Стецький, який володів також численними маєтностями на Київщині, Рівненщині та Волині⁴⁰⁰.

Маємо скупі відомості про проживання в селі єврейського населення, згідно переписів, що проводилися у Речі Посполитій у той час. У 1765 році в селі Тростянка проживало 11 євреїв, які належали до кагалу міста Луцька. Згідно із даними перепису за 1784 рік в Тростянці було 3 єврейських мешканці. Такі ж цифри містяться й у переписі за 1787 рік⁴⁰¹.

В другій половині XVIII ст. село Тростянка, вже як присілок Іванчиць стає власністю шляхетської родини Бистрих, гербу Тарнави. Найвідомішим їх представником став Ромуальд Йоахим Бистрий, син Брестського каштеляна Йосифа Бистрого, приятель відомих діячів

³⁹⁸ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов [в 35 тт.]: Ч. 7. Т. III: Акты о заселении Юго-Западной России. Киев, 1905. С.136.

³⁹⁹ Там же. С.265.

⁴⁰⁰ Stecki T.J. Z boru i stepu. Obrazy i pamyatky. Kraków, 1888. S.103.

⁴⁰¹ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. 5., Т. II: Переписи еврейского населения въ Юго-Западномъ крае въ 1765-1791 гг. Киев, 1890. 1285 с.

Тадеуша Чацького і Урсіна Немцевича. У 1803 році саме Ромуальд Бистрий вказується як власник села Тростянка, який володів тут 63 кріпосними, так званими «ревізькими душами»⁴⁰². У 1815 році Тростянка також згадується як село, що належало до Іванчицького ключа, дідичних земель Ромуальда Бистрого та у його ж посесії⁴⁰³.

Мешканці села Тростянка були у переважній більшості православними, які відвідували побудований у 1774 році храм Івана Хрестителя в Іванчицях. Станом на 1892 рік православні Тростянки були прихожанами тієї ж церкви. Крім того, в селі також була певна кількість католицького населення. У 1815 році прихожанами Латинської кафедральної парафії в Луцьку були 24 мешканці Тростянки, зокрема, 10 чоловіків та 14 жінок. Серед католиків, що тут мешкали, згадується шляхтич Войцех Осовський, який у 1808 році одружився із ще однією мешканкою Тростянки, теж шляхтянкою Мар'яною Павловською. Крім них католиками в селі у той час були шляхтичі Бартоломей Вільчевський, Петронела Мисловська, Стефан Белецький, Вікторія Бучинська, Флоріан Місієвський, Мар'яна Піотровська, Антоніна Зволінська, Текля Рокицька, Марцеля Тунська, Мар'яна Осовська, Єлизавета Тунська, Агнешка Павловська. Крім них також були мешканці Тростянки, православного сповідання, які одружувалися на католиках, зокрема, такими називається Теодор Возняк, що одружився із Теклею Рокицькою, а також Анна Лашанка (Лаш), що одружилася із сином коваля з Іванчиць Даніелем Гурським. Шлюби із мешканцями сусідніх сіл були досить частими, зокрема одружувалися з жителями Копачівки, Іванчиць, Серників, Зміїнця та ін⁴⁰⁴.

⁴⁰² ДАВО Ф.253, оп.2, спр1

⁴⁰³ Ks. Stanisław Tylus Sac. Łacińska parafia katedralna w Łucku w 1815 r. Na podstawie Status animarum parochiae Luceoriensis. Duchowieństwo diecezjalne i obszar parafii. Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. 1997. S. 266.

⁴⁰⁴ Dębowska M. Księga zapowiedzi łacińskiej parafii katedralnej w Łucku 1782-1826. Lublin, 2013. 318 s.

У 1815 році в селі Тростянка був шляхетський двір, в якому проживав Боніфаций Йосипович Бистрий з дружиною Вікторією з Пендзельських та малими дітьми Олександром та Сабіною. Боніфаций був рідним братом Ромуальда Бистрого. Крім того при дворі проживала неповнолітня сестра Вікторії Конегунда Пендзельська, а також господиня при дворі Розалія Шиманська та служка Мар'яна Омельчукова. Щоправда, вже наступного року згадки про шляхетський двір в селі немає. Натомість функціонує фільварок⁴⁰⁵.

Урядником фільварку в Тростянці в 1816 році був Бенедикт Дембський (Dębski), він проживав разом із дружиною Теодорою з Грохольських та дітьми Теодором, Емілією та Віцентою. При фільварку проживав також Ян Пекарський, який служив тут фурманом. У 1817 році при фільварку служив також гуменний Леон Бортновський. У 1818 році урядником фільварку в Тростянці зазначений Бенедикт Звержховський (Zwierzchowski), який проживав з дружиною Анною з Павловських та сином Антонієм. Гуменним при фільварку служив той же Леон Бортновський⁴⁰⁶.

У 1815 році у будинку, який характеризували як «...*dom przy magazynie na trakcie różyskim...*», (тобто будинок при магазині на Рожищенському тракті) проживала родина Криштофа і Анни Возняковських. Сьогодні це місце можна локалізувати як колишнє поселення Магазин, що розташовувалося на місці сучасного копачівського кладовища поруч із ставом.

Мешканці Тростянки також долучалися до функціонування Іванчицького маєтку Бистрих, зокрема у 1815 році функції лісничого у маєтку виконував житель Тростянки Ян Фурсевич, а у 1819 році лісничим

⁴⁰⁵ Dębowska M. Status animarum łańciskiej parafii katedralnej w Łucku 1815-1819. Lublin, 2013. 610 s.

⁴⁰⁶ Там же.

зазначений Якуб Вільчевський, який також проживав у Тростянці⁴⁰⁷.

У подружжя Ромуальда Бистрого та Анни з Раковських народилася донька Магдалена, що згодом стала художницею-аматоркою. Її вчителем малювання починаючи з 1814 року був відомий художник з Нюрнберга Йоганн Філіп Рьослер, який перебував при дворі в Іванчицях до своєї смерті в 1840 році. Завдяки Магдалені можна побачити малюнки парку Бистрих в Іванчицях⁴⁰⁸. У 1833 році Магдалена Бистра одружується із шляхтичем Казимиром Цецишевським, і після смерті батька у 1835 році, подружжя отримує у спадок Іванчицький маєток включно із Тростянкою. У Цецишевських народилася донька Марія, яка згодом одружилася із поміщиком містечка Рожище Іваном Томичем (Томашовичем) Семіонтковським. Відтак з 1858 року Тростянку у своїй власності мала саме Марія Казимирівна Семіонтковська. Вона ж була власницею частини села і в 1880 році⁴⁰⁹.

Олександр Цинкаловський вказує, що у кінці ХІХ ст. в Тростянці був фільварок і поміщицький будинок, працювала і корчма⁴¹⁰.

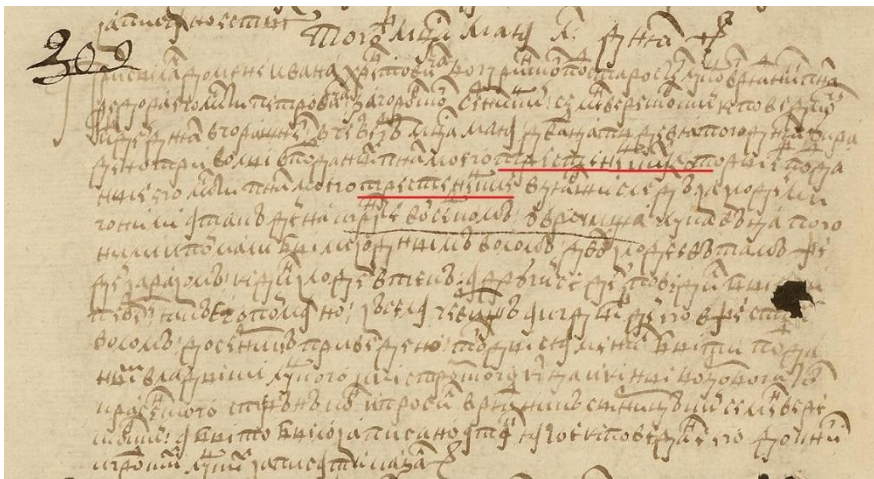
У 1913 році 1277 десятинами в селі володіли російські дворяни Микола та Катерина Безсонови. Вони ж, очевидно, мали поруч із селом маєток, де й проживали. Будинок шляхтича-власника був у Тростянці й раніше. Принаймні, це підтверджує позначка «Дом шляхтича» на військово-топографічній карті 1867 року.

⁴⁰⁷ Там же.

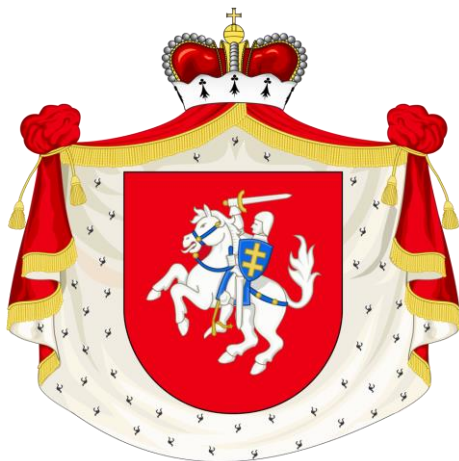
⁴⁰⁸ Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Cz. 2. Ziemie ruskie Korony. T. 5, Województwo wołyńskie. Wrocław, 1994. 708 s.

⁴⁰⁹ ДАВО, Ф.271, оп.1, спр. 2.

⁴¹⁰ Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Красназнавчий словник — від найдавніших часів до 1914 року. Т. 2. Вінніпег, 1986. 580 с.

Запис у Луцькій актовій книзі скарги урядника Федора Петровича Загоровського про крадіжку трьох волів в мешканців Тростянки. 1572 рік. [ЦДІАК, Ф.25, оп.1, спр. 13, лист 301.]

**Герб «Погоня» князів Сангушко.
Зображення з Вікіпедії**

**Князь Роман Федорович Сангушко (1537-1571).
Автор невідомий. Зображення з Вікіпедії**

**Князь Роман Федорович Сангушко (1530-1564).
Автор невідомий. З фондів Острозького державного
історико-культурного заповідника.
Зображення з Вікіпедії**

**Князь Януш Заславський (1560-1629).
Автор невідомий. З фондів Національного
музею історії України. Зображення з Вікіпедії**

**Князь Владислав-Домінік Заславський.
Бартоломей Стробель. 1635 рік.
Зображення з Вікіпедії**

**Князь Владислав-Домінік Заславський.
Бартоломей Стробель. 1635 рік.
Зображення з Вікіпедії**

**Герб «Баклай» князів Заславських.
Зображення з Вікіпедії**

Анна та Ромуальд Бистрі.

1793 рік. Елізабет Віже-Лебрєн.

Обидва портрети продано 4 липня 2013 року на аукціоні "Sotheby's" у Лондоні за ціною 141 200 доларів США. А згодом, 13 квітня 2016 року на аукціоні "Christie's" у Нью-Йорку за 260 000 доларів. [За матеріалами ресурсів аукціонів].

**Карта Річки Заноні. 1767 рік. Позначено села
Тростянка, Любче та Уляники.**

**Карта Речі Посполитої. 1770 рік. Позначено села
Тростянка та Любче.**

З давньої історії села Уляники

Село Уляники також має досить давню історію, а його давні мешканці фігурують на сторінках різних судових книг чи не найчастіше. Традиційно, найдавнішими свідченнями про існування життя в тому чи іншому населеному пункті є археологічні знахідки. Найповніше археологію краю представлено у праці Віталія Коноплі «Археологічні пам'ятки Волині». Тож подаю інформацію з його розвідок в Уляниках повністю.

За 1,5 км на південний схід від села в місці влиття двох безіменних лівосторонніх допливів Серни на видовженому мисі висотою 2-3 м над рівнем заплави – двохшарове поселення тшинецько-комарівської культури і давньоруського періоду XI-XIII ст. площею 1 га. В південно-східній околиці села на лагідному схилі першої надзаплавної тераси лівого берега безіменного потічка висотою 3-4 м над рівнем заплави – поселення давньоруського періоду XII-XIII ст. площею 0,5 га. В південно-західній околиці села на мисі першої надзаплавної тераси лівого берега безіменного потічка висотою 6-8 м над рівнем заплави – поселення тшинецько-комарівської культури площею 0,5 га. В західній частині села на лагідному схилі першої надзаплавної тераси лівого берега безіменного потічка висотою 5-6 м над рівнем заплави та на схід від колгоспного ставка – поселення давньоруського періоду XI-XIII ст. площею 0,5 га. За 0,5 км на захід від села на мисі першої надзаплавної тераси правого берега безіменного потічка висотою 5-6 м над рівнем заплави – поселення давньоруського періоду XI-XIII ст. площею 1 га⁴¹¹.

Відомий дослідник Володимир Антонович повідомляв, що в одному з документів за 1584 рік, поруч

⁴¹¹ Конопля В. М., Оприск В. Г. Археологічні пам'ятки Волині. Рожищенський район. Луцьк, 1991. 86 с.

із дорогою з Іванчиць в Уляники згадуються дві могили під назвою Біла та Межилісся⁴¹².

Що стосується назви села, то на початку XVI ст., починаючи від перших згадок про село, вона вживалася як Ляльники, Гулялемки, Гуляльники, згодом трансформувались в Гуляники, а відтак в 1738 році, і пізніше в 1778 році згадується як Уляники (Ulaniki). Дослідник Віктор Шульгач вказує, що в основі первісного найменування можна вбачати прізвисько Гуляльник⁴¹³. Ще одна гіпотеза – походження первісного кореня «Ляльник» від однойменної назви давньослов'янського язичницького свята на честь богині Лелі (богиня кохання та краси), що святкували наприкінці квітня або на початку травня. Святкування передбачало ігри та гуляння.

Назва Уляники сьогодні зустрічається у Обухівському районі Київської області. Це поселення також згадується у давніх джерелах як Гуляники. Таку ж назву до середини XVI ст. мало й село Мотовилівка, що сьогодні у Фастівському районі Київської області. У XVII ст. населений пункт із назвою Гуляники існував також у Кременецькому повіті. Сьогодні приміське поселення з назвою Уляник існує також поруч із містом Гарешниця у Хорватії.

Декілька художніх легенд про походження назви містяться у збірнику «Минуле і сучасне Волині», написані місцевими працівниками культурних установ. Про історичну складову в даних текстах, звичайно ж, не йдеться. Їх варто сприймати як місцеву творчість. Подаю одну з таких легенд повністю:

«Давно ще за козацьких часів, жила в селі красива дівчина Уляна. Ходила вона до річки прати білизну. В той день вона також пішла до річки прати. Вже закінчувала

⁴¹² Антонович В. Б. Археологическая карта Вольнской губернии. Труды XI Археологического съезда. Москва, 1901. Т. 1. С. 50–59.

⁴¹³ Шульгач В. П. Ойконімія Волині: Етимол. слов.-довід./ред.: І. М. Железняк. Київ: Київ, 2001. 189 с.

роботу, але раптом із очерету, почувся стогін. Уляна підійшла туди. Розгорнувши очерет, вона побачила молодого юнака, який стікав кров'ю, але з рук не випускав шаблі. Як могла перев'язала краєм вишитої сорочки і повела додому. Вдома промила рани настоем із трав і міцно перев'язала. Козак заснув, але сон його був дуже важким. Він марив, когось кликав. З його слів Уляна зрозуміла, що на село напали татари. Багатьох людей вбили, забрали в полон. Йому вдалося втекти. І тільки очерет врятував хлопця від ворогів. Повільно, але хлопець одужував. Звали його Романом. Покохав він Уляну, а вона його. За цей час, що Роман лежав, недалеко від села, десь кілометрів зо три, біля річки Любки було побудоване фортечне укріплення. Як і раніше Уляна ходила прати до річки. Одного разу вона побачила як зі сторони Шепельського замку наближається хмара диму й пилюки. Це були вершники на конях. Татари – промайнула думка. Уляна крикнула до Романа, який поруч косив траву. Роман підбіг до неї і сказав, щоб вона тихенько сідала в човен і пливла повідомити козаків. Він спробує затримати ворога. Уляна так і зробила. Та частина вершників кинулась за нею. Одна стріла, друга, третя... Потемніло в очах, попливли жовті кола. Сторожо помітила Уляну. Вона ще встигла повідомити про ворога і померла. Козаки кинулись в село. Татари грабували його. Роман помер, а поруч із ним лежало більше двох десятків мертвих ворогів. Людей ще не встигли пов'язати і погнати на чужину. Уляна і Роман захистили село. Вдячні односельчани назвали своє село на честь мужньої дівчини Уляни»⁴¹⁴.

Починаючи із 1516 року село Гуляники згадується в історичних документах. Зокрема, у трьох записах Литовської метрики від 26 січня 1516 року йдеться про

⁴¹⁴ Гура І. Історія села Уляники. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Рожище і рожищенці в історії Волині та України: проблеми волинезнавства: матеріали XXIII обл. наук.-практ. іст.-краєзн. конф., Луцьк-Рожище, 23 травня 2007 р. Луцьк, 2007. С.158-162.

підтвердження власності волинським шляхтичам-зем'янам у зв'язку із втратою попередніх документів під час пожежі у Луцьку. Три записи, що стосуються Гуляник містять схожий текст. Щоправда саме село у кожному з них названо по-різному. Перший запис підтверджує зем'янам Янку Микитичу та його брату Івану «...на имене свое у Лялнихох...». У другому записі йдеться про підтвердження земельної власності зем'янам Олешку Івановичу, Мартину Єромейковичу та Василю Болоховичу. Зокрема, про те, що у них згоріли «...твердости князя Швитригайлови и иншии листы твердости на имене свое Гулалемки...». Відтак, можна припустити, що згадані вище шляхтичі ще у першій половині XV ст. отримали маєтності у Гуляниках від князя Свидригайла, який надав їм там землі за службу. У третьому записі міститься таке ж підтвердження зем'янину Тимоху Гавриловичу «...на имене свое Шевловець...». Цей населений пункт згодом зустрічатиметься як тотожний з Гуляниками і, очевидно, був присілком. Про втрати документів на власність у Гуляниках під час пожежі у Луцьку свідчив перед королем тогочасний Луцький староста, маршалок Волинської землі князь Костянтин Іванович Острозький: «...князь Костантин поведил перед господарем, иж тыи листы в них погорели, и зася то им потвержено им самим и их жонам и детем...»⁴¹⁵.

Якогось родового зв'язку між вищезгаданими шляхтичами-зем'янами не простежується. Про це також зазначає дослідниця Наталя Яковенко, називаючи їх «особами неясного ступеня спорідненості». Надалі їх нащадки називаються Юнковичі (нащадки Янка Микитича), Микитичі (нащадки Івана Микитича), Тимошичі або Тимошиничі (нащадки Тимоха Гавриловича), Єрмошевичі або Ярмошевичі (нащадки Мартина Єромейковича). Слід сказати, що Наталя

⁴¹⁵ Литовская метрика. Книга записей 9: (1511-1518). Вильнюс, 2002. С.216-217.

Яковенко, вочевидь, не взяла до уваги Тимоха Гавриловича як одного із зем'ян Гуляницьких, помилково називаючи Тимошиничів нащадками Івана Микитича. Молодшими відгалуженнями роду (чи родів) дослідниця називає Брульковичів, Колупайловичів, Поповків, Останковичів (Осташовичів), Степановичів, Пителевичів, Ошковичів (Юшковичів). Відтак, усі нащадки вищезгаданих шляхтичів-зем'ян надалі називаються Гуляницькими (в давніших документах – Гуляльницькими) – від назви самого села⁴¹⁶.

Згідно із військовим пописом шляхти від 1528 року, Гуляники «тягнули» до Луцького замку, тобто виконували замкові повинності. Про які повинності йдеться не вказано, але в деяких джерелах Гуляницьких називають «путними боярами», тобто такими, що виконували кур'єрську службу - передавали листи, вказівки, укази тощо, а також перебували на урядовій службі як вижі (судові урядовці). Зрештою, це підтверджує згадка в одному з судових листів від 12 грудня 1539 року, де згадується, що Івана і Сенка Ярмошевичів «...вишов луцких з уряду даных земян годрских гуляльницьких...» судді відправили поправити «*границы копцы*», тобто межові стовпці між маєтностями, про що йшлося у справі між князем Андрієм Михайловичем Сангушком та Василем Михайловичем Ковельським⁴¹⁷.

Про замкову кур'єрську повинність Гуляницьких свідчить згадка у ревізії Луцького замку 1545 році. За ними як і за всіма іншими шляхетськими маєтками була закріплена одна з городень в замку. У тексті ревізії

⁴¹⁶ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV - до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ: Критика, 2008. С.256-257.

⁴¹⁷ Поліщук В. Врядове виживство красносільських бояр в контексті замкових служб (Луцьке староство в 1545-1567 рр.). Молода нація. Альманах. Україна і Польща: сторінки спільної історії (XIV-XVIII ст.). №3. Київ: Смолоскип, 2001. С. 196-239.

повідомляється, що «...городня бояр Гуляльницьких слуг замкових путних тая добра ест...»⁴¹⁸.

Відтак, кур'єрська служба у замку трансформувалася в дрібніші урядові посади. З часом зустрічаємо Гуляницьких на посадах канцеляристів, адвокатів, низових судових урядників (вижив, а згодом возних), а також на службах в князівських та великопанських дворах. Серед інших, наприклад, Михайло Юнкович Гуляницький у 1560-х роках був урядником князя Богуша Любецького в містечку Любче. Павло Федорович Ярмошевич Гуляницький, Грицько Тимошич Гуляницький, Василь Юнкович Гуляницький перебували на посаді вижив, а після судової реформи 1565 року - возних. На такій посаді, лише згідно із записами у Луцькій гродській книзі за 1592 рік служили Олексій, Левко, Федор Іванович, Семен, Панас, Ігнат, Петро Андрійович, Макар, Тишко, Яцько Поповка, Сидор та Іван Гуляницькі. У першій половині XVII ст. на посаді Луцьких судових підписків згадуються декілька представників Гуляницьких. Серед адвокатів називаються Тимофій, Федір, Дем'ян, Яцько, Іван та Андрій Гуляницькі. У 1560-1566 роках зафіксовано 11 слуг-вижив з Гуляників невідомої спорідненості, причому дев'ятеро з них – це слуги підстарост Бориса Сови і Андрія Русина⁴¹⁹. В 1592 році у Луцькому повіті возними зафіксовано 12 Гуляницьких⁴²⁰.

Варто сказати, що поняття «боярин» і «зем'янин» суттєво відрізняються своїм значенням. В середині XVI ст. термін «боярин» вживається як позначення групи проміжної між зем'янами, тобто найдрібнішою шляхтою та селянством. Гуляницькі у джерелах згадуються і як бояри, і як зем'яни. Що свідчить про їх нестабільний статус

⁴¹⁸ Jabłonowski A. Źródła dziejowe. T. 6. Rewizya zamków ziemi wołyńskiej w połowie XVI wieku. Warszawa, 1877. S 49.

⁴¹⁹ Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. Київ: «Фенікс», 2014. С.30.

⁴²⁰ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV - до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ: Критика, 2008. С.256-257.

залежно від кожного конкретного представника родини. Зрештою, пізніше частина родини навіть не вважалась у шляхетських колах краю шляхтичами. Проте, як зазначає дослідник Володимир Поліщук, факт того, що деяких представників Гуляницьких, як от Яцка (Юоска) Тимошинича чи Єска Ленковича, у 1558-1563 роках «замовляли» на вижив впливові князі та урядники, свідчить про їхній підвищений статус серед такого роду служебників⁴²¹.

Зрештою, згодом зем'яни Гуляницькі почали відмежовуватися від бояр Гуляницьких. Про це свідчить, зокрема випадок від 6 січня 1566 року, коли князь Сокольський просив на виживство у судовій справі саме шляхтича, то підстароста Андрій Русин, крім свого слуги-вижа Грицька Тимошича Гуляницького, надав вижем і шляхтича Ширея. Це вказує на те, що деякі Гуляницькі як повноправні шляхтичі не сприймалися. Загалом же, як бачимо, Гуляницькі були представниками найбільшої групи шляхти – так званих «панів над собою», які мали незначну земельну власність і виконували різноманітні служби при заможнішій шляхті, будучи клієнтами, служебниками, урядниками маєтків, слугами тощо⁴²².

З часом маєтності у Гуляниках стали подрібненими між численними нащадками Гуляницьких і становили вкрай незначну земельну власність. Земельний обсяг села було розподілено між членами родин в повну приватну власність, а частки землеволодіння становили подекуди п'ятнадцяту чи й навіть дрібніші частини села. Часто земельні ділянки продавали чи віддавали в заставу іншим дрібним шляхтичам.

⁴²¹ Поліщук В. Врядове виживство красносільських бояр в контексті замкових служб (Луцьке староство в 1545-1567 рр.). Молода нація. Альманах. Україна і Польща: сторінки спільної історії (XIV–XVIII ст.). №3. Київ: Смолоскип, 2001. С. 196-239.

⁴²² Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. Київ: «Фенікс», 2014. 776 с.

Свідчень про діяння шляхтичів Гуляницьких є безліч. Чимало з яких не мають стосунку до самих Гуляник. Тож надалі зосереджусь лише на тих згадках, де фігурують не лише Гуляницькі, але й село Гуляники або ж його околиці. У переписі війська Великого князівства Литовського за 1528 рік як, ті, що мають надавати бути при війську називаються «...*Ивашько Гуляльницький...*», «...*Стецько Гуляльницький...*», «...*Ярмошь Гуляльницький...*» з кіньми, «...*бояринъ гуляльницький Яцко...*» сам. У 1565 році при такому ж переписі вже значилося більше бояр гуляницьких. Зокрема, «*боярове гуляльницькиє*» Ярмол, Яцко, Захаріяш Янкович, Олешко Койлович, Івашко, Прокоп Гуляльницькі подали до війська по одному коню. У 1567 році у реєстрі, який подавав хорунжий землі Волинської Григорій Гулевич значиться «...*Яцько з Гуляльницькь...*», який подавав до війська одного коня⁴²³.

Згадки про шляхтичів-бояр з Гуляників часто трапляються на сторінках судових книг. Вони як правило скаржилися один на одного чи своїх сусідів за численні бійки, крадіжки чи суперечки за земельну власність. Зокрема, один з таких записів міститься від 28 квітня 1561 року. Тоді боярин Михно Іванович Гуляльницький скаржився від себе та від свого батька Івана Микитчича на своїх сусідів за побиття. Відбулося все на свято Юрія, яке тоді святкували у середу 23 квітня. У той день Михно Іванович Гуляльницький був на гостинах в свого брата Федка і «...*пилъ есми в него пиво волно...*». Там же був сусід Іван Маркович з братом своїм Степаном і сином Мартином. Зав'язалася суперечка, а відтак бійка. Тож сусіди разом «...*и з ынъшими помочники своими...*» почали бити Михна Івановича Гуляльницького. На галас прибіг батько потерпілого і почав того «...*от нихъ ратовати...*». Відтак побили обох та ще й забрали півкопи грошей з гаманцем, дві шапки – одну самого Михна Івановича –

⁴²³ Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга 523. Кніга публічных спраў 1. Мінск: Беларуская навука, 2003. 449 с.

«...чорная столбоноватая, купленая за семь грошей...», іншу батькову – «...чорная, круглая, за чотыри гроши...». Наслідки побиття підтвердив виж Семен Гордунович, якого запросили до Гуляник засвідчити подію. Він вказував, що бачив на Івані Микитчичу Гуляницькому «...в голове рану битую синюю, а на левой руке две раны синихъ битыхъ и на левомъ боку также рана битая синяя...». Син же постраждав дещо менше. Виж свідчив, що в Михна Івановича Гуляльницького «...на обудву рукахъ раны битые синие...»⁴²⁴.

Скаржилися на Гуляльницьких і сусіди – власники суміжних маєтностей Іванчиць чи Березолуп. Наприклад, у серпні, того ж, 1561 року, іванчицький урядник князя Януша Олександровича Порицького Ян Оришевський скаржився у Луцькому уряді, що бояри з Гуляльник, сини Юнка та Федора Гуляльницьких «...едуци з Любча, попившиися...» перестріли на дорозі мешканців Іванчиць, підданих князя Порицького Єремійця та Івана та «...ихъ моцно квалътомъ самихъ позбивали и четверо коней ихъ з возы и зъ сеномъ у нихъ побрали...». Крім того, познімали з них сермяги та іншої шкоди не мало зробили «...абы, деи, были не повтекали, подобно бы их на смерть были побили...»⁴²⁵.

Самі ж Юнко та Федір Гуляльницький скаржилися на княгиню Богдану Заславську Сангушко, тогочасну власницю маєтностей в Березолупах. У записі Луцької замкової книги від 27 січня 1561 року скаржники зазначають, що піддані княгині «...лес нашъ, прозываемый Монева, завше пустошат...». 22 січня, того ж року, син одного із скаржників Михайло (Михно) Юнкович Гуляльницький разом із підданими Калеником, Івашком, Савкою та Федцем їздили по дрова до лісу Монево. Тоді ж служебник урядника з Березолуп на ім'я Миско Пикулик, разом із іншими «...людми березолупскими...», надїхали до

⁴²⁴ Луцька замкова книга 1560-1561 рр./Підготували В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк, 2013. С.286.

⁴²⁵ Там же. С.387.

того ж лісу і побили та пограбували підданих Гуляницьких. Забрали у них «...пятеро коней с хомуты с уздами в них побрали и сокерь пят в них поотнимали...». Коли ж звернулися до березолупського урядника щоб дав раду своїм підданим, той же нічого не зробив.

Цікаво, що шляхтичі з Гуляник були й на службі у сусідів. Зокрема, як боярина Олени Карпівни Єсифовичівної (вдови Василя Михайловича Семашка), власниці маєтностей у Березолупах, бачимо мешканця Гуляник Федора Пацковича. Про це дізнаємось у записі в судовій книзі від 28 серпня 1561 року. Він скаржився, що в середу, 17 серпня, «...ездил он до имени пании своее, до Березолупъ, по сено...», а коли повернувся додому в Гуляльники йому сусідський парубок повідомив «...што, деи, товар у пашни ест...». Тобто, худоба занадилася до посівів. Коли ж Федір Пацкович кинувся до поля, то побачив «...быдло Левка Янковича, боярина гуляльницкого, у пашни своеи...». Тож Федір Пацкович спіймав на своєму полі «клячу», й очевидно, хотів привласнити. Тоді ж це побачили син Левка Янковича Федець зі своїм братом та «...моцно кзвалтом...» ту клячу в нього відібрали, а самого Федора Пацковича побили. Про це він одразу, згідно із звичаєм повідомив своїм сусідам та показав рани. Рани оглядав і урядовий виж Ян Чапський, який свідчив, що бачив «...на стегн рану битую синюю, а на голени рану битую кривавую...»⁴²⁶.

У 1567 році чергову скаргу в Луцькі судові книги внесли зем'яни з Гуляльник брати Яцко (Єско) та Іван Тимоховичі Гуляницькі. Вони скаржилися на свого односельчанина Михна Яцютича Гиревчича (можливо помилка в написанні) Гуляльницького, який 1 серпня того року в Гуляльниках побив підданого скаржників, що звався Борис Салуцевич «...перенемши на гребли нашей гуляльницкой...». Наступного дня Михно Яцютич Гиревчич

⁴²⁶ Луцька замкова книга 1560-1561 рр./Підготували В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк, 2013. С.390.

Гуляльницький «...заняль на стерни своей гусей двадцатеро того жъ подданого нашего Бориса...»⁴²⁷.

Траплялися конфлікт і в середовищі сім'ї. Наприклад, 11 серпня 1567 року Юнко Гуляльницький скаржився на сина Михайла, який 3 серпня зі служебниками, висунувши претензії батькові, що начебто не дає йому хліба, намагався його задушити та наніс побої його дружині. Наступного дня син пограбував батькове та батькових підданих жито⁴²⁸.

У 1568 році взаємних скарг від місцевих шляхтичів у Луцьку судову книгу занесено п'ять. Зокрема, 3 лютого зем'яни Іван і Юско Гуляльницькі скаржилися на Васка Гуляльницького за нанесення їм побоїв. У квітні 1568 року Васко Гуляльницький разом зі своїми родичами скаржився на Михайла Гуляльницького, який привласнив їх частку в селі Гуляльники, зокрема землі, що мали назву Довгі лози та Поповий острів. Зрештою, суд вирішив повернути цю земельну власність скаржникам. Згодом бачимо, що у липні того ж 1568 року Михайло Гуляльницький продав свою частку в селі Шелвівець зем'янину Івану Волинцю. У жовтні того ж року на Михайла Гуляльницького скаржився Степан Гуляльницький, бо той відмовився присягою підтвердити своє звинувачення сина Степана Гуляльницького у крадіжці. У той же час на Михайла скаржився й Мартин Гуляльницький⁴²⁹.

26 лютого 1569 року у Луцьку гродську книгу записано скрагу Юнка Гуляльницького та його родичів на урядника та селян з Іванчиць, підданих олицького старости Гектора Ковачинського. Сутичка сталася в

⁴²⁷ Поліщук В. Врядове виживство красносільських бояр в контексті замкових служб (Луцьке староство в 1545-1567 рр.). Молода нація. Альманах. Україна і Польща: сторінки спільної історії (XIV–XVIII ст.). №3. Київ: Смолоскип, 2001. С. 196-239.

⁴²⁸ Шляхта Руських земель. Родоводи шляхти. Гуляницькі. URL: <https://sites.google.com/site/slahtavkl/Altavet/g/gulanicki>

⁴²⁹ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2042/сост. И.М. Каманинъ. Киев, 1886.

урочищі в лісі Монево, що був складовою Гуляльницьких маєтностей. Селяни з Гуляльник разом з братом Юнка заготовляли дрова, коли туди навідалися нападники. Відбулася сутичка, внаслідок якої вбито брата Юнка Гуляльницького (його імені не вказано), а також побито та пограбовано селян. Зокрема, під час нападу забрано гроші, одяг та сокири. Зрештою, про наслідки події свідчив возний, а пор конфлікт записали у судові книги⁴³⁰.

Сутички між сусідами тривали й надалі. У липні 1571 року той же Гектор Ковачинський здійснив озброєний напад на Гуляльники, зокрема маєтності Янка Ярмошевича, Ілляша Степановича та інших зем'ян Гуляльницьких. Цікаво, що у суді скаржники представили королівський лист, який зобов'язував Гектора Ковачинського припинити напади на маєтності Гуляльницьких та не чинити їм погрози під зарукою в 3 тисячі кіп грошей. Ймовірно, що Ковачинський знехтував тим листом, та й зрештою, у вересні 1571 року вже він скаржитися на зем'ян Гуляльницьких, що ті багато разів здійснювали наїзди на землі села Іванчиці і грабували. А у вересні того ж року зем'яни Юнко та Ілляш Гуляльницькі рубали ліс на території маєтностей Ковачинського в Іванчицях⁴³¹.

Після підписання Люблінської унії, Гуляльницькі разом із іншою шляхетською спільністю краю присягали на вірність королю після його універсалу про приєднання Волині до Польської корони. Сама присяга відбувалася у замку в Луцьку впродовж кількох днів 1569 року. Гуляльницькі присягали 17 червня. Присягу склали зокрема, Іван, Степан, Семен, Прокоп, Василь, Макар, Олешко, Грицко, Іван, Яцко, Андрій, Олешко, Ігнат, Ярмол, Михайло, Григорій, Павло, Михно, Кирило, Іван, Данило, Михно, Тарас, Федор, Яцко та Сава.

⁴³⁰ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2043/сост. И.М. Каманинъ. Киев, 1887.

⁴³¹ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2045/сост. О.И. Левицкий. Киев, 1889. 65 с.

Усі Гуляльницькі «...зъ Гуляльникъ...», загалом кількістю 26 осіб⁴³².

27 червня 1569 року зем'янин Сава Гуляльницький скаржився на інших зем'ян Павла та Дахна Гуляльницьких за те, що ті завдали побоїв йому та його підданому селянину «...в Гуляльницкомъ селе...». У липні того ж року власник сусіднього маєтку у Березолупах Іван Чаплич Шпановський скаржився на Юска Гуляльницького, який під час відпочинку в корчмі у Гуляльниках, побив та пограбував його слугу, забравши в того гроші та одяг⁴³³.

Ще одна сутичка між місцевими шляхтичами сталася у серпні 1569 року. Тоді на сінокосі в Гуляльниках зем'янин Ілляш Гуляльницький разом із своїми родичами побили зем'янина Яцка Брулка-Гуляльницького та забрали у нього гроші та одяг.

У цей період, землі в Гуляльниках належали не лише Гуляльницьким. Дрібними частками ділянок тут володіли і власники сусідніх маєтків. У серпні 1569 року, тогочасна власниця Березолуп та Озденіжа, княгиня Богдана Семашко Четвертинська продає свою спадкову частину в селі Гуляльники своєму вітчиму волинському військовому Івану Чапличу Шпановському⁴³⁴.

Згодом, у 1571 році вже разом із другим чоловіком Григорієм Воловичем, Богдана Семашко підтвердила продаж Івану Чапличу Шпановському дворищ в селах Миловши, Гуляльники та Гнідаві, а також право пожиттєвого володіння селами Озденіж та Березолупи⁴³⁵. Також у 1569 році Іван Гуляльницький віддав в заставу за

⁴³² Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. II, Т. I: Постановления дворянских провинциальных сеймовъ в Юго-Западной России. Киев, 1861. 593 с.

⁴³³ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2043/сост. И.М. Каманинъ. Киев, 1887.

⁴³⁴ Там же.

⁴³⁵ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2045/сост. О.И. Левицкій. Киев, 1889. 65 с.

10 кіп грошей свою частку маєтку в Гуляльниках священнику з Пересопниці Стефану Пречиському⁴³⁶.

У жовтні 1569 року пан Іван Євстафійович Городенський разом зі своїм сином, піддані-бояри Луцького біскупа Вікторина Вербицького скаржилися на Михайла та Василя Гуляльницьких та їх братів, а також селян Гуляльник, які спалили корчму Вербицького в Гуляльниках та пограбували тих, хто знаходився в корчмі. Тоді ж Михайло Гуляльницький скаржився на Федора Гуляльницького та його братів, які його побили спочатку на дорозі, а потім напали на його будинок в Гуляльниках⁴³⁷.

У поборовому реєстрі 1570 року згадуються такі Гуляльницькі: Яцко, який платив з 2 городників по 2 гроші; Ілляш платив з 2 городників по 2 гроші; Іван платив з 2 городників по 4 грошей і ще з 2 городників по 2 гроші; ще один Іван платив з 1 городника по 2 гроші, і з одного по 4 гроші; Ігнат з 2 городників по 2 гроші; так само платили разом Макар і Грицько, а також Олешко; Степан з 1 городника 2 гроші; так само платили Левко і Михно. Окремо згадується Іван Тимохович з Гуляльників, який платив з 4 городників по 2 грошей⁴³⁸.

Значну народжуваність Гуляльницьких в кінці XVI – на початку XVII ст. показує у зведених статистичних даних дослідниця Ірина Ворончук. Вона наводить народжуваність у 19 представників Гуляльницьких. Цікаво, що серед наведених осіб лише в подружжя Мартина Яцковича Гуляльницького Брулковича з Яроцькою Марією Семенівною не було синів, а було 2 доньки. Також 2 доньки було у подружжя Василя Борисовича Гуляльницького Мостицького із Марією Яцківною Гуляльницькою. Ймовірно, саме вона була

⁴³⁶ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2093/сост. М.Н. Ясинский. Киев, 1895. 53 с.

⁴³⁷ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2043/сост. И.М. Каманинъ. Киев, 1887.

⁴³⁸ Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. 8. Źródła dziejowe. Ziemie ruskie. Wołyń i Podole. Warszawa, 1889. 504 s.

єдиною дочкою у Яцка Гуляльницького Брулковича. Крім неї в сім'ї було також 5 синів. Натомість в інших 17 представників родини дочок не було. У кожній сім'ї виховувалось щонайменше 2 сини, як у Федора Ярмошевича. В сім'ї Бориса Семеновича Гуляльницького було 6 синів. Така ж кількість спадкоємців була у сім'ях Ярмоша Гуляльницького та Юнка Ярмошовича Гуляльницького. Ще у 6 сім'ях було по 4 сини; та у 6 сім'ях по 3 сини; 5 синів було у Яна Ярмошевича Гуляльницького⁴³⁹.

У травні 1571 року зем'янин Степан Гуляльницький скаржився на Дахна Гуляльницького за відібрання в нього волів. А у липні того ж року Степан Гуляльницький скаржився на Семена Гуляльницького та священника Івана Гуляльницького за «...избіеніи свиней...». Тоді Олешко Михайлович записав скаргу на Левка Гуляльницького за присвоєння його ниви⁴⁴⁰.

Крім чисельних скарг Гуляльницьких зустрічаємо також велику кількість земельних операцій за їх участі. За свідченням дослідника Андрія Блануци лише у другій половині XVI ст. Гуляльницькі оформляли контракти купівлі-продажу сорок шість разів та вісімнадцять разів оформляли контракти застав. У більшості випадків земельні операції стосувалися маєтностей в Гуляльниках. Невеликими частинами вони то продавалися, то знову купувалися, заставлялися чи викупувалися. Внаслідок цього власниками подбрінених частин Гуляльницького маєтку почергово було близько двадцяти членів цієї родини⁴⁴¹.

У 1571 році зем'янин Павло Гуляльницький продав свою частку двору та землі в Гуляльниках своїм родичам

⁴³⁹ Ворончук І. О. Населення Волині в XVI - першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники: Монографія. Київ, 2012. С.501.

⁴⁴⁰ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2045/сост. О.И. Левицкій. Киев, 1889. 65 с.

⁴⁴¹ Блануца А. Матеріали до реєстру земельних контрактів Волинської шляхти (друга половина XVI ст.). Київ, 2005. С.46.

Григорію та Макару Гуляльницьким⁴⁴². У листопаді 1572 року та згодом у лютому 1573 роках частину села Гуляльники за суму 130 кіп грошей купив адвокат Богуш Богданович Заєць. Він уклав відповідні угоди з Яськом, Прокопом та Федорою Гуляльницькими. Цікаво, що пізніше, у 1595 році, він вигідно продав свою частину в селі (до придбаної ще додалася успадкована частка від батька Богдана Зайця) шляхтичу Єрмогенові Шишці за 1000 кіп грошей. Крім того, віддавав Богуш Заєць Гуляльники і в заставу. Зокрема взявши позику на суму 2000 кіп грошей у Михайла Витонізького терміном на два роки передав тому у користування крім своєї частки в Гуляльниках ще частки в Зденежі та Березолупах⁴⁴³.

У деяких справах йдеться також про частки Гуляльників, якими володіли жінки – дружини зем'ян Гуляльницьких. Ці частки вони отримували як віно і згодом розпоряджалися ними по-своєму. (*віно – третя частина маєностей чоловіка на приданому*). Щоправда, подекуди жінки відмовлялися від своєї вінової частки на користь своїх чоловіків. Зокрема, такий випадок бачимо у записі Марії Гуляльницької від 29 листопада 1572 року. У ньому йдеться про те, що проживаючи довгий час у злагоді із своїм чоловіком Яцком Федоровичем Поповкою Гуляльницьким, не маючи жодного вінового запису від нього «...а ни жадногое оправы посагу...», вона відмовляється від віна на його ж користь: «...жадных записовъ а ни вена оправеного на части именя его въ Гуляльникохъ мети не хочу вечъными часы...»⁴⁴⁴.

У іншому ж записі навпаки йдеться про отримання дружиною своєї вінової частини у Гуляльниках. Так, в записі від 13 березня 1573 року зем'янин Олехно

⁴⁴² Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2045/сост. О.И. Левичкй. Киев, 1889. 65 с.

⁴⁴³ Блануца А. Матеріали до реєстру земельних контрактів Волинської шляхти (друга половина XVI ст.). Київ, 2005. С.46.

⁴⁴⁴ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. 8., Т. III: Акты о брачном и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI-XVII вв. Киев, 1909. 857 с.

Михайлович Гуляльницький записує віновий лист своїй дружині Федорі Ігнатівній Гуляльницькій в забезпеченні її приданого. Це був другий шлюб для Федори, перший її чоловік Іван Михайлович Останко Гуляльницький помер, лишивши їй певну маєтність і майно. Відтак вона вийшла заміж вдруге за Олехна Михайловича, записавши тому як придане «...волы и с коровами, и с пашнею на поли засеяно, и з готовою пашнею...», без сумніву в Гуляльниках. Натомість сам Олехно Михайлович Гуляльницький записав їй як віно 20 кіп грошей литовських, а також «...части моеи третью част ... во всемъ кгрунте, якъ у дворе, такъ и у полях и сеножатех, селищохъ, чертежах, дубровах и во всемъ...». Крім того він зобов'язувався доглядіти дітей Федори від першого шлюбу, двох доньок Тетяну та Оксимію, видати їх заміж і надати їм при тому по 10 кіп грошей⁴⁴⁵.

У 1572 році частку Шелвовецького двору в Гуляльниках у Тетяни, Ждани та Марини Гуляльницьких за 100 кіп грошей придбав зем'янин Станіслав Держановський. Через 10 років, у 1584 році він продасть цю частину двору та навколишні поля за 140 кіп грошей⁴⁴⁶.

У січні 1572 року Кирило Гуляльницький скаржився на пана Івана Волинця за погрози та образи йому та його дружині та наміри вигнати його з дому. У той же час вже Іван Тимофійович Волинець скаржився на Кирила Гуляльницького про захоплення в нього всієї власності і двору, що лишилися йому по смерті сиріт-племінників, які знаходились під опікунством в Гуляльницького. А ще за деякий час бачимо продаж Михном Гуляльницьким двох частин свого Шелвівецького двору в селі Гуляльники⁴⁴⁷.

⁴⁴⁵ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. 8., Т. III: Акты о брачном и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI-XVII вв. Киев, 1909. 857 с.

⁴⁴⁶ Блануца А. Матеріали до реєстру земельних контрактів Волинської шляхти (друга половина XVI ст.). Київ, 2005. С.46.

⁴⁴⁷ Описание актовой книги Киевского центрального архива № 2046/сост. И.М. Каманинъ. Киев, 1890. 77 с.

У лютому 1572 року урядник з Іванчиць Гектор Ковачинський знову скаржився на Юнка та інших Гуляльницьких, що ті пограбували його корчму в Гуляльниках, а також вигнали його орендатора та нанесли уряднику та його боярину тяжкі побої. Щоправда, далі бачимо взаємну скаргу Гуляницьких на Ковачинського що той не приїхав на суд⁴⁴⁸. Взаємні скарги між Гуляльницькими та власниками маєтностей в Іванчицях продовжувалися, зокрема і з Ковачинським. Так, у травні 1574 року він скаржився на Юнка Ярмошевича Гуляльницького та інших зем'ян з Гуляльник за захоплення поля в його Іванчицькому маєтку, а також грабунку плугів з волами⁴⁴⁹.

Чергова сутичка відбулася у лютому 1572 року, коли зем'яни Степан та Яцко Гуляльницькі «...сидели на бесіде...» в селянина Лаврина у Гуляльниках. Їх побили селяни піддані Юнка та Павла Гуляльницьких. У травні того ж року бачимо чергові взаємні скарги, зокрема Семена та Івана Гуляльницьких на Федора і Тараса Гуляльницьких і навпаки. Обидві скарги стосувалися взаємних нападів на будинки в Гуляльниках. У липні того ж року зем'янин Кирило Гуляльницький скаржився на Яцка Гуляльницького і його родичів, бо ті побили скаржника та його матір, а також погрожували вбивством.

У червні 1572 року до Луцьких гродських книг занесено скаргу єврея Давида Якубовича, який їхав з містечка Рожище в Торчин на ярмарку і «...в Гуляльницькой дуброве...» на нього напали рожищенський присяжник та два бурмістра з Рожищ. Вони забрали в Давида Якубовича волів і «...иныхъ шкод немало починили...»⁴⁵⁰.

⁴⁴⁸ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2046/сост. И.М. Каманинъ. Киев, 1890. 77 с.

⁴⁴⁹ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2048/сост. О.И. Левицкій. Киев, 1892. 56 с.

⁴⁵⁰ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2046/сост. И.М. Каманинъ. Киев, 1890. 77 с.

Фактично одразу після купівлі маєтностей в Гуляльниках, у травні 1573 року Богуш Заєць скаржиться в Луцькому уряді на крадіжку з його Гуляльницького двору воза, а також що невідомими зловмисниками обкрадено комору його місцевого підданого-селянина. У той же день записано його ж скаргу на свого сусіда по маєтку Ілляша Гуляльницького, який привласників його ниву собі⁴⁵¹. Згодом між Богушем Зайцем та іншими Гуляльницькими також продовжуватимуться численні суперечки та взаємні судові позови.

Цікаво, що подекуди чисельні власники Гуляльників об'єднувалися, щоб подати спільну скаргу. Зокрема, у травні 1573 року бачимо спільну скаргу Ілляша, Юнка та інших Гуляльницьких, а також Богуша Зайця на надвірного маршалка Криштофа Радзивіла. Він нещодавно заволодів часткою в сусідніх Іванчицях, а відтак згідно із скаргою захопив собі і частку Гуляльницьких маєтностей, ймовірно спільних для усіх скаржників. Цікаво, що у судовому записі зазначається, що Гуляльницькі вели схожу справу щодо захоплення землі із попередніми власниками Іванчиць князем Андрієм Михайловичем Сангушко-Кошерським та Миколою Радзивілом. У листопаді того ж року, бачимо рішення суду згідно із яким Іванчицький урядник Радзивілів зобов'язувався повернути зем'янам Гуляльницьким вкрадених раніше коней⁴⁵².

У 1573 році один із численних власників Гуляльник Станіслав Держановський скаржився на Саву Гуляльницького, який застрелив тому свиню. У лютому 1574 року Юнко, Ілляш та інші Гуляльницькі скаржилися на своїх сусідів Тимоху і Данила Гуляльницьких та Яцка Поповича за нанесення їм побоїв, під час «бесіди» в

⁴⁵¹ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2047/сост. О.И. Левицкій. Киев, 1890. 62 с.

⁴⁵² Там же.

корчмі⁴⁵³. У червні 1574 року Левко та Андрій Гуляльницькі звелі повісити селянина-підданого Юнка Гуляльницького без жодного його відома і не представляючи його на шляхетський суд⁴⁵⁴.

У березні 1574 року згаданий раніше Іван Чаплич Шпановський віддав свою частку в Гуляльниках Станіславу Держановському в заставу, яку виплатив лише в лютому 1577 року. Фактично одразу після повернення маєтностей із застави Іван Чаплич Шпановський подає до суду на Держановського за завдані збитки під час тримання маєтностей в заставі⁴⁵⁵. У липні 1574 року чергова скарга стосувалася Станіслава Держановського, який попри заручний лист, скопив і зібрав сіно із полів Олехна, Ігната, Андрія і Михна Гуляльницьких. А крім цього, вочевидь під час суперечки щодо цієї справи, Держановський поранив Андрія Гуляльницького та образив його старого батька. Трохи згодом у липні 1574 року бачимо, ще одну скаргу щодо крадіжки сіна. Цього разу Савва Гуляльницький поцупив сіно у Тараса Гуляльницького, про що той і скаржився на Луцькому уряді. Наступного року, сіно Іляша Гуляльницького в Гуляльниках скопили і забрали піддані Василя Красенського з Іванчиць⁴⁵⁶. У вересні 1574 року зем'янин Федір Гуляльницький скаржився на Сидіра Гуляльницького, що той самовільно захопив у нього поле в Гуляльниках, в урочищі Волоська дорога.

У грудні 1574 року знову відбулися взаємні напади Гуляльницьких і людей Іванчицького урядника Василя Борзобогатого Красенського. Сутички стосувалися заготівлі дров. Спочатку урядник скаржився, що Юнко,

⁴⁵³ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2048/сост. О.И. Левицкйй. Киев, 1892. 56 с.

⁴⁵⁴ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2048/сост. О.И. Левицкйй. Киев, 1892. 56 с.

⁴⁵⁵ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2051/сост. Е.П. Діаковскйй. Киев, 1907. 143 с.

⁴⁵⁶ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2049/сост. И.М. Каманинъ. Киев, 1893. 72 с.

Михно та інші Гуляльницькі рубають ліс в Іванчицьких маєтностях, а згодом вже самі Гуляльницькі скаржилися про наїзд на Гуляльники, нанесення побоїв селянам, що рубали дрова, а також відібрання у них вже заготовленої деревини⁴⁵⁷.

Активними були також втечі підданих з села Гуляльники. Зокрема, у жовтні 1574 року 15 підданих Станіслава Держановського втекли з Гуляльників до маєтку Миколая Збараського у Четвертню. У вересні 1576 року деякі піддані Іляша Гуляльницького з Гуляльників втекли до маєтку Миколая Харлинського у Любче. А впродовж січня-грудня 1594 року з Гуляльників і Шельвівця втекло 13 підданих Семена Новоселицького. Частина з яких осіла в селі Шепель⁴⁵⁸.

Сутички між Станіславом Держановським та Гуляльницькими продовжились і надалі. У травні 1575 року Іван Тимохович Гуляльницький скаржився в Луцькому уряді на Держановського, який в селі Гуляльники побив його підданого селянина Бориса Луцевича, крім того погрожував скаржнику⁴⁵⁹.

Цікавий випадок стався у четвер, 12 травня 1575 року. Іван Тимохович Гуляльницький послав сина свого підданого Лавриновича до ставу в Гуляльниках, який був спільною їх власністю із Станіславом Держановським. Він очевидно мав би вибрати рибу з поставлених по ставу ятерів. Щоправда, коло ставу були піддані Держановського Пархом з сином своїм Кондратом, які випорожнили ятері Гуляльницьких. Згодом до ставу прийшли Іван Гуляльницький зі своїм братом Данилом, прагнучи наловити собі риби. Пархом же із сином своїм,

⁴⁵⁷ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2048/сост. О.И. Левицкій. Киев, 1892. 56 с.

⁴⁵⁸ Селянський рух на Україні 1569-1647: збірник документів і матеріалів. Київ: Наукова думка, 1993. С.371-400.

⁴⁵⁹ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2049/сост. И.М. Каманинъ. Киев, 1893. 72 с.

а також закликавши інших підданих Держановського почали бити Гуляльницьких аж ті ледве втекли⁴⁶⁰.

У 1576 році конфлікти між Держановським та Гуляльницькими продовжились з новою силою. У вересні того року Василь і Тимоха Гуляльницькі скаржилися на Станіслава Держановського за вбивство їхнього брата Юхна Гуляльницького, а самому Василю завдано побоїв. У той же день Держановський скаржився, що разом з Юхном Гуляльницьким був на хрестинах у сусіда і той затіяв бійку побивши самого скаржника та його дитину. Зрештою справу про вбивство залагодили мировим шляхом наступного року. Схожий випадок стався у листопаді 1576 року. Тоді перебуваючи на весільному святкуванні Яцко Гуляльницький побив сина Левка Гуляльницького про що також було записано скаргу⁴⁶¹.

У березні 1577 року Януш Гуляльницький скаржився на Тимоху Гуляльницького, який відібрав у скаржника будинок, що перебував у того в заставі, а також відібрав коня, сідло та шаблю, а також заставні записи на будинок⁴⁶². 18 січня 1581 року Юнко, Брунко та Ігнат Гуляльницькі скаржилися на іванчицьких бояр та селян підданих Василя Борзобагатого Красенського, які в урочищі Буківці напали на селян з Гуляльник, що їхали з попелом, побили їх та пограбували⁴⁶³.

У 1581 році господарські зем'яни Іван та Федір Гуляльницькі віддають в заставу за 15 кіп грошей пану Лукашу Котельницькому свою частину в селі Гуляльники, що називалась Мацкавщина⁴⁶⁴. Як приклад подрібнення маєтностей шляхом продажу можна навести торговельну

⁴⁶⁰ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2049/сост. И.М. Каманинъ. Киев, 1893. 72 с.

⁴⁶¹ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2050/сост. О.И. Левицкій. Киев, 1891. 57 с.

⁴⁶² Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2051/сост. Е.П. Діаковскій. Киев, 1907. 143 с.

⁴⁶³ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2057/сост. М.Н. Ясинский. Киев, 1899. 69 с.

⁴⁶⁴ Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2058/сост. М.Н. Ясинский. Киев, 1899. 69 с.

операцію від 1582 року, коли Кирило Якимович продав свою вотчину в Гуляльниках, звану Якимовщина за 60 кіп грошей Михну Гуляльницькому та його синівцям Кирилу, Васку і Гальку Борисовичам, Івану та Федору Кузьмичам, Стефанові та Іванові Марковичам, Сидорові Панасовичеві і Юркові Грицьковичу⁴⁶⁵.

Відомий польський дослідник Олександр Яблоновський подає цікаві відомості з поборових реєстрів 1570, 1577 і 1583 років. У таких відомостях вказано хто саме, за що і скільки платив із своїх маєтностей. Згідно із поборовим реєстром 1577 року Андрій з Гуляльник платив по 4 гроші за 2 городників; Іван платив по 4 гроші за 3 городників; Йоско платив з 4 городників по 4 гроші. Яцко з 2 городників по 4 гроші. У 1583 році з 1 диму у Гуляльниках платив подимний податок Лукаш Кобильницький. Крім нього платили Юнко Гуляльницький за 5 городників, Василь Гуляльницький за 2 городників, за таку ж кількість платили і Сава та Яцко Гуляльницькі, Андрій Гуляльницький за 3 городників, а Левко та Іван Гуляльницькі платили за 1 городника. За 4 городників платила Маркова Зайцева (ймовірно вдова Марка Зайця)⁴⁶⁶.

Чергова сутичка в Гуляльниках сталася 26 вересня 1583 року. У той день піддані Станіслава Держановського, мешканці села Мацко Мазур, Кондрат Пархомович, Дмитрик і Івашко Зубко вдерлися «...моцно кзвалтом...» до винниці, що належала Ігнату Юхновичу Гуляльницькому. Нападники побили його сина Миска, а також наймита Івашка. Крім того забрали у них «...жупан шарьи муравскии, которьи коштоваль пять золотых полских, шапку, за шесть грошей купленую, черевики, за чотири гроши купленые, сокирку козацкую, зе десеть грошей купленую, а з мешкомъ оборвали два золотых полских...»,

⁴⁶⁵ Шляхта Руських земель. Родоводи шляхти. Гуляницькі. URL: <https://sites.google.com/site/slahtavkl/Altavet/g/gulanicki>

⁴⁶⁶ Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. 8. Źródła dziejowe. Ziemie ruskie. Wołyń i Podole. Warszawa, 1889. S.61-63.

а також забрали у наймита сермягу чорну торгіву куплену за сорок грошей. Очевидно, що метою нападу на пивницю було спиртне, тож нападники також взяли «...горилки з барилкомъ квартъ осмьдесятъ...» та ще дві сокири для рубання дров, які коштували по 10 грошей⁴⁶⁷.

У 1585 році Богуш Заєць збільшив свою частку володіння тутешнім маєтком придбавши частину земель у селі Шелвівець за 300 кіп грошей. Ймовірно станом на той час цією часткою володів Іван Чаплич Шпановський, бо у той же час у нього були також придбані Богушем Зайцем частини сіл Зденіж та Березолупи⁴⁶⁸.

Деякі аспекти успадкування маєтностей в Гуляльниках дізнаємося із запису Яна Ярмошевича Гуляльницького, який «...маючи ... старые лета...», у 1590 році вніс до Луцьких земських книг запис «...на вечистое розграничене и розделокъ части свое Гуляницкое сином своимъ...», тобто про поділ свого двору між синами Василем, Михайлом, Захаром та внуком Василем, сином покійного Дахна. Попри те, що його сини були давно одружені і мали вже власних дорослих синів, маєток перебував у повній власності батька. Проте, як повідомляє Ян Гуляльницький у записі, кожний із синів «...от мене, отца своего, всякое запоможене з дому моего маєтностью моею: конми, быдлом, шатами и иными речами моими маючи, себе гсдрьство розъмножили, поддаными моими будовалися, а кождъш з них до ласки моее оотцовское начастце кгрунту имени моего Гуляльницкого мешкаючи...». Тож, як бачимо, сини мешкали в одному маєтку з батьком, але у власних дворах-господарствах. Так чи інакше, Ян Ярмошевич Гуляльницький власний «...старыи...» двір в Гуляльниках, де він «...з молодъхъ леть... мешкал, ...сынови... меншому Василеву отделил...», оскільки останній з ним, «...з отцом своим в

⁴⁶⁷ Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. Київ: «Фенікс», 2014. С.374-375.

⁴⁶⁸ Блануца А. Матеріали до реєстру земельних контрактів Волинської шляхти (друга половина XVI ст.). Київ, 2005. 129 с.

дому моем в Гуляльникахъ живет и мене, отцови своему, поспол из жоною своею и з детми своими учтивост и послуги всякие чинят...». Інший власник частки Гуляльник, Василь Ленкович Гуляльницький, також мешкав разом із молодшим сином Грицьком, який також разом із дружиною доглядав батьків та був прямим спадкоємцем⁴⁶⁹.

Цікавий опис Шельвівського двору в Гуляльниках міститься у скарзі записаній 20 січня 1590 року. Скаржився один з власників маєтку Адам Новоселецький, який розповідав про події, що сталися у ніч з 18 на 19 січня, з четверга на п'ятницю «...во именью Шельвовцу при Гуляльникахъ...». Станіслав Держановський, що був жовніром роти королівського ротмістра Яна Ренчайського, і також власник частки цих же маєтностей, надіслав до Шельвовця чимало своїх слуг та приятелів, а також підданих своїх з різних сіл. Загалом було близько «...полтора...» возів та 50 чоловік на конях. Далі, як розповідав Новоселецький «...оступивши около двор мои, ... хотечи мене о горьло приправити, уломившись в дворь мои...» рушили спершу до сіней, та світлиць, вибиваючи двері вдиралися «...до коморь и до спижареньъ...» та «...всю маєтьность мою, золото и сребро, и увес спрать домовый, не оставивши ничего, побрала, вылутили и вынищили...». Далі скаржник описує усі свої втрати, ймовірно подекуди перебільшуючи. Попри це, завдяки його опису можемо уявити становище маєтностей дрібної шляхти у Гуляльниках. Тож у коморі на ганку, вибивши двері та розламавши ланцюг, взяли скриньку, яку «...вынесши кганок, розлупивши, взяли з нее брамьку перловую с понталями...» (брамка – жіноча прикраса на голову), яку оцінювали в 60 польських золотих. Крім того забрали пояс срібний позолочений, що коштував 20 золотих; 12 срібних ложок за 50 золотих; шапка «...оксамитная белоголовская,

⁴⁶⁹ Ворончук І. О. Населення Волині в XVI - першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники: Монографія. Київ, 2012. С.147-148.

кунами подъшита, з бобромъ...», що коштувала 7 золотих; два золотих перстені, за 4 золотих. У тій же коморі взяли шаблю за два таляри; сагайдак з луком та стрілами, за 10 золотих; котел броварний за 13 золотих; котел горіччаний за 6 золотих, пилу залізну за 2 золотих. Там же взяли прядива «...илненого полтори тисечи повесомъ...», за 5 золотих, конопляного насіння півтори маці, мацу насіння льону, ланцюг залізний, який був біля дверей прибитий і коштував 2 золотих. Також нападники вирубали два скобелі, що коштували три гроші литовських. В іншій коморі взяли «...шурь червоний новий, узды и шлеи...» за 15 золотих польських; двоє заліз плугових за півтора золотих; сокир дві за 12 грошей литовських; дві коси за 18 грошей литовських; серпів три за 6 грошей польських; дві шкіри волів за 3 золотих. Далі скаржник вказує, що «...у светлицы великой оболону вынявши, шкло выбивши, покинули, а олово на куски тамъ же полили...» (мається на увазі олов'яний посуд). У коморі іншої світлиці вибили «...окно шкляное...» і «...олово себе побрали...», посуд оцінювався в півтора польських золотих. В тій же коморі «...замокъ нутраный...» відламавши забрали з собою. Крім домашнього начиння нападники пограбували і господарство. Адам Новоселецький описував: «...ув оборе быдла двое, корову гнедую, а вола полового, с польгаковъ прострелили, которые заразъ поздыхали...». Крім того з собою забрали 23 живих гусей та 23 качки, а також «...нав семеро...», 37 каплунів (півень), 62 курки, «...жита в стыртах складеного, которое стояло в запусте, копъ сто семдесятъ и полтрети копъ...». Там же в запусі забрали сіна 13 возів; У пекарні забрали сухого жита дві маці та житнього борошна дві маці. Це все «...побравши и вьлупивши...» поклали на підводи і з собою забрали. Відтак, для огляду заподіяної шкоди Адам Новоселецький просив в Луцького уряду возного. Наданий возний Матис Славогурський разом із шляхтичами Миколаєм Зайцем та Андрієм Стоярським відвідали Шельвівець і засвідчили

вищезазначені втрати Новоселецького. А також повідомляли про безлад, який панував після нападу: «...в светлицах жита в снопах наслано, знать же кони стояли, такъ тежъ по двору ... якобы якое воиско стояло...». Загалом же бачимо, що двір у Шельвівці складався з трьох світлиць, кількох комор та господарських споруд. Цікаво, що завдяки записаним свідченням возного гіпотетично можна ідентифікувати місце двору Адама Новоселецького в Шельвовці. Возний вказує, що жито в скиртах стояло «...в запусе перед двором пана Новоселецкуго за ставкомъ...»⁴⁷⁰.

Слід сказати, що Новоселецькі володіли маєтностями не лише в Шельвівці, але й в самих Гуляльниках. Принаймні на це вказує свідчення возного Тимофія Бранського, який у квітні 1592 року вручав позови свідкам у справі про образи причинені місцевою шляхтою Луцькому єпископу Кирилу Терлецькому. Серед інших отримав позов і пан Семен Новоселецький, якому возний «...уткнулъ у ворота во дворе...» в Гуляльниках⁴⁷¹.

У 1592 році в Гуляльниках провели «волочну поміру», тобто поділ землі на волоки (ділянка землі, що становила близько 24 га), згідно із раніше прийнятою «Уставою на волоки». Дослідниця Ірина Ворончук вказує, що волочна поміра являла інтерес саме для дрібної шляхти, якій належав зовсім незначний відсоток земель. У випадку поміру у Гуляльниках йдеться насамперед про перемірювання шляхетських садиб, які в Гуляльниках прилягали дуже щільно одна до одної, через що постійно між власниками села виникали непорозуміння і суперечки щодо меж. Відмінною від волочної системи господарювання у той час була дворищна система, коли селяни проживали дворищами (великі дворогосподарські

⁴⁷⁰ Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. Київ: «Фенікс», 2014. С.442-444.

⁴⁷¹ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. I., Т. I: Акты, относящиеся къ истории православной церкви въ Юго-Западной Россіи. Киев, 1859. 640 с.

структури). Така система характерна, зокрема, для маєтку в Любче⁴⁷².

Про втечу свого підданого розповідає у своїй скарзі від 15 квітня 1593 року Антон Визгерд Заболоцький, якого у тексті скарги називають «...*Антонии Визгердь Гулялницкии Заболоцкии...*». Він зазначає, що знайшов свого «...*збега...*» Васка Литвина в Іванчицях, у садибі поповича Сидора – слуги Ганни Сокольської Борзобагатої Красенської. Васко Литвин найнявся за обумовлену плату служити до Антона Заболоцького на свято Михайла 1592 року і мав відслужити рівно рік – до цього ж свята у 1593 році. При наймі очевидно було укладено договір за участю третіх осіб «...*соседовъ моихъ пана Кости, пана Семена и пана Уласа Гулялницкихъ, которые при томъ наиму и при могорычу были...*». Проте, взявши від Заболоцького попередню плату, за намовою поповича Сидора втік до нього у Іванчиці. Тож Заболоцький поскаржився Ганні Сокольській Борзобогатій Красенській, підданим якої й був попович. Та в свою чергу доручила своєму підданому Сидору повернути «...*збега...*». Щоправда той замість владнати суперечку, згідно із записаною скаргою, почав ображати Антона Заболоцького, «...*рукою своею до мене ся торъгалъ хотячи мя заразъ забит...*», а також погрожував будинок із усім майном спалити. Очевидно, втікача було повернуто силоміць, та за якийсь час той же Васко Литвин зібрався все ж знову повертатись до Іванчиць. Його наздогнав сам Заболоцький щоб перешкодити повторній втечі. Маючи при собі «...*два кие ганебныхъ великихъ...*» Васко побив свого пана завдавши тому «... *три раны, битыхъ сине спухлыхъ...*». Так чи інакше, Васка Литвина все ж піймали та ув'язнили в домі Антона Заболоцького в Гуляльниках «...*яко зрадца и збег...*» прагнучи судити його згідно Статуту (Литовського статуту 1566 року), що передбачало

⁴⁷² Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. Київ: «Фенікс», 2014. 776 с.

страгу. Та завадили страті «...светые и постные дни...» тож як християнин Антон Заболоцький відклав страгу⁴⁷³.

У 1593 році Антон Визгерд-Заболоцький скаржився на возного Яцка Поповку-Гуляльницького і його сина Петра, а також Прокопа Гуляльницького з помічниками, котрі попередньо, як засвідчував скаржник, витягли його з ліжка, змусили з ними пити, привели до корчми й там викликали його на поєдинок, а в підсумку — побили. Тож «...Попузка з сыном и тот Прокоп, запомневши срокгости правное и констытуцие сеймовое, почали мя на поєдинок на руку вызывать, мовечи ми так: “С ким тылько промежку нас трох хочеш, будь з шаблею, будь взапасы albo и за лоб, иди з нами битися, абыхмо тебе и силы твоее скоштоват могли”...». Чинили те з погрозами «...с пулгаку на смерть забити, естъли бым з ними, с которым кольвек, не учинилъ...». Далі Заболоцький як статечна особа, що не мав не лише зброї, але й паса, відмовлявся «...так долго, же мя аж праве кзвалтом тот Прокоп Гуляльницкий за груди и за лоб рвати ухватил...». Наостанок кривдники, бачачи, що Прокіп здолати Визгерда не міг, напали ззаду і побили. Возний засвідчив факт завдання шкоди: «...Видел есми на пану Антону Визгерду-Заболоцьком раны, то ест на руце правой на палцах середних, на щиколотъках раны битые кривавые, а в палца великого у тое ж руки пазноготь проч збитый кривавый спухлый, а на руце левой видел есми палець середний зверху шкодливе битый кривавый...». Вочевидь криваві рани скаржник отримав у бійці навкулачки⁴⁷⁴.

У 1593 році частину села Гуляники, що звалась Дашківська, за 100 кіп грошей у братів Григорія та Федора Гуляльницьких придбав Дем'ян Гулевич,

⁴⁷³ Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. Київ: «Фенікс», 2014. С.500-501.

⁴⁷⁴ Старченко Н. Честь, кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XVI - XVII століття). Київ: Laugus, 2014. С.230.

представник заможного волинського шляхетського роду⁴⁷⁵.

Опис деякого майна, що ним володіли Гуляльницькі в своїх дворах в Гуляльниках зустрічаємо у тестаменті Мойсея Гуляльницького від 30 квітня 1593 року, яким передбачалося проживання жінки у дворі чоловіка з дітьми без права розпоряджатися майном: «...шов частки кгрунту моего у Гуляльниках, ани быдла и ничего з дому продавати не мает, ниякое маетности моее без воли их, опекунов своих, от мене установленых, а то меновите по мне тая маетност у дому моем зоставлена: бидла, коровъ три ялових, а одна третяя с телятем, быков два, кур двое, гусей двое, посудьковъ домовых дежа хлебная, што хлеб пекут, а ведро и кадовбовъ кваснико два капутных, а ишное маетности ниякое, ани грошей, ани сребра, ни сукон, ани коней, и в гумни збожя по мни ничего не зостало...». Маєток при цьому передавався до рук опікунів, щоб «...жона моя Хведя частки имени и кгрунтнику моего Гуляльницкого, теж дому моего и убогое маетности моее, биделка, посудков домових не продала, не потратила и не распорошила...». В цьому тестаменті зустрічається багато згадок про родичів Мойсея Гуляльницького. Зокрема, Макар Федорович Гуляльницький згадується як стрий, Іван Федорович Гуляльницький називається братаничом. Крім них згадуються Наум Макарович Гуляльницький, Костянтин Данилович Гуляльницький, Олехно і Семен Пахновичі Гуляльницькі.

Ситуацію відсутності згадок про вінову частину дружини зустрічаємо в тестаменті Михайла Гуляльницького того ж року. Згідно з ним молодші діти з маєтністю переходили до рук старшого сина, а дружині дозволялося півтора року мешкати в його домі в Гуляльниках. Потому до неї у власність переходили

⁴⁷⁵ Блануца А. Матеріали до реєстру земельних контрактів Волинської шляхти (друга половина XVI ст.). Київ, 2005. 129 с.

«халупка» в Сокольському (ймовірно назва урочища), один віл, дві корови з телятами, три свині, шестеро гусей і одяг⁴⁷⁶.

Поміра на волоки у Гуляльниках не вирішила усіх конфліктів між власниками села, а й подекуди збільшила суперечки. Про це свідчать справи у Луцькому земському суді від 18 та 19 січня 1596 року. Перша стосується скарги Марії Яцківни Гуляльницької, дружини Василя Борисовича Гуляльницького на Івана Тимоховича Гуляльницького, який заставив їй та її родичам частину поля «...на пят днын оранья...» за дві копи грошей. Відтак відбувся поділ на волоки, тож цю частину поля у Марії Яцківни забрали, очевидно на користь Івана Тимоховича. Його представник у суді Визгерд Заболоцький зазначав, що «...на той позов отказовати позваньи не есть повинен, абовем сама пни Василевая позволила на померу волочную, и тое поле с померы в нее отышло...», тож попередні домовленості втратили силу. Так чи інакше, суд вирішив щоб Іван Тимохович зі своєї нововиміряної волоки виділив скаржниці рівномірну частку раніше заставленої землі під зарукою в 10 кіп грошей⁴⁷⁷.

Друга скарга також стосується Марії Яцківної Гуляльницької, яка ще у 1584 році разом із своїм чоловіком Василем Борисовичем Гуляльницьким за 30 кіп грошей придбали у братів Семена, Олехна та Ярмола Гуляльницьких земельний наділ «...на врочищу на Лювънечне лежачи...». І так вони володіли цією ділянкою «...аж до року деведесят второго...», коли й відбулася волочна поміра в Гуляльниках. Тоді «...усе панове Гуляльницькие учасники и сяброве усе, однако згодившись, позволили увес кгрунт Гуляльницькии через волочника на волоки розделити и розмерити, а по том розмереню через волочника mezi себе розобрати и поделити...». Відтак придбану частку землі Марія Яцківна зі своїм чоловіком

⁴⁷⁶ ЦДІАК, ф. 26, оп. 1, спр. 9, арк. 357; арк. 553 зв.-555 зв.

⁴⁷⁷ Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. Київ: «Фенікс», 2014. С.548-550.

втрапили. Тож вже у листопаді 1595 року, очевидно, після смерті свого чоловіка, вона позвала до земського суду братів Семена та Олехна (Ярмола на той час вже помер) щоб відшкодувати втрату. Брати погодились на відшкодування і віддали рівноцінну частку своєї волоки в урочищі Вокри «...остров земле так великии якии былъ на Лювѣничны ... на своем власном резу нашом, которые нам з разделку волочного от сябровъ наших у дворищи Дешковском зостал, на врочищу на Вокри подле гостинца Торчинского, который идет з Гуляльник до Торчина, mezi резами пнов сябров наших, з одного боку резь его млсти пна Демянов Гулевичов, идучи от гостинца до болота по правои руце, а з другого боку лежит резь пна Василевъ Юнковичовъ Гулялницкого ... идучи от гостинъца того ж до болота по левои руце...». Тож новонадана ділянка охоплювала територію, яка починалася одним кінцем «...от гостинца Торчинского, а другим концем опирается от стрыми того болота...»⁴⁷⁸.

Надзвичайно цікава справа міститься у записах Луцького земського суду від 4 жовтня 1597 року, у якій розкриваються відносини заможної та дрібної шляхти у той час на прикладі відносин різних власників Гуляльників. Скаржився в земський суд один з власників частки Гуляльників зем'янин Антон Павлович Визкгерд Заболоцький, слуга князя Юрія Івановича Чарторийського, на панів Дем'яна, Михайла та Бенедикта Васильовичів Гулевичів. Він пише, що пани Гулевичі, змовившись із слугами своїми «...многими пны Гулялницкими, с тьми которые имъ служатъ...» прагнуть «...через квалтъ и черезъ розные кривды...» Антона Заболоцького з маєтності Гулялницької витиснути «...и мене здоровья моего напред позбавити...». У своїй скарзі він вказує, що частина Гулялницьких пішли на службу до Михайла та Дем'яна Гулевичів, фактично

⁴⁷⁸ Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. Київ: «Фенікс», 2014. С.553-554.

нехтуючи своїми шляхетськими привілеями «...волности своее шляхецкое постерегат не хочечи...». А інша частина, серед яких Заболоцький називає і себе «...есмо теж тамъ в Гуляльниках под волности и правами нашими шляхетскими оселости и маетности ... покупили...» служити Гулевичам не хочуть «...бо волности своее шляхецкое постерегаемъ...». Самі ж Гулевичі також почали скупляти маєтності в Гуляльниках і як пише Заболоцький «...промежку нас, убогою шляхту утиснувшись...» та з часом «...все Гуляльники от нас, убогое шляхты, под свою мощъ ... подбити хочечи...». Тож Гулевичі погрожували Заболоцькому, що перед судом чи після суду, «...где колвекъ на дорози и в дому моемъ...» самі або ж через слуг своїх Гуляльницьких, що вб'ють його або киями руки і ноги повідбивають. Зрештою, погрози були не порожніми, бо раніше, 27 липня 1597 року, Михайло Гулевич разом зі своїми слугами завдали Заболоцькому ран і побоїв «...в дому моемъ в Гуляльниках...». А 29 серпня того ж року, Дем'ян Гулевич з численними слугами своїми напав на будинок Заболоцького в селі Заболотці (неподалік Гуляльників). Серед слуг, які здійснювали напад були й Савка та Семен Гуляльницькі. Приїхавши до Заболотців «...забит мя с полгаковъ хотели...». Попри те, що Заболоцькому вдалося втекти, нападники забрали вороного коня та підданого Якіма. Тож за ці всі шкоди Антон Визгерд Заболоцький прагнув притягти Гулевичів до відповідальності у Луцькому земському суді «...если мя их млсти не забъют або забит не кажутъ...». Проте він вказував, що «...яко убогии шляхтичъ...» сам таким потужним відповідникам протистояти не ввмозі, а його зверхник князь Юрій Чарторийський на той час перебував у Львові, лікуючись від хвороби. Про серйозність ситуації свідчив вписаний у скаргу заповіт Антона Заболоцького, згідно з яким опікунами його дружини Марії Лецківної Гуляльницької, двох дочок Олени та Ганни (а також майбутньої третьої дитини), а також усього майна в Гуляльниках і Заболотцях, мали стати князі Януш

Заславський, Юрій Михайлович Чарторийський, пан Юрій Кирдей Мильський, а також князь Юрій Іванович Чарторийський, покровитель скаржника. Він наголошував, що не хоче щоб Гулевичі чи їхні слуги забрали після його смерті «...убогое маестности моеє ... купленое в Гуляльниках, дому и оселости або речеи рухомыхъ, домовыхъ, коней, быдел...», та аби його дружина не ходила працювати на панщину до Гулевичів «...яко то и тепер другие Гуляльницкие имъ служат, робят, жати, косити, орати для боязни ходят...». Тож бачимо тут фактично процес перетворення шляхтичів на селян. У тестаменті також йшлося, що усе майно має перейти двом дочкам Заболоцького (і третій дитині, якщо народиться живою), які після досягнення повноліття і смерті матері мали поділити між собою. Крім заможних зверхників опікунами свого майна, дітей та дружини Заболоцький лишав також свою матір Ганну Вигуранку Визгердову Заболоцьку та братів своїх Кирика та Кліма Визгердів Заболоцьких. Слід сказати, що погрози Гулевичів відбувалися не зважаючи на накладену ще у 1591 році, заруку у 500 кіп грошей литовських із застереженням не чинити нічого лихого Заболоцькому та його родичам⁴⁷⁹.

Скаржилися на Гулевичів і самі Гуляльницькі. Зокрема, у записі в Луцькій гродській книзі від 29 жовтня 1597 року міститься скарга Гаврила Тимоховича Гуляльницького на Михайла Васильовича Гулевича. Того ж року 19 жовтня вночі з неділі на понеділок «...як кур пети мель...» (як мав заспівати півень) Михайло Гулевич, зібравши при собі помічників Івана, Данка «...шляхтенят...», а також Савку Андрійовича і Сенчину Ігнатовича «...панков Гуляльницких...» та інших слуг, «...моцно квалтом...» напав на двір скаржника в Гуляльниках «...у дворищу Шелвовцу...». Нападники

⁴⁷⁹ Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. Київ: «Фенікс», 2014. С.558-561.

штурмували двір, вибиваючи вікна та віконниці і стріляючи з пулгаків. Мешканці двору, зокрема, сам Гаврило Тимохович Гуляльницький з дружиною, а також з сестрою дружини Барбарою Лищанкою з її дітьми і чоловіком Якубом Лишкою, втекли через вікно у світлиці до сусіднього двору, де мешкав Семен Новоселицький: *«...побегли все есмо и мало не наго...»*. Нападники ж продовжили чинити шкоду, зокрема, стріляли у світлиці та в сінах, виламавши двері. Сам пан Гулевич *«...з добытым палашем в сене ставши казал огню запалати...»*. В одній з хатин *«...ызбе чорной...»* переховувалася дворова челядь, побачивши яких нападники почали бити *«...служебниці моих...»* питаючи де переховується сам Гаврило Тимохович. Сам Гулевич зайшовши до світлиці *«...палашем поколол, порубал, колыску детинную...»*, а також поламавши замок до комори забрали багато речей, зокрема, *«...сукна фалюндышу бурнатного пят локот..., сукню жонную оболокальную фалюндышовую бурнатную надношоную...»* а також інше вбрання, що було у коморі. Розбили також скриню, що знайшли в коморі і витягнули звідти ланцюжок, п'ять золотих перстенів з каменем, брамку перлову, два срібних позолочених пояси, оксамитову тканину, шість срібних ложок, хусток білих, *«...рантухов, обрусов, полотен на сто золотых...»*. Частину із знайдених тканин *«...у печь избную накладши, запалит казал...»*. Гаврило Тимохович Гуляльницький поміж скарги на конкретний напад, також зазначає на прагнення Гулевичів поглинути дрібну шляхту в Гуляльниках: *«...вступивши межи нас, убогую илхтху, в Гуляльники, кривду нам убогим и неправным людем...»*. Возний Станіслав Невенгловський, який оглядав місце злочину, зазначав: *«...видел в дому его у светлицы окна побитые, стены и печь с пулгаков постриляны, также в пекарни побито оконницы, стены постреляно, печь, горшчки и иншие статки домовые побито, порубано, иматы хуст белых и обрусовъ недогарки в пече избной, наимичку Дороту битую, килканадцат ран синих по хрибту...»*.

Зазначалося, що загальні збитки від нападу становили кілька сотень золотих. Сам Гаврило Тимохович скаржився, що боячись повторного нападу не повертається додому, а живе у Семена Новоселицького, попри те, що Гулевич погрожував обом шляхтичам: «...бо нам обом на горло одповедалъ, хотечи нас зъ света згладити, а частки наши под себе подтиснути...». Не забарився з відповіддю і сам Михайло Гулевич, який при тому ж возному прислав від свого імені своїх слуг Михайла і Олехна Гуляльницьких та свого гуляльницького урядника Лукаша, які повернули скаржнику частину забраних під час нападу речей, а іншу частину обіцяв знайти в своїх слуг і також повернути. Щоправда за це просив Михайло Гулевич, щоб Гаврило Тимохович не позивався в уряді на нього⁴⁸⁰.

Цікавий опис розміщення двору в Гуляльниках міститься в заставному записі вдови Костя Гуляльницького Ганни у земській книзі від 19 січня 1599 року. Вдова зазначала, що лишившись після смерті чоловіка «...убогою удовою з детми мужа моего небожчыка лет ндорослыми, а подъ сес теперешнии дорогыи рокъ, не маючы хлеба, чымъ тые дети мои живити... », вона позичила 6 кіп грошей литовських в свого сусіда пана Антона Визгерда Заболоцького. Натомість віддала в заставу «...половицу посады и половицу всего огорода ншого...». Далі наводяться межі заставленої частини, які дають можливість гіпотетично прослідкувати розміщення дворів деяких місцевих шляхтичів, а також розташування давньої церкви в Гуляльниках. Той посад, який передавався в заставу розміщувався «...водлуг положоных борозен волочных, идучое от церкви гуляльницкое ку дворови его млсти пна Михаила Гулевича, а тая посада лежитъ обътята борознами волочными промежку двора его млсти пна Михаила Гулевича, а уподовъжъ одним конъцем почалася от дороги гостинца, которыи гостинец

⁴⁸⁰ Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. Київ: «Фенікс», 2014. С.595-597.

идет зъ Гулялникъ до Иванчич, а другии концем до речки гуляльницкое, прозывается Любъки...». Ту частку Ганна Гуляльницька заставляла на 6 років, а як не виплатить боргу, от ще на 6 аж до тих пір, поки вона чи її нащадки не виплатять⁴⁸¹.

Згадки про назви деяких урочищ в селі Гуляльники, а також згадку про черговий напад Гулевичів, подано в скарзі Антона Визгерда Заболоцького на Федора Івановича та Левка Семеновича Гуляльницьких, від 18 червня 1599 року, яку записано у книзі Луцького земського суду. Ще у 1598 році Левко Семенович Гуляльницький скаржився на Федора Івановича Гуляльницького, що той разом із синами свого сусіда в Гуляльниках Ярмогена Шишки побили його з жінкою. Але не маючи достатньо коштів для провадження судових засідань, Левко Семенович просив Антона Визгерда Заболоцького за свій кошт вести його судову справу. Як плату він обіцяв половину від заплачених Федором Гуляльницьким коштів за завдану шкоду. Федір Гуляльницький, згідно угоди про примирення, повернув Левку 5 кіп грошей, з яких 3 було за «...огород твои Бчолинец у Гулялниках...», а інших 2 Федір Гуляльницький мав віддати Антону Визгерду Заболоцькому за юридичні послуги. Притому зазначалося, що оплата мала відбутися до сьомої суботи 1599 року. А якщо Федір Іванович Гуляльницький не оплатить тих 2 копи грошей вчасно, то мав передати Антону Визгерду Заболоцькому «...рез поля своего на врочиску Куповатцу через Вокру, то есть над гостинцем Торчинским аж до вул до границы Заболоцкое в Гулялниках...». Тож фактично свої зобов'язання Левко Гуляльницький перед Антоном Визгердом Заболоцьким перекладав на Федора Гуляльницького. Зрештою, у 1599 році, під час середопостя, Дем'ян Гулевич разом із своїми слугами напав на дім Антона Визгерда

⁴⁸¹ Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. Київ: «Фенікс», 2014. С.615-616.

Заболоцького і «...самого, жону и тещу его и челед его домовую...» бив і «...усе листы, sprawy, твердости и привиси на тую част имени его, купленого у Гуляльниках, и многие мамрамы людские, ему на довги и на иные sprawy от розныхъ люди даные, кзвалтом забрат розказал...». Тож під час цього нападу зник і запис (мамрам) про зобов'язання оплати 2 копи грошей від Федора Гуляльницького. Сам Антон Визгерд Заболоцький вказував на те, що напад відбувся саме за намови Гуляльницьких «...за ведомостю вас усех Гуляльницьких...». Лист-зобов'язання же «...через тых кзвалтовников узят и вам отдан ест...», тобто передано Федору і Левку Гуляльницьким, які, ймовірно змовившись, відмовлялися від узгодженої раніше оплати. Зрештою, Антон Визгерд Заболоцький позивався до королівського суду у цій справі і вимагав по 30 кіп грошей з обох Гуляльницьких за нанесену шкоду. Справа мала вирішитись на засіданнях Луцького земського суду, на які Гуляльницькі не прийшли, тож судовий декрет зобов'язував їх за неявку сплатити по копі грошей штрафу Заболоцькому та 12 грошей суду⁴⁸².

Цікаво, що деякі Гуляльницькі, як слуги Дем'яна Гулевича були учасниками відомої масової кривавої сутички між слугами Мартина Семашка та Дем'яна Гулевича, що відбулась у червні 1599 року біля села Омеляник. Серед близько 30 загиблих зі сторони Гулевичів згадується також Захарій Гуляницький. У цій сутичці вбито й самого Дем'яна Гулевича та Мартина Семашка⁴⁸³.

Не припинялися судові звернення між самими Гуляльницькими, навіть у час епідемій, які час від часу охоплювали і Волинь. Про одну з них йдеться у записі скарги Йосипа Михновича Гуляльницького на свого брата Тимоша Михновича Гуляльницького. 30 жовтня 1601 року

⁴⁸² Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. Київ: «Фенікс», 2014. С.629-631.

⁴⁸³ Старченко Н. Честь, кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XVI - XVII століття). Київ: Laurus, 2014. С.274.

Йосип Михнович повернувся з військової служби з Підаяшшя до Гуляльників. За деякий час його брат Тиміш Михнович зі своїми синами Якимом та Іваном побили його киями та погрожували вбити. Зрештою, одразу Йосип Михнович Гуляльницький не скаржився, а подав скаргу лише через місяць, 29 листопада 1601 року. Пояснював він це тим, що був поголос про «...*поветрие...*» (епідемія хвороби), що, нібито було цієї осені в Луцьку й через небезпеку у Луцьку не відбувалося судових засідань⁴⁸⁴.

У XVII ст. кількість представників родини Гуляльницьких ще більш розгалужилася. У 1607 році Гермоген Олешкович Шишка Крупецький позивав щодо поміри землі в селі Гуляльники 56 дорослих осіб Гуляльницьких, що належали щонайменше до 27 окремих родин, а отже, жили в 27 окремих дворах⁴⁸⁵.

Одним із власників частки в Гуляльниках був священник церкви Архистратига Михаїла в Рожищі отець Мойсей Підгаєцький. Це бачимо із запису його тестаменту від 15 березня 1621 року. Крім іншого, він заповідає маєтності в Гуляльниках своїй дружині Пелагії Тарасівній Гуляльницькій та дітям, опікунами яких були єпископ Луцький та Острозький Євгеній Єлович Малинський, рожищенський війт Ян Ємеловський, а також Григорій Баковецький (швагро Мойсея Підгаєцького): «...*а што се дотычет малжоньки моеє милоє Палаги Тарасовъны Гуляльницкое с которою с полною рукою купили есмо маєтност в Гуляльниках тогды по выстю аренъды пана Остафя Заеца половицу тоє маєтности малжонка моя до спокойного держаня и уживаня собе взяти маєт однакъ розумию то о малжонце моеї же тоє маєтности от дитокъ наших Доромента и Степана отдаляти и в руки жадному с повинъных своих пуцати не маєт а сынъ мой старший Есифъ если бы был живъ под заклятель*

⁴⁸⁴ Сас П. Протиепідемічні заходи влади на Волині (початок XVII ст.) *Український історичний журнал*. №2 2020. С.60-77.

⁴⁸⁵ Ворончук І. О. Населення Волині в XVI - першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники: Монографія. Київ, 2012. 712 с.

смертным не маеть бывати в Гуляльниках их мл пановъ опекуновъ турбовати до сполных лит и зросту обудву брати меньших Доромента и Степана а засивки такъ озимый яко и ярый овес ячмен и гречка на рокъ теперешний засияныє и пчолы в пасеце и вьси статки якие колвекъ домовые такъ сыномъ яко и дочкамъ вровъный дел быти мает...». У тексті тестаменту бачимо, що частка маєтностей Мойсея Підгаєцького в Гуляльниках була в трьохрічній оренді у Остафія Зайця, і після закінчення оренди мала відійти у володіння Пелагії Гуляльницької та синів Доромента та Степана, а також їх опікунів. Цікаве застереження записав Підгаєцький для свого старшого сина Йосифа, якому під смертним зачаттям забороняв бувати в Гуляльниках. Наразі невідомо що ж викликало таке ставлення батька до старшого сина, ймовірно йшлося про якийсь серйозний проступок за його участю, що стався в селі⁴⁸⁶.

У 1624 році частка села Гуляники, а саме так тепер починає фігурувати назва населеного пункту, стає власністю Луцького братського монастиря. Це відбулося внаслідок заповіту попереднього власника Антонія Сволинського, згідно із яким його частка маєтностей разом із підданими в Гуляниках розділялася між сином, дочкою, а також віддавалася у володіння Луцького братського монастиря Воздвиження хреста⁴⁸⁷.

Слід сказати, що Гуляницькі (відтепер вони фігурують у документах саме так) були досить активними у релігійному житті Волині. Двоє представників родини були членами Луцького братства. Ян Гуляницький своїм заповітом пожертвував братству 1120 злотих. А підпис Тимофія Гуляницького стоїть під листом на охорону Луцького православного братства 1619 року. Не дивно, що

⁴⁸⁶ ЦДІАК, Ф. 25, оп. 1, спр. 122, арк. 17-18.

⁴⁸⁷ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. I., Т. VI: Акты о церковно-религиозныхъ отношенияхъ въ Юго-Западной Россіи. Киев, 1883. 1124 с.

мали вони у своєму родовому маєтку православний храм⁴⁸⁸.

Церква в Гуляниках згадується в різноманітних документах починаючи із 1596 року, а як Воскресенська – у тестаменті Мартина Гуляницького 1607 року. В заповіті Анни Гуляницької згадка про храм в селі звучить як «...а тело мое грешное земле которое мает бути поховано в селе Гуляниках при церкви Воскресения Иисуса Христова...»⁴⁸⁹. Як мінімум до 1659 року згадувалася як православна. Дослідник Михайло Довбищенко подає церкву як «фамільний храм родини Гуляницьких». Він також наводить прізвища декількох настоятелей того часу. Серед них, називаються Григорій Нобільський, що згадується в 1631 році та Павло Новоселицький, який згадується у документах 1636-1645 років. Також з позначкою «гіпотетично» називаються отець Іван Дашкович, який згадується у 1622 році та отець Іван Стефанович, що згадується у 1622-1624 роках⁴⁹⁰.

Чимало Гуляницьких заповідали поховати їх при давній Воскресенській церкві в Гуляниках. Зокрема, такі тестаменти відомі від Гаврила Богатковича-Гуляницького, православного віросповідання, який у 1633 році заповідав похоронити його тіло саме в Гуляниках. У 1638 році те саме заповідала Феодора Гуляницька, а за деякий час, у 1641 році, і її чоловік Василь Богуль. Щоправда у його тестаменті церква згадується просто як Гуляницька. Такі ж прохання про поховання у Воскресенській церкві в Гуляниках, містяться в тестаментах Мартина Гуляницького в 1607 році, Федора Івановича Гуляницького в 1614 році, Миколи Гуляницького в 1623 році, Ілі Гуляницького в 1624 році, Анни Гуляницької, дружини Костянтина Гулевича Воютинського в 1626 році, Андрія

⁴⁸⁸ Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI— перша половина XVII ст.). Київ, 2008. С.189.

⁴⁸⁹ ЦДІАК, Ф.25, оп.1, спр. 149 арк.1528-1530.

⁴⁹⁰ Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI— перша половина XVII ст.). Київ, 2008. С.669.

Гуляницького в 1628 році, Андрія Брулковича-Гуляницького у 1631 році, Івана Гуляницького в 1636 році, Григорія Гуляницького, Філона Гуляницького та Ярмолая Гуляницького в 1638 році, ще одного Івана Гуляницького в 1639 році, Яна Тулиговського в 1659 році та ін. Майже у всіх тестаментів церква в Гуляниках згадується як Воскресенська. Подекуди місце поховання зазначається як «...церква в Гуляниках...». Усі поховані – православного віросповідання⁴⁹¹.

Крім того, значна частина Гуляницьких у XVII ст. була похована на кладовищі братської церкви у Луцьку. Чимало з тогочасних Гуляницьких були православними священниками, зокрема у храмах Луцька.

У своїх тестаментів місцеві шляхтичі подекуди також заповідали різноманітні пожертви на церкву в Гуляниках. Зокрема, в 1614 році Федір Іванович Гуляницький заповів священнику Гуляницької церкви вола та 20 злотих на дзвін до церкви; в 1624 році Антоній Сволинський - 500 злотих на місцевий храм; в 1638 році Григорій Гуляницький заповів церкві та священнику три ділянки поля та половину власного посаду в Гуляниках; в 1639 році Іван Гуляницький доручив родичам купити за 50 злотих «...рез поля...» і подарувати його церкві, а пресвітеру гуляницькому відписує 5 кіп литовських грошей; в 1659 році Ян Тулиговський заповів срібний хрест вагою 1,5 гривні, що коштував 30 злотих. Десь перед 1645 роком у своєму тестаменті Ян Гуляницький, крім значної суми Луцькому братству, він жертвує на Воскресенську церкву в Гуляниках 100 злотих, а також пресвітеру гуляницькому отцю Павлу Новоселицькому (очевидно, вихідець із місцевої шляхетської родини Новоселицьких)⁴⁹².

⁴⁹¹ Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI— перша половина XVII ст.). Київ, 2008. С.495; 519-520.

⁴⁹² Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI— перша половина XVII ст.). Київ, 2008. С.669.

Згідно із даними подимного тарифу 1629 року в Гуляниках загалом платили із 24 димів. Притому переважна більшість власників – лише з 1 диму. Такими, зокрема, були Войцех Хелповський, Кондрат Гуляницький, Опанас Гуляницький, Федорова та Васильова (ймовірно вдови) Гуляницькі та Федір Гуляницький. З 2 димів платили Гаврило Гуляницький, шляхтичі з прізвищем Чеховський, Шанявський та Брулковичі, а також неідентифіковані Гуляницькі. Шляхтичі з прізвищем Крупецькі володіли у той час 3 димами, але як орендатор за них платив Петр Занєвський. Найбільшу кількість димів мав Криштоф Вітківський (Вітковський), що платив із 10 димів в Гуляниках⁴⁹³.

Цікаву історію розповідає Орест Левицький на сторінках видання «Киевская старина» про стосунки Брацлавського каштеляна власника маєтку у селі Несвіч Гаврила Стемпковського із місцевими шляхтичами, які йому були не до вподоби. В художній формі автор подає розповідь шляхтича пана Вітвинського, який оповідав, що близько 1641 року повертались шляхтичі Пилип Левкович Гуляницький та Остафій Облапський з Козина в Гуляники і зустріли по дорозі пана Балтазара Раєцького, що був у каштеляна капітаном надвірної поліції. Слово за словом і дійшла справа до бійки. І так сталося, що обох їх «...посекли в куски...». На запитання іншого шляхтича – чим же закінчилася справа, Вітвинський оповідав, що родичі убитих позивалися на каштеляна в суд, але його слуги під присягою запевнили, що Гуляницький з товаришем напали на них, і що вони змушені були захищатись. Відтак, справа закінчилася для позивачів нічим⁴⁹⁴.

У записі судової книги від 29 жовтня 1647 року зустрічаємо цікаві аспекти щодо ведення господарства

⁴⁹³ Баранович О.І. Залюднення України перед Хмельниччиною. Ч. 1: Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. Київ, 1930. С.70-72.

⁴⁹⁴ Левицький, О. Очеркъ старинного быта Вольни и Украины. Киевская старина. Кн. 1. Киевъ, 1891. С. 19—39.

окремих шляхтичів в Гуляниках. Справа, де містяться ці відомості стосується скарги Марціна Саковського, якому Андрій Мшальський здав в оренду дідичну частину Гуляників та заставну частину Шельвівця з усіма підданими, дворами, ґрунтами та посівами. Саковський скаржився, що Мшальський записав в контракті неправдиві дані щодо стану справ в маєтностях і не відшкодував натомість отримані збитки. Оренда мала бути на три роки та становила три тисячі золотих. В контракті було записано, що в оренду передавалося 300 кіп жита, натомість було лише 270 кіп; прибутку зі ставу мало бути 300 золотих, натомість отримано лише 70; яре жито, що було засіяне зіпсувалося через якесь зараження і не було взагалі що збирати з поля; не було жодного прибутку також із вівса, гречки та гороху; у пасіці було 22 вулики, з яких два було старих; підвід мало бути 10, але було лише 2. Крім того, мали відправити 2 фури (очевидно з товарами) до Львова, але насправді не було жодної, бо *«...не мають кого послати, кгда ж хлопи не мають за чим тыхъ фур одправити...»*. Волів у новоорендованих підданих було лише 4 і ті дуже хворі, якими жодної роботи не можливо зробити. Крім того в контракті вказувалося змінити становище селян, які відбували панщину впродовж цілого тижня, натомість новому орендарю вказувалося давати селянам на відробіток лише три дні *«...ку бошой кривде и шкоде... кгдаж жадное работы вчасне одправити не могут...»*, тобто з погляду скаржника менша кількість днів панщини призводила до втрати прибутків⁴⁹⁵.

Бачимо Гуляницьких також як активних діячів козацько-селянських повстань на Волині періоду Козацької революції 1648-1657 років. Зокрема, у жовтні-грудні 1648 року мешканці Лукова, Вишеньок (тоді містечка Новий Острів), Четвертні, Суська та ін. обравши

⁴⁹⁵ Україна перед визвольною війною 1648-1654 рр.: Збірка документів (1639-1648 рр.)/Відп. ред. М. Н. Петровський, К. Г. Гуслястий. Київ: Вид-во АН УРСР, 1946. 256 с.

за старшого Гаврила Гуляницького здійснювали напади на околиці, зокрема напали на маєток Генріха Кашевського у селі Холпнів, забравши майно, збіжжя та понівечивши пасіку. У такому ж контексті згадується бурмістр містечка Чарторийськ на прізвище Гуляницький, який підтримав повстанські загони з Чарторийська та Колок⁴⁹⁶.

З початком козацького повстання Богдана Хмельницького у 1648 році, яке охопило в тому числі й Волинь, Гуляники та власники села зазнали чимало втрат. 10 квітня 1649 року Анна Чернівська скаржилася перед Луцьким гродським урядом про розграбування і спалення у 1648 році двору її першого чоловіка Андрія Мшальського в Гуляниках. При тому загинули всі майнові документи⁴⁹⁷.

Про втрати місцевих шляхтичів під час цих подій дізнаємось по описах маєтків, які склалися для запровадження нових податків. У лютому 1650 року в подружжя Самуеля та Анни Чернівських в Гуляниках було 7 димів, про що свідчив їх підданий Іван. У жовтні 1652 року в подружжя Чернівських вже було лише 3 дими, решта ж втратили «...*през спустошене*...». У лютому 1653 року померла Анна Чернівська, відтак лишивши свої маєтності в Гуляниках своєму другому чоловіку Самуелю Чернівському. У серпні 1654 року у Самуеля Чернівського в Гуляниках був лише 1 дим, присягу про це дав мешканець села підданий Іван Антоник. В Ієроніма Гуляницького у жовтні 1652 року не лишилося жодного диму. Про це свідчив двірний парубок шляхтича Пилип Піцевич: «...*на части пана моего в селе Гуляниках не машь тепер жадного дьму*...». Зазначаючи при тому, що при переписі минулого 1651 року у Ієроніма Гуляницького тут був 1 дим. Тоді ж, у жовтні 1652 року, в частині Яна Вітковського (ймовірно нащадка Криштофа Вітковського) в Гуляниках, яку орендував Ян Августин Щепковський

⁴⁹⁶ Ярошинський О. Волинь у роки Української національної революції середини XVII ст. Київ, 2005. 464 с.

⁴⁹⁷ Національно-визвольна війна в Україні. 1648-1657. Збірник за документами актових книг/упоряд.: Л. А. Сухих, В. В. Страшко. Київ, 2008. С.53.

було 6 димів, про що свідчив підданий Іван Пашеня. Щепковський орендував частину Гуляник і в 1651 році, про що свідчить його скарга на Яна та Катерину Гноїнських та їхнього фактора єврея Абрама щодо випасу збіжжя і трав, вилову риби та псування сажавок в його частині Гуляник.

Зазнавали втрат місцеві шляхтичі і далі. Зокрема, 5 березня 1657 року Олександр Якимович Гуляницький вніс до книг Луцького гродського суду скаргу на козаків, які згідно із записом, будучи на Волині, у 1655 році, викопали його скриню з майном та документами. Ту скриню Олександр Якимович Гуляницький закопав на своєму гумні в Гуляниках ховаючись від загрози козацького повстання, що тривало.

Крім козаків збитків в Гуляниках завдавали і жовніри польського коронного війська. Зокрема, текст скарги Яна Августина Щепковського від 29 січня 1657 року, повідомляє про кривди і збитки в частині Гуляник, яка належала скаржнику та його племіннику. Збитки були заподіяні 13 березня 1656 року фуражирами хоругви королівського ротмістра Рокицького з полку коронного хорунжого Яна Собеського⁴⁹⁸.

Слід сказати, що родина Гуляницьких досить активно згадується у різноманітних козацьких реєстрах цього періоду. Зокрема у Реєстрі Війська Запорозького 1649 року згадуються 22 особи із прізвищем Гуляницький. Зокрема, 14 з них записані у Корсунському полку⁴⁹⁹. Проте, ідентифікувати цих козаків, як вихідців саме з волинських Гуляників досить важко.

Згідно із відомостями перепису поселень та димів Волинського воєводства при подимному оподаткуванні 1662 року, за 1 дим в Гуляниках платив 18 грошей

⁴⁹⁸ Національно-визвольна війна в Україні. 1648-1657. Збірник за документами активних книг/упоряд.: Л. А. Сухих, В. В. Страшко. Київ, 2008. 1011 с.

⁴⁹⁹ Реєстр Війська Запорозького 1649 року/Упорядн. О. В. Тодійчук (гол. упорядн.), В. В. Страшко, Р. І. Остап, Р. В. Майборода. Київ: Наукова думка, 1995. 592 с.

Северин Копистинський. Також зазначалося, що на частинах Рудольфа Волча і ксьондза Домініка Шанявського жодного диму немає⁵⁰⁰.

При переписі населення для оподаткування за 1677-1679 роки Гуляники та власники садиб, які платили податок, згадуються значно частіше. Так, в одному з дворів у селі проживали Ян та Костянтин Лосятинські. Разом з Яном проживала також дружина та дочка зі слугою парубком. З Костянтином проживала лише дружина. Загалом з двору платили за 6 осіб 4 злотих та 15 грошей.

Частину Гуляник у той час орендувала панна Радзимовська, дружина (ймовірно вдова) Якова Радзимовського. Вона проживала у дворі з дочкою та слугами – кухаркою та парубком. Загалом платила за 4 осіб всього 5 злотих. В іншому дворі проживали Володимир Кисіль з дружиною, Вацлав Свищовський з дружиною та матір'ю, вдова Єрина Линевська, пан Вацлав Маркевич з дружиною, якого характеризують як *«шляхтич убогий»*. Загалом за 6 осіб платили 3 злотих.

Не зважаючи на значне розпорощення роду Гуляницьких, деякі їх представники продовжували володіти маєтностями у своєму родовому гнізді. З одного двору в Гуляниках платили податок декілька осіб, які, очевидно проживали окремо. Зокрема, Олександр Якимович Гуляницький, мешкав сам разом із 6 челядниками простого стану. Там же проживав законник Білостоцького монастиря отець Віктор Гуляницький разом із двома особами (не вказано якого стану). Там же мешкала вдова пані Грубська і разом з нею 8 челядників простого стану. Загалом звідти платили за 18 осіб всього 20 злотих.

З іншого двору платили Андрій Опанасович Гуляницький та Костянтин Гуляницький, що проживав з

⁵⁰⁰ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов [в 35 тт.]: Ч. 7. Т. III: Акты о заселении Юго-Западной России. Киев, 1905. 746 с.

дружиною та челядником простого стану. З двору платили за 5 осіб 4 злотих. Окремо також платили Дем'ян Гуляницький з дружиною та 5 челядниками простого стану; Оксентій Гуляницький з дружиною та синівцем (син брата), а також 3 челядниками простого стану; Федір Федорович Гуляницький із дружиною та мачухою; пані Серховецька, що проживала сама, бо чоловік її перебував у війську; Андрій Захарійович Гуляницький з дружиною. Загалом усі вищеназвані особи платили за 20 осіб, всього 23 злотих та 15 грошей. Також з двору у Гуляниках платив Йосиф Олександр Гуляницький разом з дружиною, а також Ієронім Костянтин Гуляницький з дочкою. Загалом платили з 4 осіб 3 злотих. Ще в одному дворі проживали Вацлав Філонович Гуляницький з дружиною, а також пані Хелповська, що проживала сама поки чоловік перебував у війську. Загалом з двору платили за 3 особи 2 злотих⁵⁰¹.

Згідно із іншим джерелом, що також подає перепис 1678 року, в Гуляниках названо двори Олександра Якимовича Гуляницького, Юревича, пані Грубської, Яна Бобеліча Гуляницького, Вікторина Гуляницького, ченця Білостоцького монастиря Павловського, Костянтина й Олександра Болоховичів Гуляницьких, Тимофія, Лукаша та Данієля Гуляницьких⁵⁰².

У грудні 1699 року Гуляницькі були серед православних шляхтичів, що подали протест проти депутатів, відправлених на сейм. Депутати попри отриману ними інструкцію допустили узаконити на сеймі дві постанови проти православ'я. Серед великої кількості інших підписантів протесту значаться також Олександр на Гуляниках Гуляницький-Болохович, Петро на Гуляниках Гуляницький, Ян Гуляницький Сенкович, Якуб

⁵⁰¹ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов [в 35 тт.]: Ч. 7. Т. III: Акты о заселении Юго-Западной России. Киев, 1905. 746 с.

⁵⁰² Ворончук І. О. Населення Волині в XVI - першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники: Монографія. Київ, 2012. С.193.

Сенкович Гуляницький, а також Олександр Якимович Гуляницький⁵⁰³.

Дехто з них також з'являється і у акті про обрання Кирила Шумлянського єпископом Луцьким та Острозьким від 6 червня 1710 року. Зокрема, серед духовенства та шляхти Волинського воєводства, що обирали єпископа, зазначено також Яна Гуляницького, Петра на Гуляниках Гуляницького, Якуба Гуляницького (який називається чашником брацлавським), Юрія Гуляницького, а також Казимира Гуляницького. Цікаво, що серед інших називається також Ян на Зденежу Заяць, ймовірно нащадок Богуша Зайця та Петро Визгерд Заболоцький, ймовірно нащадок Антона Визгерда Заболоцького. Щоправда їх дотичність до Гуляник у той час наразі не простежується.

У XVIII ст. село Уляники побіжно згадуються у справі про вбивство цехмістра торчинського ткацького цеху Адама Касперського, що сталося у 1738 році. Він вимагав плати за ремісничу роботу в шляхтича Антонія Пухальського, що ймовірно мешкав тоді в Уляниках. Їдучи з Локач, Пухальський заїхав на ніч до Торчина, після чого найняв там до роботи різних ремісників, зокрема і ткачів. Один з них мав зробити Пухальському рушники. Шляхтич відмовився платити за виконану роботу, тож за ремісника вступився знаний в містечку цехмістр Адам Касперський. У суперечці Антоній Пухальський, вихопивши шаблю, тричі ударив цехмістра, що було для того смертельним. Зрештою, Пухальського покарали арештом та штрафом. Уляники згадуються у тексті запису як «...*Olaniki*...», куди послав Пухальський по свою дружину. Тож, ймовірно, подружжя Пухальських були одними із власників якоїсь частки в селі. Цікаво, що у цьому документі село згадується саме як Уляники, фактично набувши сучасної

⁵⁰³ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. IV., Т. I: Акты о происхождении шляхетскихъ родовъ Юго-Западной Россіи. Киев, 1867. 579 с.

своїї назви. Загалом, через брак джерел, важко охарактеризувати Уляники у XVIII ст⁵⁰⁴.

Попри те, що основою місцевого населення були переважно українці, серед інших національностей значну ланку становили євреї. Проживаючи на Волині, вони як і християни мали свої парафії, які називалися кагали. Євреї Уляник входили до складу кагалу у Торчині. Згідно перепису єврейського населення, що відбувалося у Речі Посполитій в лютому 1765 року в Уляниках проживало 36 євреїв. За даними перепису у 1778 році в Уляниках було 11 єврейських мешканців. Такий же перепис відбувався у вересні 1784 року. Тоді в Уляниках проживало 12 євреїв. Згідно із даними нового перепису 1787 року в селі було 7 будинків, в яких проживало загалом 26 євреїв⁵⁰⁵.

Після входження краю до Російської імперії, від 1795 року, Уляники були у складі Щуринської волості Луцького повіту.

Серед записів у судових справах Луцького повітового суду, які стосувалися Уляник у XIX ст., міститься, зокрема, розслідування щодо масштабної пожежі, що відбулася в Уляниках в 1844 році⁵⁰⁶. У 1847 році селянина з Уляник Семена Самчука звинувачували в крадіжці коней в селі Несвіч⁵⁰⁷. У 1851 році в селянина Тахарчука (мабуть, Захарчука) Никифора вкрали коня⁵⁰⁸. А у 1853 році в Уляниках відбулася крадіжка трьох коней в селян⁵⁰⁹. У серпні 1862 року місцевий мешканець Ігнатій Островський перебував під судом за крадіжку грошей⁵¹⁰.

Щонайменше від кінця XVIII ст. маєтностями в Уляниках володіла родина Стахурських. У 1797 році тут, в

⁵⁰⁴ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. 5., Т. I: Акты о городахъ. Киев, 1869. 736 с.

⁵⁰⁵ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 35 тт.: Ч. 5., Т. II: Переписи еврейскаго населенія въ Юго-Западномъ крае въ 1765-1791 гг. Киев, 1890. 1285 с.

⁵⁰⁶ ДАВО, Ф. 361, оп.1, спр.607.

⁵⁰⁷ ДАВО, Ф. 361, оп.1, спр.848.

⁵⁰⁸ ДАВО, Ф. 361, оп.1, спр.1115.

⁵⁰⁹ ДАВО, Ф. 361, оп.1, спр.1237.

⁵¹⁰ ДАВО, Ф. 361, оп.1, спр.1838.

шляхетській родині Казимира Стахурського та Агнешки з Головських народився син Павло Антоній Стахурський, а згодом, у 1804 році Флоріан Стахурський. Саме вони отримали у спадок від батька маєтності в Уляниках. А згодом, після смерті Павла Антонія у 1862 році, землі тут отримав його син Юстин Кароль Стахурський. Станом на 1880-ті роки у маєтку Стахурських в Уляниках був двір із садом та парком на 12 га. Юстин Кароль помер у 1906 році. Після нього як власники маєтностей в Уляниках лишилися його сини Ігнацій та Мар'ян Стахурські, що проживали тут до початку Другої світової війни.

У 1852 році земельна власність в Уляниках лишалася подрібненою. Гуляницькі продовжували володіти маєтностями у селі. Зокрема, у Кирила Гуляницького був 1 двір з 7 чоловіками та 8 жінками підданих. Крім того, у відставного капітана Гродецького було 7 дворів з 30 чоловіками та 30 жінками у них. Була в Уляниках і державна власність, зокрема державними підданими були 27 чоловіків та 24 жінки, які проживали у 6 будинках. Дрібними частками в селі володіли й інші шляхтичі⁵¹¹.

У квітні 1857 року нащадки поміщика Климентія Гродецького судилися за його спадщину в Уляниках. Емілія Гнатівна з Туржанських Оржешко, а також її рідні брати Олександр, Вацлав, Рафал, сестра Текля Туржанські, а також дружина Антоніна Гродецька були єдиними спадкоємцями Климентія Гродецького. Позов подала Емілія Оржешко, яка хотіла поділу маєтностей, що лишилися після смерті поміщика, порівну між усіма спадкоємцями. Натомість цьому протривалась Антоніна Гродецька. Зрештою, після позову, справа вирішилася досить швидко, тож за постановою суду відбувся поділ маєтностей на дві частини – одна відійшла до Антоніни Гродецької, а інша Емілії Оржешко та її братам і сестрі⁵¹².

⁵¹¹ ДАВО, Ф. 35, оп.5, спр.302.

⁵¹² ДАВО, Ф.361, оп.2, спр.105

У 1859 році на сторінках судових засідань зустрічаємо скаргу місцевого поміщика Олександра Шишла на іншого власника частки в Уляниках Павла-Антонія Стахурського, що стосувалася землеволодіння і користування землею в селі⁵¹³. У 1860 році поміщиками в Уляниках були Гуляницькі, Гродецький, Стахурський, Вольський, Богдашевський, Шишла, Гамизовський та Войтковський⁵¹⁴. У 1868-1869 році часткою в Уляниках продовжував володіти поміщик Вольський⁵¹⁵. Олександр Цинкаловський вказує, що в кінці 19 ст. було там 96 дом. і 930 жит. А в 1848 році село належало до Гуляницького, а пізніше переходило по черзі до Городецьких, Вітвінських, Вольських⁵¹⁶.

У 1870 році була розібрана церква в Уляниках. Ймовірно це були залишки давнього Воскресенського храму, родинної святині Гуляницьких. Нової церкви у той час збудовано так і не було. Мешканці були парафіянами сусіднього храму в Озденіжі⁵¹⁷. З церквою в Озденіжі і тамтешньою іконою Озденізької Божої матері, яка містилася там кінці ХІХ ст., пов'язана цікава історія зцілення мешканця Уляник Іллі Малиновського. Він з народження був сліпим та після проведення над ним молебня з водосвяченням перед іконою в Озденіжі – прозрів⁵¹⁸.

Станом на 1906 рік в Уляниках було 115 будинків, в яких проживало 754 мешканці⁵¹⁹. З 1909 року в Уляниках розпочало свою роботу училище. Розміщувалося воно в приватному будинку, а утримувалося на кошти кількох

⁵¹³ ДАВО, Ф. 361, оп.1, спр.1643

⁵¹⁴ Epszstein T. Własność ziemska na Ukrainie w 1860 r. w Statystyce Andrzeja Grabianki. Warszawa, 2013. 333 s.

⁵¹⁵ ДАВО, Ф. 361, оп.1, спр.2092.

⁵¹⁶ Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Красназнавчий словник — від найдавніших часів до 1914 року. Т. 2. Вінніпег, 1986. 580 с.

⁵¹⁷ ДАВО, Ф.35, оп.5, спр.302, арк.40

⁵¹⁸ Трипольский Н.Н. 900-летие православия на Волини. Т.2. Житомир, 1892. С.313.

⁵¹⁹ Список населенных мест Волинской губернии. Житомир: Волинская губернская типография, 1906. 222 с.

сторін. Зокрема з державної казни на училище спрямовувалося 780 рублів, від земства 110 рублів і від громади 100 рублів. Станом на 1912 рік тут навчалоя 66 хлопчиків та 30 дівчаток, а закінчили навчання 8 хлопчиків та 4 дівчинки. Завідувачем училища був Іларіон Євгенійович Кислий, який отримував зарплату 360 рублів. Він же навчав дітей співам. Другою вчителькою працювала Тетяна Кипріянівна Байдина, яка закінчила 8-класове училище в Блудові. Вона також отримувала 360 рублів. Дияконом при училищі був С. Орлик, якому платили 60 рублів. Під училище відведено 2 десятини землі в Уляниках⁵²⁰. Навчальний заклад в селі діяв щонайменше до початку Першої світової війни. У 1914 році значиться як міністерське училище⁵²¹.

У 1913 році землями в Гуляниках володіли щонайменше шість великих землевласників. Найбільше землі в селі мали нащадки дворянина Карла Стахурського. У його власності тут було 114 десятин. Домникія Іванівна Ейсмонт володіла в Уляниках 77 десятинами; Паладій Павлович Павленко мав тут 69 десятин; Олександр Шишло – 63 десятини; Болеслав Богдашевський – 62 десятин; брати Іван, Болеслав та Йосип Еразмовичі Войтковські – 54 десятини⁵²².

У цей період було активним суспільно-економічне життя села. Відомо, що у 1913 році в Уляниках діяло Озденізько-Уляницьке кредитне товариство⁵²³. А напередодні Першої світової війни, у 1914 році в Уляниках діяв лісопильний завод, власником якого був Л. Беренштейн. Середній фінансовий прибуток за рік був 12 тисяч рублів. А на самому підприємстві працювало 10 чоловіків та 3 жінки⁵²⁴.

⁵²⁰ Памятная книга Дирекции народных училищ Вольнской губернии на 1912 год. Житомир, 1912.

⁵²¹ Переверзев Н. В. Справочная книга о приходах и монастырях Вольнской епархии. Житомир, 1914. 446 с.

⁵²² Список землевладельцев и арендаторов Вольнской губернии (во владении коих находится не менее 50 десятин земли). Житомир, 1913. 270 с.

⁵²³ Весь Юго-Западный край. Киев, 1913. 1177 с.

⁵²⁴ Памятная книжка Вольнской губернии на 1915 год. Житомир: Типография Губернского Правления, 1914. 512 с.

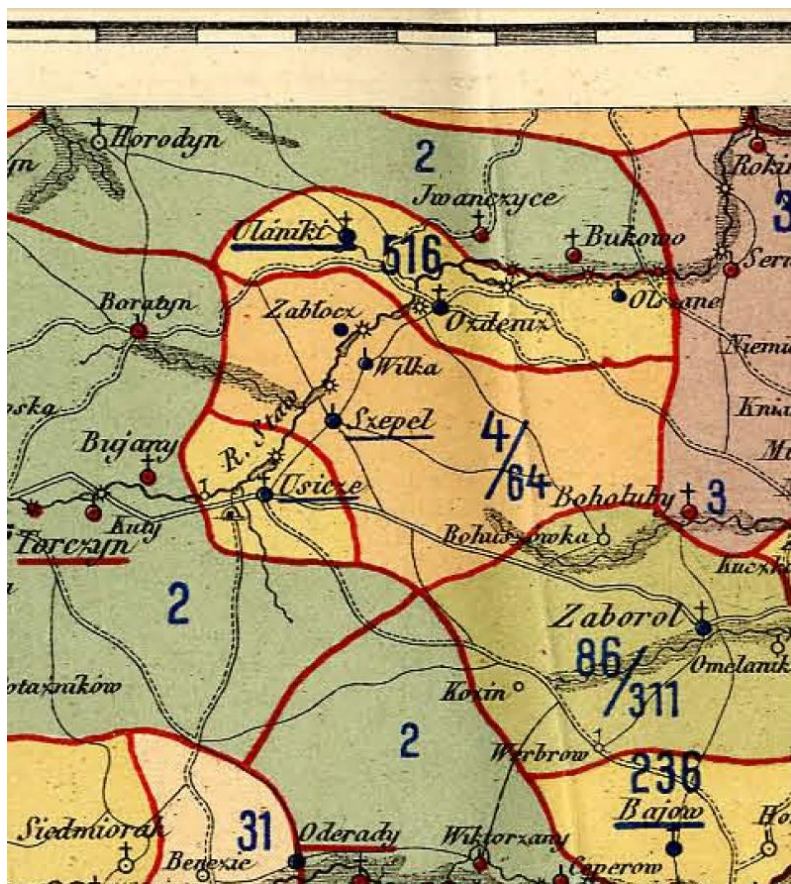
сиди мот рши мот нр богото матноото мот
адеиного нта откото годди Налео ррждто
Дружно Полчаю го по го год поему додори
Ермо Налео мот ррждтоот нта которо мае
врати походаю селе гуляниках при цркви во
сиренсина псу Христова нла вградино Јако по
дино наша е Христова мада саадае и коштаю
е и она годадитовсисо Ашео та ррждто мае
нотат мот нр ррждто тако Чавхоме которада се
по пшот нр ррждтоу ма ррждтоу мот оту михаил
за хатам отио Јоаннино годала саадае год
ро мо (сасада нр ррждто) Кррждто фрн нага нр ррждто
Кррждто Налео ррждтоот при ррждто мае год
воту гасво" гвора ррждтоот Јако нр ррждто мае
сррждто мае ррждтоот которада в ррждтоот год
мого де ррждтоот сисама е которада та при ррждто

Уривок із запису у Луцькій актовій книзі заповіту Анни Гуляницької, дружини Костянтина Гулевича-Воютинського, яка у 1626 році заповідала серед іншого "...а тело мое грешное земле которо мает бути поховано в селе Гуляниках при церкви Воскресения Исус Христово...".
[ЦДІАК, Ф.25, оп.1, спр. 149]

Шокъ Корсунскі	Семия Гопоратинно
Михайл Мушуа Подольскі	Явръ Зрешинно
Павелъ Роговичъ Креховинно	Ивановно Шканди
Иванъ Хвѣй Сарма Подолъ	Явръ Коваленно
Савва Сороженно	Борисъ Семченно
Сосновъ Лебунженно	Степанъ Зрешинно
Франциско Звоничинно	Соснъ Зрешинно
Сократно Звоничинно	Степанъ Шканди
Андрѣй Маша	Давидъ Погоричинно
Иванъ Трошинно	Жаранъ Шканди
Іванъ Василевно	Семия Шканди
Франциско Шканди	Іванъ Шканди
Іванъ Короналенно	Іванъ Шканди
Іванъ Козинно	Іванъ Шканди
Іванъ Маша	Іванъ Шканди
Іванъ Маша	Іванъ Шканди
Іванъ Маша	Іванъ Шканди
Іванъ Маша	Іванъ Шканди
Іванъ Маша	Іванъ Шканди
Іванъ Маша	Іванъ Шканди
Іванъ Маша	Іванъ Шканди
Іванъ Маша	Іванъ Шканди
Іванъ Маша	Іванъ Шканди
Іванъ Маша	Іванъ Шканди
Іванъ Маша	Іванъ Шканди

Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Перша сторінка списку Корсунського полку. Шостий – Грицько Гуляницький.

За матеріалами видання «Реєстр Війська Запорозького 1649 року».

Карта з Атласу Речі Посполитої XVI-XVII ст. на Землі Руські. Уривок із позначкою села Уляники. За виданням 1899 року.

Села громади у війні 1812 року

У 1812 році територія Волині стала майданчиком бойових дій французько-російської війни, що стала одним із наслідків, спричинених подіями французької революції. Волинь стала єдиною українською територією, на якій розгорнувся театр воєнних дій. На той момент у Рожищенському краї розташовувалися частини 3-ї Обсерваційної (резервної) армії під керівництвом генерала Олександра Петровича Тормасова. Зокрема, у місті Рожище перебували 10-й і 38-й егерські полки. У липні 1812 року частини цієї ж армії, рухаючись на північ, завдали серії поразок саксонському корпусу під керівництвом генерала Жана Реньє на території сучасної Білорусі. Для уникнення поразки на підтримку саксонцям французьке командування відправило австрійський обсерваційний корпус Карла Шварценберга. Під натиском цих об'єднаних сил російські війська відступали⁵²⁵.

13 серпня генерал Тормасов прийняв рішення про відведення всіх військ своєї армії за лінію річки Стир та концентрацію її основних сил на правому березі в районі Луцька. Ар'єргардом при форсуванні Стиру виступав 3-й кавалерійський корпус під керівництвом генерал-майора Єфима Чапліца, що відходив із Ковеля. Угрупування цієї структури вели бої поблизу Рожищ, прикриваючи відступ основних частин 3-ї армії на правий берег Стиру. Серед частин, які перебували у районі Рожищ 15 серпня, були чотири зведені гренадерські батальйони, 34-та батарейна рота, Тамбовський і Дніпровський піхотні полки, 18-та батарейна рота, Козловський та Куринський піхотні полки, 15-та батарейна рота, Нашебурський та Якутський піхотні полки, 38-й егерський полк, один батальйон Апшеронського піхотного полку, 9-та батарейна

⁵²⁵ Вяземский В.В. «Журнал» 1812 г.
URL: <http://militera.lib.ru/db/1812/03.html>

рота, Тверський драгунський та 13-й егерський полки та рота кавалерійської артилерії⁵²⁶.

Вранці 18 серпня до Рожищ підійшли передові загони австрійських військ. Позиції росіян на лівому березі Стиру під Рожищем зайняли австрійські солдати з дивізії генерала Фрейліха. Таким чином лівобережні села Рожищенського краю потрапили під тимчасову окупацію австро-саксонських військ⁵²⁷.

Щодо наших сіл безпосередньо у цій кампанії відомості досить скупі, частіше згадуються сусідні населені пункти. У тексті церковно-приходського літопису села Рудка Козинська за 1894 рік містяться відомості про те, що один старець із села Залісці на ім'я Ілідор, який помер в 1887 році на 103 році життя, розповідав, що в полях між Залісцями і Башовою стояла саксонська армія. Люди з усіх сіл повтікали до лісів, а худобу і збіжжя лишили напризволяще. Згідно зі спогадами, тварин солдати забрали, але ніяких збитків у селах саксонці не зробили. Всі місцеві поміщики повиїжджали разом із сім'ями, лишивши лише економів, а цінні речі закопували в землю. Згадує Ілідор, що біля села Башова, де тепер село Ужова, був бій, після якого австро-саксонські війська відійшли до села Пожарки, лишивши на місці бою багато поламаних возів, поранених коней та інших речей, що стали здобиччю селян⁵²⁸.

В одному із рапортів Єфима Чапліца до генерала Олександра Тормасова міститься інформація про надісланого в тил австрійських військ селянина. Він вказував: «...*Посланный от нас житель, который два дня был задержан и содержался в Переспе...*» після звільнення, 27 серпня приніс важливу інформацію

⁵²⁶ Яровенко С. Волинь у 1812 році.

URL: https://yarovenkosp.ucoz.ru/publ/volin_u_1812_roci/20-3

⁵²⁷ Хоміч Д. Рожищенський край під час Франко-російської війни 1812 року. Минувле і сучасне Волині та Полісся. Розвиток краєзнавства і краєзнавчої освіти на Волині. Науковий збірник. Випуск 52/упоряд. Г. Бондаренко, А. Силук. Луцьк, 2014. С. 369-373.

⁵²⁸ ЦДІАК ф. 2205, оп.1, спр.97.

росіянам про те, що в Переспі «...он видел два полка гусар венгерских и пехоту венгерскую и до двадцяти орудий...». Згодом, 4 вересня ще один таємний агент доносить: «...В Переспе их большая часть армии теперь. Все реквизиции, которыя собираются со всех мест по берегу Стыри и всех деревень, даже из Владимирской дороги, а именно с имени Чарнецкой, свозят в Переспу, что подводы с овсом и другими припасами тотчас отпускаются, но с сеном только отпускают те, которыя опоражниваются, а прочия остаются. Сие известие доказывает, что они имеются в готовности, на случай движения, какого либо ни есть. В Переспе лагерем стоят пехота и кавалерия. Пушек довольно...». Ще один рапорт повідомляв про положення австрійських військ на 7 вересня: «...Войска расположены по дороге к Переспе: под Рожищами два полка пехоты и один кавалерии, два полка пешие в Переспе и два – в Козине. Жители на той стороне без билета теперь никуда не могут идти, а должны брать билеты от их начальства». Тож, можна припустити, що якась частина австрійських військ перебувала також і в селах Копачівської громади⁵²⁹.

Відхід австро-саксонського війська почався внаслідок приходу на Волинь з турецького фронту Дунайської армії під керівництвом Павла Чичагова на допомогу 3-й армії Тормасова. У зв'язку з цим, напередодні наступу, росіянами було посилено розвідку. 11 вересня, «...по полученным известиям чрез одного шляхтича котораго захватили близь селения Шепеля...», росіянам стало відомо, що «...отряд Цесарский под командой генерала Фримонта, стоит между деревень Уляники и Оздянише и расположен лагерем за рекой Ставь и пикеты стоят также за оной речкой; в селении

⁵²⁹ Хоміч Д. Рожищенський край під час Франко-російської війни 1812 року. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Розвиток краєзнавства і краєзнавчої освіти на Волині. Науковий збірник. Випуск 52/упоряд. Г. Бондаренко, А. Силук. Луцьк, 2014. С. 369-373.

Переспе, по дороге к Рожищу, стоит другой лагерь Цесарский, под командой генерала Фрейлиха...»⁵³⁰.

Користуючись отриманими даними, вночі 12 вересня 1812 року російські частини форсували річку Стир. У напрямку з села Сирники рухався загін генерал-майора Чапліца, який складався з Павлоградського і Лубенського гусарських полків, Серпуховського і Арзамаського драгунських полків, Барабанщикова казачого, 13-го і 28-го егерських і Коливанського піхотного полку, кінної роти артилерії та 8-ми легких гармат. 12 вересня підполковник Барабанщиков (очевидно, йдеться про Донський козачий полк Федора Акимовича Барабанщикова, який входив до загону Чапліца) зайняв Тростянку та поселення Козенці (неідентифікований населений пункт), а надвечір козаки після перестрілки з полком саксонських гусарів Бланкенштейна (ймовірно 6-й Гусарський полк Бланкенштейна під командуванням Вінцента фон Гіллерта) увійшли в Козин біля Переспи, куди росіяни переслідували австро-саксонські з'єднання, але були зупинені пострілами з гармат⁵³¹.

Після успішного наступу, з'явилися і перші відомості про фінальне розташування австрійців в краї: *«...Австрийския войска расположены были: в Переспе – авангард, под командою Фрейлиха, у котораго было 6000; в Уляниках стоял генерал Фримон, который имел четыре полка...»*.

Станом на 13 вересня головні сили генерала Чапліца розташувались у селі Сирники, в той час як його передові пікети були розставлені поблизу Козина. Головний напрям подальшого руху росіян пролягав через село Переспа, де російське командування очікувало зустріти рішучий спротив з боку австрійців. Щоправда австрійці відійшли

⁵³⁰ Ахлестышев Д. П. Двенадцатый год. Исторические документы собственной канцелярии главнокомандующего 3-ю Западнoйармией ген. от кавалерии А. П. Тормасова. СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1912. 722 с.

⁵³¹ Ахлестышев Д. П. Двенадцатый год. Исторические документы собственной канцелярии главнокомандующего 3-ю Западнoйармией ген. от кавалерии А. П. Тормасова. СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1912. 722 с.

без спротиву. Таким чином, ймовірно без опору австрійці відійшли й загалом з території наших сіл. Після відступу австрійських військ генерал Єфим Чапліц рапортував про стан рожищенського краю: «...По дороге недостаток и приметно, что неприятель побыл довольное время...». Стан краю після бойових дій описував і князь Вяземський: «...Земли здесь совершенно разорены, край совсем опустошен...»⁵³².

Єфим Чапліц.
Командувач російського
війська.
Зображення з Вікіпедії.

Йоганн Фрімонт
Командувач
австрійського війська
Зображення з Вікіпедії.

⁵³² Хоміч Д. Рожищенський край під час Франко-російської війни 1812 року. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Розвиток краєзнавства і краєзнавчої освіти на Волині. Науковий збірник. Випуск 52/упоряд. Г. Бондаренко, А. Силуок. Луцьк, 2014. С. 369-373.

Янішевський Сергій Сергійович

**Сторінками давньої історії сіл
Копачівської громади. Від найдавніших часів до
1914 року.**

*Автор та упорядник – Сергій Янішевський
Комп'ютерний набір тексту Сергія Янішевського*

Надруковано в редакції автора